PROF. SIGM. FREUD

PSYCHOANALYSE

VERTAALD EN INGELEID DOOR
DR. VAN RENTERGHEM

TWEEDE DEEL

ENCYCLOPAEDIE VAN DE
WERELDBIBLIOTHEEK

M. E. v. Hattem

IN DEZE ZELFDE SERIE VERSCHENEN:

Dr. E. D. BAUMANN: Geschiedenis der Geneeskunde, met register, verklaringen en portretten.

Dr. W. H. COX: Gevoel en verstand in de Psychologie en in het Leven.

Prof. Dr. SIGMUND FREUD: De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven. (Over: Vergeten, zich vergissen, zich verspreken, onhandigheid en bijgeloof); Vertaald en uitgebreid door *Johan Stärcke.*

NICO VAN SUCHTELEN: Uit de Diepten der Ziel. *Samenspraken over Droom en Geweten.* (Met een algemeene inleiding over het psychoanalytisch onderzoek van den droom). Tweede druk.

Prof. Dr. SIGMUND FREUD: Inleiding tot de studie der Psychoanalyse.
Eerste deel: Vergissingen — De droom.

TER PERSE:

Genezing en ontwikkeling in het zieleleven door **Dr. A. MAEDER,** vertaald door *Nico van Suchtelen.*

N. S. Zie voor de prijzen onze nieuwste „Loopmare".

INLEIDING TOT DE STUDIE DER

PSYCHOANALYSE

ACADEMISCHE VOORLEZINGEN
VAN PROF. DR. SIGM. FREUD

HOOGLEERAAR UNIVERSITEIT TE WEENEN

UIT HET DUITSCH VERTAALD EN MET
EEN VOORWOORD VOORZIEN DOOR
Dr. A. W. VAN RENTERGHEM

IN TWEE DEELEN:

DEEL I: VERGISSINGEN. VOORLEZING I—IV
DE DROOM. „ V—XV

DEEL II: ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN
VOORLEZING XVI TOT XXVIII

TWEEDE DEEL.

(MET PORTRET VAN FREUD)

UITGEGEVEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ
VOOR GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR
AMSTERDAM 1918

MEDEDEELING

Het portret van Freud is gereproduceerd naar eene oorspronkelijke ets van Max Pollak, verschenen bij den Weenschen Kunsthandel Hugo Heller.

ZESTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

PSYCHOANALYSE EN PSYCHIATRIE

Het verheugt mij na de beëindiging van het akademie-jaar u weder onder mijn gehoor te zien en onze besprekingen te mogen voortzetten. Het vorige jaar heb ik de psychoanalytische behandeling der vergissingen en van den droom met u bestudeerd; nu stel ik mij voor u een begrip te geven van de verschijnselen der neurose, die, zooals u spoedig zult bespeuren, veel overeenkomstigs met beide aanbiedt. Vooraf moet ik echter opmerken, dat ik u nu niet dezelfde positie tegenover mij kan inruimen als in het vorige jaar. Toen streefde ik ernaar om geen stap te doen zonder vooraf met uw oordeel te rade te gaan; ik wisselde veel met u van gedachten, luisterde naar uw opmerkingen en onderwierp mij eigenlijk aan de eindbeslissing van u en uw „gezond menschenverstand".

Dat kan niet langer zoo voortgaan en wel om een zeer eenvoudige reden. Vergissingen en droomen waren voor u geen vreemde verschijnselen; men zou kunnen zeggen, gij hadt er evenveel ervaring van als ik, of ge kondt er u tenminste gemakkelijk evenveel ervaring van eigen maken. De verschijnselen-leer der neurosen is voor u echter een gesloten boek, waarin ge niet lezen kunt, tenminste voor zoover gij niet zelf arts zijt, dan juist door mijn oogen; en wien is het gegeven juist te kunnen oordeelen, als hij niet zelf vertrouwd is met het materiaal dat beoordeeld moet worden?

Toch moogt gij mijn gezegde niet zóó opnemen, alsof ik mij voornam dogmatische voordrachten te gaan houden en van u een blind geloof te eischen. Dan zoudt gij mij verkeerd begrijpen en mij groot onrecht aandoen. Het is niet mijn

doel om overtuigingen te wekken — ik wil slechts tot onderzoek aansporen en vooroordeelen ontzenuwen. Als u tengevolge van onbekendheid met de stof, niet tot oordeelen in staat zijt, dan moogt u noch gelooven noch verwerpen. U moet luisteren naar wat ik u ga zeggen en het op u laten inwerken.

Overtuigingen worden niet zoo gemakkelijk verworven of werden ze al zoo licht gewekt, dan zou het alras blijken dat ze waardeloos zijn en geen ruggegraat bezitten. Eerst hij kan aanspraak maken op het bezit van een werkelijke overtuiging, die, evenals ik, jarenlang in dit materiaal heeft gearbeid en daarin en daarbij diezelfde nieuwe en verrassende uitkomsten persoonlijk heeft mede beleefd. Wat is er doorgaans te verwachten van die snel gevormde overtuigingen, die bliksemsnelle bekeeringen, die plotselinge omzwenkingen op verstandelijk gebied? Begrijpt u niet dat de „coup de foudre", de liefde op het eerste gezicht, op een geheel ander gevoelsgebied thuis behoort?

Wij verlangen niet eens van onze patienten, dat zij van huis uit een overtuiging medebrengen omtrent of zich aanhangers verklaren van de Psychoanalyse. Die houding zou ons verdacht voorkomen. Een welwillende scepsis lijkt ons het meest gewenscht. Wilt daarom ook uw best doen om de psychoanalytische opvatting rustig in u te laten opgroeien naast de populaire of de psychiatrische, tot bij tijd en wijle de gelegenheden zich voordoen, waarbij deze beide elkander wederkeerig beïnvloeden, zich meten en zich ten slotte vereenigen kunnen.

Aan den anderen kant moet u echter ook geen oogenblik denken dat datgene wat ik u als psychoanalytische opvatting voorstel, een bespiegelend leerstelsel is. Het is integendeel een stuk ervaring en is, of wel onmiddellijk aan de waarneming ontleend of het product eener verwerking van deze. Of deze verwerking voldoende of richtig geschied is, zullen de verdere vorderingen der wetenschap ons leeren. Wel mag ik, op vrij gevorderden leeftijd gekomen en terugblikkend op de bijna vijf en twintig jaren van inspanning die deze

waarnemingen geëischt hebben, zonder grootspraak beweren dat zij de vruchten zijn van zeer zwaren, ingespannen en grondigen arbeid. Vaak heb ik den indruk gekregen dat onze tegenstanders geen rekening hielden met deze wijze van wording onzer stellingen en deden, alsof zij slechts te maken hadden met louter subjectief-vastgestelde invallen, die een ander naar eigen welgevallen kon tegenspreken. Ik begrijp dit optreden van mijn tegenstanders niet goed. Misschien ligt de oorzaak hierin dat de arts zich zoo weinig met den zenuwlijder bemoeit, zich zoo weinig laat gelegen liggen aan wat hij te zeggen heeft, dat men zich gewend heeft alle waarde aan patient's mededeelingen te ontzeggen, dus ook meent geen geschikte waarnemingen bij hem te kunnen doen. Ik wil er u bij deze gelegenheid op wijzen dat ik mij in mijne voorlezingen weinig denk in te laten met polemiek en allerminst met enkele personen in twistgesprek wensch te treden. De spreuk, dat de strijd de vader aller dingen is, kan ik niet als waarheid erkennen. Ik geloof dat zij haar oorsprong heeft in de Grieksche Sophisten-leer en evenals deze den bal misslaat door overschatting van de dialectiek. Mijns inziens is de zoogenaamde wetenschappelijke polemiek over 't algemeen zeer onvruchtbaar, afgezien nog van de omstandigheid dat zij nagenoeg steeds een sterk persoonlijk cachet draagt. Tot voor enkele jaren kon ik er mij op beroemen dat ik slechts met een enkelen onderzoeker (Löwenfeld uit München) in lijnrechten wetenschappelijken strijd ben gewikkeld geweest. Het einde van dien strijd was dat wij vrienden geworden en tot heden vrienden gebleven zijn. Maar ik heb die proef in langen tijd niet weer genomen omdat ik niet zeker was tot hetzelfde resultaat te zullen geraken.

Misschien zult u meenen dat een dergelijke vermijding van litteraire discussie getuigt van een groote mate van ongenaakbaarheid voor tegenwerpingen, van eigenzinnigheid of, zooals men het in de liefelijke wetenschappelijke omgangstaal uitdrukt, van „koppigheid". Ik zou hierop willen antwoorden, dat als men eenmaal ten koste van zoo

veel inspanning zich een overtuiging verschaft heeft, men ook wel eenigszins gerechtigd is deze overtuiging met een zekere hardnekkigheid vast te houden.

Voorts kan ik er op wijzen dat ik al voortwerkende gaandeweg mijn meening op eenige gewichtige punten veranderd, gewijzigd heb, door een andere heb vervangen, en daarvan natuurlijk telkens in 't openbaar getuigd heb. En wat is het gevolg geweest van die oprechtheid? Sommigen hebben van die door mij zelf aangebrachte verbeteringen volstrekt geen notitie genomen en oefenen nog critiek uit op meeningen, die ik zelf heb laten varen. Anderen maken er mij juist een verwijt van die wijzigingen te hebben aangebracht en verklaren mij daarom voor onbetrouwbaar. Nietwaar, men kan toch iemand die een en andermaal van meening wisselt, geen vertrouwen schenken; van hem mag men allicht verwachten dat hij het met zijn jongste opvattingen wel weer niet eens zal zijn. Maar wie stokstijf vasthoudt aan wat hij eenmaal heeft verkondigd of niet spoedig daarvan terugkomt, wordt koppig en eigenzinnig genoemd. Wat kan men nu, rekening houdend met deze elkaar lijnrecht weersprekende uitingen der critiek, anders doen dan blijven die men is en zich houden aan zijn eigen oordeel? Dat ben ik dan ook van plan en ik zal mij niet laten weerhouden om in al mijn leerstellingen wijzigingen en verbeteringen aan te brengen als mijn toenemende ervaring mij die als noodzakelijk aanwijst. Aan de grondstellingen mijner leer heb ik tot nog toe niets behoeven te veranderen en ik hoop dat dat in de toekomst ook niet noodig zal zijn.

Mijn doel is dus u de psychoanalytische opvatting te leeren kennen van de verschijnselen der neurose. Om hiertoe te geraken, doen wij het best uit te gaan van de verschijnselen die we reeds hebben behandeld, zoowel wegens de analogie als wegens het contrast dat zij vertoonen. Een symptoomhandeling, die ik op mijn spreekuur door vele personen zag verrichten, kies ik hiertoe uit. Ook de analyticus kan maar weinig doen voor de lieden die hem komen consulteeren en hem in den korten tijd van hun samenzijn den kommer en

het leed meedeelen van hun dikwijls jarenlang lijden. Zijn meerder weten maakt het voor hem moeilijk om, evenals een andere dokter dat doet, hun te zeggen: ,,Gij mankeert niets" en te raden eens een lichte waterkuur te beproeven.

Een onzer collegae trok, bij de vraag die hem gesteld werd wat hij deed met de patienten die hem op zijn spreekuur consulteerden, zijn schouders op en gaf ten antwoord: ik leg hun een vrijwillige belasting op van zoo en zooveel kronen.

Het zal u dan ook niet verwonderen als u hoort dat zelfs bij analytici die het heel druk hebben, het spreek-uur gewoonlijk slecht bezocht is. Ik heb een goed-gecapitonneerde dubbele deur laten maken die de wachtkamer afsluit van mijn spreek- en behandelingskamer. Wat ik daarmede op het oog heb is niet moeielijk te begrijpen. Nu gebeurt het elk oogenblik dat personen, die uit de wachtkamer bij mij binnentreden, verzuimen de deuren achter zich te sluiten; ja, zelfs laten ze bijna altijd beide deuren wijd open staan. Als ik dat bemerk, verzoek ik hun met vrij norsche stem dit verzuim te herstellen, onverschillig of het hier ook nog zoo'n eleganten heer of keurig-gekleede dame geldt. Zulk een handelwijze mijnerzijds maakt den indruk of ik den schoolmeester wil uithangen. Het is wel eens voorgekomen dat ik met dien eisch te stellen bepaald verkeerd heb gedaan, als ik b.v. met personen te doen had die geen deurkruk durven aanraken. Maar in het meerendeel der gevallen had ik gelijk, want de persoon die de deur die van de wachtkamer naar de spreekkamer van den dokter leidt, open laat staan, is ongemanierd en verdient onheusch bejegend te worden. Velt nu over mij geen oordeel voordat gij ook zult hebben aangehoord wat nu volgen gaat. De patient zal zich namelijk slechts dàn aan deze nalatigheid schuldig maken als hij zich in de wachtkamer alleen heeft bevonden en dus een ledige kamer achter zich weet; nooit doet hij het als anderen, vreemden, tegelijk met hem gewacht hebben. Als het laatste het geval is dan weet hij heel goed, dat het in zijn belang is om niet beluisterd te kunnen worden, terwijl hij met den dokter

spreekt, en zal hij heusch niet verzuimen om zorgvuldig beide deuren te sluiten.

Aldus gedetermineerd is het verzuim van den patient noch toevallig, noch zonder zin, zelfs niet onbeduidend, want zooals we zullen zien doet het een licht vallen op de verhouding waarin de binnentredende staat tot den arts. De patient behoort tot die groote categorie van menschen die prijs stellen op wereldlijke autoriteit, die verlangen overbluft, vulgariter overduiveld, te worden. Wellicht heeft hij telephonisch geïnformeerd om hoe laat hij het best terecht kan; heeft hij zich voorgesteld zich een weg te moeten banen door een drom van andere hulp-zoekenden; inplaats daarvan komt hij in een leege en daarbij zeer bescheiden-gestoffeerde wachtkamer, wat hem versteld doet staan. Hierover wil hij zich wreken op den arts; deze moet het ontgelden dat hij hem met een blijkbaar zoo overbodig respect had willen tegemoet gaan, en daarom — verzuimt hij de verbindingsdeur tusschen wacht- en spreekkamer te sluiten. Hij wil daarmee den arts zeggen: och! hier is toch geen schepsel, — en waarschijnlijk zal er ook wel, zoolang ik hier ben, niemand komen. Hij zou in staat zijn zich tijdens het onderhoud ook ongemanierd en onhoffelijk te gedragen, als men niet dadelijk door een scherpe terechtwijzing paal en perk zou stellen aan zijn verwaandheid.

U vindt in de analyse van deze kleine symptoomhandeling niets wat u niet reeds bekend was: de meening, dat zij niet toevallig is, maar een beweegreden, een zin en een doel heeft; dat ze deel uitmaakt van een aantoonbaar psychisch complex en als een kleine aanduiding dienst doet die wijst op de aanwezigheid van een meer gewichtig psychisch gebeuren. Vóór alles echter dat dit aldus aangekondigde gebeuren voor het bewustzijn van den betrokken persoon onbekend blijft, want van alle patienten, die de beide deuren achter zich open lieten, zou geen enkele willen toegeven dat hij door dat verzuim mij van zijn geringschatting had willen doen blijken. Menig patient zou waarschijnlijk wel willen erkennen dat hij bij het binnenkomen in de leege wacht-

kamer een gevoel van ontgoocheling heeft ontwaard, maar de samenhang tusschen den aldus verkregen indruk en de daarop volgende symptoom-handeling is hem stellig niet bewust geworden.

Nu zullen wij op deze kleine analyse eener symptoomhandeling, een waarneming laten volgen, verricht bij een patient. Ik kies er eene uit die pas kort geleden gedaan is en ik kies ze vooral ook daarom omdat zij zich relatief in weinig woorden laat meedeelen. Intusschen kan men bij zulk een mededeeling uitvoerigheid niet geheel en al vermijden.

Een jong officier, met klein verlof thuis zijnde, verzoekt mij zijn schoonmoeder onder behandeling te nemen. Haar leven zou niets te wenschen overlaten indien zij niet gekweld werd door een onzinnige gedachte, die haar eigen leven en dat van haar huisgenooten vergalt. Hij stelt me een eenvoudige, vriendelijke, voor haar 53 jarigen leeftijd zeer goed geconserveerde dame voor, die mij onbevangen het volgende mededeelt: Zij is gelukkig getrouwd en woont ergens buiten met haar man die aan het hoofd staat van een groote fabriek. Zij is niet uitgepraat over de toewijding en goede zorgen waarmee hij haar omringt; zij trouwden uit liefde nu 30 jaar geleden en geen wolkje heeft zich sindsdien aan hun huwelijkshemel vertoond, geen onmin kwam voor, geen reden tot jalouzie werd ooit gegeven. Hunne beide kinderen zijn getrouwd; de man en vader had zich best uit zijn zaken kunnen terugtrekken maar bleef uit plichtgevoel den arbeid voortzetten. Voor een jaar nu had er iets ongelooflijks, iets, ook voor haar, onbegrijpelijks plaats; zij sloeg namelijk onmiddellijk geloof aan den inhoud van een anoniemen brief, waarin haar man beschuldigd werd van een ongeoorloofde liefdesbetrekking te onderhouden met een jong meisje; en sedert is door die onzalige gedachte haar geluk verstoord. Ik vernam verder nog deze bizonderheden: patiente had een kamermeisje, met wie zij misschien te vaak intieme zaken besprak. Dit meisje was een ander meisje zeer vijandig gezind, omdat deze —

hoewel van dezelfde komaf — het in het leven zooveel verder had gebracht dan zij. Inplaats van, zooals haar kameraad, dienstbode bij een familie te worden, had zij zich handelskundigheden eigen gemaakt, was in een fabriek gekomen en had het — wegens gebrek aan personeel tengevolge van de algemeene mobilisatie — spoedig tot een goede betrekking gebracht. Zij woonde nu in de fabriek zelve, ging om met al de heeren daar en werd als juffrouw behandeld. De in het leven achteraf-gezette was natuurlijk maar al te bereid om van haar vroegere schoolkameraad alles kwaads te denken. Onze dame nu had het eens met haar kamermeisje over een ouden heer die kort te voren haar gast was geweest en van wien het praatje ging dat hij niet in harmonie met zijn vrouw leefde, en het met een ander hield. Hoe het kwam weet zij niet maar eensklaps ontviel haar: „dat zou voor mij nu wel het schrikkelijkste zijn wat er gebeuren kon, als mijn goede man er ooit zoo'n liefdesbetrekking op nahield". Den dag daarop bracht de post een anoniemen brief, waarin met een onbekende hand geschreven stond dat haar man in een ongeoorloofde betrekking tot een andere vrouw stond. Uit de onmiddellijke opeenvolging van die twee feiten maakte zij de gevolgtrekking — en waarschijnlijk terecht — dat die brief door haar ondeugend kamermeisje geschreven was; daarin toch werd als het liefje van den man juist het meisje aangeduid dat door de kamenier zoo gehaat werd. Alhoewel patiente nu het booze spel dadelijk doorzag en voorbeelden genoeg kende die het feit illustreeren hoe weinig geloof men mag hechten aan dergelijke laffe verdachtmakingen, werd zij door dien brief toch hevig getroffen. Zij geraakte in een toestand van vreeselijke opwinding, stuurde onmiddellijk om haar man en overlaadde hem met de heftigste verwijten. De man nam de zaak verstandig op, lachte om de malle beschuldiging en deed het beste wat er te doen viel. Hij ontbood den huis- en fabrieksarts die zijnerzijds alles deed wat mogelijk was om de ongelukkige vrouw te kalmeeren. Ook de verdere maatregelen, door beiden genomen, waren verstandig. Het kamermeisje werd uit haar dienst weg-

gezonden, maar de als boeleerster betichte behield haar betrekking. Sindsdien is de patiente zeer gekalmeerd; zij gelooft zoogenaamd niet meer aan den inhoud van den anoniemen brief maar dit geloof blijkt nog erg wankel, haar wantrouwen wordt door het minste weer opgewekt. Den naam van het meisje te hooren uitspreken of haar op straat tegen te komen is al voldoende om haar opnieuw in opwinding te brengen en haar een nieuwe crisis van wantrouwen, leed en verwijtingen te bezorgen.

Tot zoover de ziektegeschiedenis van deze brave vrouw. Men behoeft niet veel ondervinding te hebben op psychiatrisch gebied om te begrijpen dat patiente, wel verre van te overdrijven, zooals andere zenuwlijders wel plegen te doen, haar ziektegeval eigenlijk in te lichte kleuren schilderde, met andere woorden, dat zij dissimuleerde en aan de beschuldiging in den anoniemen brief vervat, eigenlijk steeds geloof was blijven hechten.

Hoe is nu de houding die de psychiater inneemt bij een dergelijk ziektegeval? Wij weten reeds hoe hij denken zou over de symptoomhandeling van den patient die de deuren van de wachtkamer openlaat. Die schrijft hij n.l. op rekening van het toeval; hij kent haar geen psychologische waarde toe en bemoeit er zich verder niet mee. Maar een dergelijk standpunt kan hij in het ziektegeval van de jaloersche vrouw niet innemen. De symptoomhandeling maakte den indruk van iets onbeteekenends, maar het ziekte-symptoom dringt zich aan hem op als iets dat wel degelijk beteekenis heeft. Er gaat intens subjectief lijden mede gepaard; objectief bedreigt het het samenleven van een gezin; de psychiater moet er dus wel notitie van nemen, er belang in stellen. Allereerst zal hij pogen het symptoom, door een essentieele eigenschap die het heeft, te karakteriseeren. De idée, waarover deze vrouw tobt, is opzichzelf geen zinneloos denkbeeld; het komt immers meer voor dat oudere gehuwde mannen liefdesbetrekkingen met jonge meisjes hebben. Maar iets anders is onzinnig en onbegrijpelijk in de idée. De patiente heeft behalve den inhoud van den anoniemen brief geen

enkele reden om haar hartelijken en trouwen man ervan te verdenken dat hij behoort tot die categorie van bedoelde slechte echtgenooten. Ze weet dat die brief geen bewijs bevat, zij kan zich de wording en de afkomst van dit schriftuur best verklaren; dus moest zij ook zichzelf aan het verstand kunnen brengen dat zij volstrekt geen reden heeft om jaloersch te zijn; zij zegt dat ook tot zichzelf maar niettegenstaande dat lijdt ze even erg als wanneer ze het volste recht had om jaloersch te zijn. Ideeën van dezen aard, die niet toegankelijk zijn voor logische en op de werkelijkheid steunende bewijsgronden, heeft men met den naam bestempeld van *waandenkbeelden*. Dus lijdt die goede vrouw aan *ijverzuchtswaan*. Dat is wel het essentieele kenmerk van dit ziektegeval.

Na het vaststellen van dit eerste punt gaat onze psychiatrische belangstelling nog grooter worden. Als een waandenkbeeld zich door een beroep op de werkelijkheid niet laat verstoren, dan zal het ook wel niet op de werkelijkheid gegrond zijn. Waar vindt het dan zijn oorsprong? Er zijn waanideeën van allerlei aard; waarom is in ons geval nu juist jaloerschheid de inhoud van den waan? Bij welke personen vormen zich waanideeën en wel speciaal die van jaloerschheid? Gaarne zouden wij in deze het oordeel vernemen van den psychiater, maar hier laat hij ons in den steek. Hij gaat over het algemeen slechts in op een enkele van onze vragen. Hij zal de familiegeschiedenis van de vrouw navorschen en ons *misschien* antwoorden: waanideeën komen bij personen voor die in hun familie leden tellen die aan overeenkomstige of andere psychische stoornissen hebben geleden. Met andere woorden, als deze vrouw een waanidée heeft gekregen dan was zij er door erfelijkheid toe voorbeschikt. Dit nu is inderdaad al iets, maar is het alles wat wij wenschen te weten? Alles, wat als oorzaak kan meegewerkt hebben om dit ziektegeval te doen ontstaan? Moeten wij er maar genoegen mee nemen en als waarheid aanvaarden dat het een onverschillig iets is, een willekeurige zaak of een onverklaarbaar feit als een ijverzuchtswaan —

of in stede daarvan een ander soort van waandenkbeeld — zich heeft gevormd? En mogen wij de stelling die in deze den voorrang aan den erfelijken invloed verleent, ook in negatieven zin zóó opnemen dat het er niets toe af zou doen welke gebeurtenissen deze psyche ook in beroering gebracht mochten hebben dat zij eenvoudig ertoe bestemd was om eenmaal een waandenkbeeld voort te brengen? U zoudt gaarne willen weten waarom de wetenschappelijke psychiatrie ons in deze geen verdere verklaringen wil geven. Wel, ik antwoord u hierop: la plus belle fille du monde ne peut donner que ce qu'elle a. De psychiater staat hier verlegen, hij kent geen weg die hem verder voert in het verklaren van zulk een geval. Hij moet zich met de diagnose tevreden stellen en, trots zijn rijke ervaring, ook met de onzekere prognose van het verder verloop.

Maar zou nu de psychoanalyse hier meer kunnen presteeren? Ja zeker; ik hoop u aan te toonen dat zij zelfs in een zoo moeilijk toegankelijk geval iets aan den dag kan brengen dat een dieper inzicht mogelijk maakt.

In de eerste plaats wijs ik u op het schijnbaar luttele détail, dat de patiente den anoniemen brief, waarop haar waanidée zich grondvest, zelf geprovoceerd heeft, doordien zij zich den vorigen dag tegen het intrigante kamermeisje liet ontvallen dat het haar vreeselijk ongelukkig maken zou als haar man ooit in zoo'n liefdesverhouding tot een jong meisje zou staan. Hierdoor juist bracht zij het meisje op het denkbeeld haar den anoniemen brief te zenden. Zoo wordt de waanidée eenigszins onafhankelijk van dien brief; de idée was reeds in patiente aanwezig voor dien tijd als vrees — of als wensch? — Verder moet u hierbij in aanmerking nemen de toelichtingen die slechts twee uren analyse ons bezorgd hebben. De patiente toonde zich, het is waar, weinig geneigd om gevolg te geven aan het verzoek om ons, na het beëindigen van het ziekte-verhaal, haar verdere gedachten, invallen en herinneringen mede te deelen. Zij zeide dat haar niets inviel, dat zij reeds alles had verteld, en na twee uren moest ik wel van verdere pogingen afzien, toen zij beweerde

zich reeds heelemaal beter te voelen en verzekerd te zijn dat de ziekelijke idée niet meer terug zou komen. Zij zei dat natuurlijk maar als uiting van weerstand en uit vrees dat de analyse voortgezet zou worden. Maar in die twee uren heeft ze zich enkele toelichtingen laten ontvallen die een bepaalde duiding mogelijk, ja onbetwistbaar zeker maakten, en deze duiding werpt een helder licht op de wording van haar ijverzuchtswaan.

Zij zelf was erg verliefd op een jongen man, op dienzelfden schoonzoon, op wiens aandrang zij tot mij als patiente gekomen was. Zij was zich van deze verliefdheid niet, of tenminste zeer weinig, bewust: deze verliefde neiging toch kon zich, bij de bestaande verwantschap, gemakkelijk als schuldelooze, hartelijke genegenheid maskeeren. Op grond van al onze vroegere ervaringen, is het niet moeielijk om ons in te denken in het zieleleven van deze 53 jarige fatsoenlijke vrouw en brave moeder. Een verliefdheid van dien aard kon en mocht als iets gedrochtelijks, iets onmogelijks niet bewust worden; toch bleef zij bestaan en oefende als iets onbewusts een zwaren druk uit. Iets moest er met patiente gebeuren, ze moest ergens een uitvlucht zoeken, en het meest voor de hand liggende dat leniging brengen kon, was wel het mechanisme der verschuiving dat zoo geregeld een rol speelt bij het ontstaan van den ijverzuchtswaan.

Van den druk, die haar geweten wegens ontrouw bezwaarde, kon zij ontlast worden als niet alleen zij, oude vrouw, verliefd was op een jongen man, maar als ook haar oude man er een liefde-relatie op na zou houden met een jong meisje. Zoo werd de fantasie van de ontrouw van den man haar tot een verkoelende pleister op haar brandende wond. Haar eigen liefde was haar niet bewust geworden, maar de weerspiegeling ervan — die haar zulke voordeelen aanbracht — werd nu bewust in den vorm van dwang, van waan. Natuurlijk mochten hier tegenargumenten niets baten, want deze richtten zich slechts tegen het spiegel- niet tegen het oorspronkelijk beeld, dat aan het andere zijn kracht

ontleende en dat onaantastbaar in het onbewuste verborgen lag.

Laat ons nu eens nagaan in hoeverre een kort, en onder moeielijke omstandigheden verricht, psycho-analytisch onderzoek ons nader gebracht heeft tot het begrijpen van dit ziektegeval. Voorop stellen wij natuurlijk dat onze uitkomsten op correcte wijze verkregen zijn, wat ik hier niet door u kan laten beoordeelen.

In de eerste plaats, heeft het waandenkbeeld voor ons niets onzinnigs of onbegrijpelijks meer, het is vol beteekenis, goed gemotiveerd, behoort in het verband van een met-affect-beladen, door de patiente doorleefde gebeurtenis.

In de tweede plaats is de waan-idée een noodzakelijke reactie op een, door middel van andere aanduidingen geraden, onbewust psychisch voorval en dankt juist aan deze relatie haar kenmerk van waan, haar weerstand tegen logische en wezenlijke aanvallen. Zij is zelfs een gewenscht iets, een soort van troost.

Ten derde is het wel niet aan twijfel onderhevig, dat het achter het ziekworden schuilend doorleefde oorzaak was dat juist op den dag voor het uitbreken van de neurose patiente die uitlating deed tegen het intrigante meisje; beide omstandigheden vormen sterke analogieën met de door ons geanalyseerde symptoomhandeling in den zin van de verklaring van beteekenis en doel en met betrekking tot een in de situatie gegeven onbewuste.

Natuurlijk zijn daarmede niet alle vragen, die wij naar aanleiding van dit geval zouden kunnen stellen, beantwoord. Het ziektegeval houdt verder nog een overvloed van problemen in, waaronder zoodanige die over 't algemeen nog niet voor oplossing vatbaar zijn, en andere die niet konden opgelost worden omdat de omstandigheden daartoe niet gunstig waren. Zoo b.v. vraagt men zich af: waarom wordt deze, in gelukkige huwelijksomstandigheden levende vrouw verliefd op haar schoonzoon en waarom neemt de verlichting (van de gemoedsbezwaren), die ook op andere wijze tot stand had kunnen komen, den vorm aan van zulk een weerspiege-

ling, van een projectie van haar eigen toestand op haar man? Denkt niet dat het geen nut heeft en niet loont om zulke vragen te stellen. Een massa materiaal staat ons reeds ten dienste, waardoor een beantwoording mogelijk wordt. De vrouw heeft den kritieken leeftijd bereikt, waarop een ongewenschte, plotselinge opleving van het sexueel begeeren voorkomt; dat kan op zichzelf voldoende zijn. Ook is het mogelijk dat haar goede, trouwe echtgenoot reeds sinds jaren niet meer die geslachtelijke potentie bezit, welke vereischt wordt om de goed geconserveerde vrouw te kunnen bevredigen. De ondervinding heeft ons geleerd dat juist zulke mannen, aan wier trouw men dan, zooals vanzelf spreekt, niet behoeft te twijfelen, een toonbeeld zijn van teederheid in den omgang met hunne vrouwen en al het mogelijke doen om hare nerveuse bezwaren te verlichten. Dan zou de ziekelijke verliefdheid ook nog wel een ander object hebben kunnen kiezen dan juist den jongen echtgenoot van de eigen dochter.

Een sterk erotisch gebonden zijn aan, een medevoelen met de dochter, dat in laatste instantie wortelt in de geslachtelijke constitutie van de moeder, uit zich vaak in zulk een gewijzigden vorm.

In verband hiermede mag ik u misschien in herinnering brengen dat van oudsher de verhouding tusschen schoonmoeder en schoonzoon voor een netelige gegolden heeft en bij de natuurvolken geleid heeft tot zeer strenge Taboevoorschriften en tot ,,verbod". *)

Vaak wordt er zoowel in de positieve als in de negatieve richting gezondigd tegen de regels door de beschaving gesteld.

Welke van deze drie oorzaken in ons geval hebben ingewerkt — mogelijk waren het er twee, misschien ook alle drie — is voor mij ondoenlijk om uit te maken; maar dan is het ook alleen hierom, omdat ik de analyse van het geval na het tweede uur niet heb kunnen voortzetten.

*) Vergel. *S. Freud* „Totem und Tabu" 1912.

Ik zie nu, mijne heeren, dat ik louter van dingen gesproken heb die door gemis aan voorbereiding nog niet door u begrepen kunnen worden. Ik deed het om een vergelijking te kunnen maken tusschen de psychiatrie en de psychoanalyse. Eén ding mag ik u nu wel vragen: Hebt u ook kunnen merken dat deze beide hier of daar met elkaar in tegenspraak zijn? De psychiatrie maakt geen gebruik van de technische methoden der psychoanalyse, zij zoekt geen waangedachte en geeft ons — door aan de herediteit een plaats in te ruimen — een zeer algemeene en verwijderde aetiologie, in stede van het in de eerste plaats in de meer bizondere en voor-de-hand-liggende oorzaken te zoeken. Maar houdt dat een tegenspraak, een tegenstelling in? Ligt daar niet veeleer een aanvulling in van de aetiologie? Men kan toch niet aannemen dat het hereditaire moment de beteekenis zou opheffen van de doorleefde gebeurtenis; geeft het samenvallen van die beide niet de krachtigste summatie van oorzaken?

U zult mij toegeven dat er in het wezen van den psychiatrischen arbeid niets ligt dat indruischen moet tegen de psychoanalytische wijze van onderzoek, niets wat daar niet mee zou kunnen samengaan. Dus zijn het de psychiaters die zich verzetten tegen de psychoanalyse en is het niet de psychiatrie zelve. De psychoanalyse staat tot de psychiatrie in ongeveer dezelfde verhouding als de histologie tot de anatomie; de ontleedkunde bestudeert de uitwendige vormen der organen, de weefselleer het samenstel dier werktuigen uit weefsels en elementaire deeltjes. Deze beide wijzen van bestudeering vloeien uit elkander voort, een tegenstelling tusschen deze beide is niet goed denkbaar. U weet dat de ontleedkunde heden ten dage als de grondslag eener wetenschappelijke geneeskunde wordt beschouwd, maar er is een tijd geweest waarin het verboden was de lijken van menschen te ontleden, verboden om den inwendigen bouw van het lichaam te leeren kennen. Nu schijnt het wel verboden te zijn om psychoanalyse te beoefenen, die zich de studie van het inwendig bedrijf van het zieleleven ten doel

stelt. En toch is het te verwachten dat men binnen afzienbaren tijd tot het inzicht zal zijn gekomen, dat een grondig wetenschappelijke psychiatrie een onmogelijkheid is alvorens de dieper liggende, onbewuste gebeurtenissen in het zieleleven goed bekend zijn.

Wellicht heeft nu de veel bestreden psychoanalyse ook vrienden onder ulieden en zoudt gij het gaarne zien dat zij niet alleen in psychologisch maar ook in therapeutisch opzicht als een waardevolle aanwinst voor de wetenschap mocht worden erkend. Gij weet dat de tegenwoordige psychiatrische therapie niets vermag tegen waanideeën. Mag men van de psychoanalyse, dank zij haar inzicht in het mechanisme van deze verschijnselen, meer verwachten? Neen, mijne heeren, ten opzichte van dit lijden is zij — althans voorloopig — even onmachtig als welke andere therapie ook. Wij kunnen ons, wel is waar, een begrip vormen van wat in den patient is omgegaan, maar wij bezitten het middel niet om het den patient zelf te doen begrijpen. U hebt goed gehoord dat ik de analyse van deze waanidée niet verder heb kunnen doorvorschen dan tot in haar eersten aanleg. Maar zoudt u daaruit willen afleiden dat het afkeuring verdient om dergelijke gevallen, wegens hun onvruchtbaarheid voor de therapie, aan analyse te onderwerpen? Dat geloof ik niet. Wij hebben het recht, ja we zijn verplicht te volharden in dit onderzoek zonder rekening te houden met het feit dat onmiddellijk nut hiervan niet te verwachten is. Ten slotte — wij weten niet waar en wanneer — zal toch elk stukje van ons weten zich omzetten in kunnen, ook in therapeutisch kunnen.

Indien de psychoanalyse zich bij alle andere vormen van zenuw- of zielsziekten even onmachtig mocht toonen als zij dat blijkt te zijn bij waanideeën, dan nog zou zij als middel van wetenschappelijk onderzoek volkomen gerechtvaardigd en door geen ander te vervangen zijn. Wij zouden dan echter wel niet in de gelegenheid komen haar in praktijk te brengen. Het menschen-materiaal, waarop wij ons zouden willen oefenen — n.l. levend materiaal, dat een eigen wil heeft en

motieven behoeft om er zijn medewerking toe te verleenen — zou aan ons verlangen geen gehoor geven. Laat ik dan vandaag van u afscheid nemen met de mededeeling dat bij een groot aantal zenuwstoornissen ons beter begrip van zulke toestanden ook geleid heeft tot therapeutisch kunnen en dat wij bij deze moeielijk te genezen ziekten op successen mogen bogen, die door geen andere op het gebied der interne therapie in de schaduw kunnen gesteld worden.

ZEVENTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE VERSCHIJNSELEN HEBBEN EEN ZIN

Dames en Heeren!

In mijn laatste voordracht deelde ik u mede dat de klinische psyhiatrie zich weinig gelegen laat liggen aan vorm en inhoud van het verschijnsel als zoodanig, terwijl de psycho-analyse zich daar juist wel mee bemoeit en zelfs mocht constateeren dat het een zin heeft en samenhang vertoont met wat de patiënt heeft doorgemaakt.

Dat zenuwverschijnselen een zin hebben is het eerst ontdekt door J. Breuer bij de behandeling en de genezing van een sedert dien beroemd geworden geval van hysterie. (1880-82.) Het dient gezegd dat P. Janet onafhankelijk van hem tot dezelfde ontdekking is gekomen; aan dien Franschen vorscher komt dus de littéraire prioriteit toe, aangezien Breuer zijn waarneming pas meer dan tien jaren later (1893-'95) met mijn collaboratie heeft gepubliceerd.

Het doet er trouwens bitter weinig toe aan wien de eer der ontdekking toekomt, daar, zooals men weet, elke ontdekking meer dan eenmaal en nooit een enkele opeens volledig gedaan wordt, en het gevolg bovendien niet evenredig is aan de verdienste ervan. Amerika ontleent zijn naam niet aan Columbus. Vóór Breuer en Janet heeft reeds de groote psychiater Leuret de meening uitgesproken dat, als men maar de kunst verstond om ze te begrijpen, het zou blijken dat zelfs de deliria der krankzinnigen een zin hebben. Langen tijd heb ik Pierre Janet's verdienste omtrent de verklaring van de verschijnselen der neurose hoog aange-

slagen, doordien hij ze opvatte als „idées inconscientes”, waardoor de zieken beheerscht werden. Maar later heeft hij dat onderwerp met zooveel achterhoudendheid besproken, als het ware willen toonen dat het onbewuste voor hem geen andere beteekenis gehad heeft dan een wijze van uitdrukking, een behulp, „une façon de parler”, waarbij hij aan niets werkelijks dacht. Sindsdien begrijp ik zijn uiteenzettingen, niet meer, maar geloof meteen dat hij zoodoende groote schade heeft toegebracht aan zijn eigen verdiensten.

De symptomen der neurosen hebben dus een zin, evenals de vergissingen en ook de droomen er een hebben, en evenals deze beide laatste houden zij verband met het leven der personen, die de zenuwverschijnselen vertoonen. Met eenige voorbeelden wil ik dit gewichtig begrip nader toelichten. Dat het steeds en in elk geval zoo is, kan ik slechts vermoeden, maar niet bewijzen. Wie zelf onderzoekt, kan zich hiervan overtuigen.

Om bepaalde redenen zal ik mijn voorbeelden niet ontleenen aan gevallen van hysterie maar ze kiezen uit gevallen van een andere, zeer belangwekkende neurose, een die in den grond der zaak zeer verwant is aan de hysterie en waarover ik u vooraf eenige woorden ter inleiding zeggen wil. Deze, de zoogenaamde dwangneurose, is niet zoo algemeen bekend als de hysterie; zij is, als ik mij van die uitdrukking bedienen mag, niet zoo druk en lawaaierig, gedraagt zich stemmiger, vertoont bijna geen lichamelijke verschijnselen en bepaalt er zich toe haar symptomen op psychisch gebied tot uiting te brengen. De psycho-analyse is vrijwel opgebouwd uit materiaal, daartoe geleverd door de studie van de dwangneurose en van de hysterie, en haar therapie viert haar schoonste triomfen in de behandeling van die vormen van neurosen.

De dwangneurose vertoont niet dien raadselachtigen sprong van het psychische in het somatische, die de hysterie kenmerkt, en is ons bij psychoanalytisch onderzoek begrijpelijker en meer vertrouwd geworden dan laatstgenoemde; ook hebben wij ons kunnen overtuigen dat zij

bepaalde extreme kenmerken der neurose veel scherper tot uitdrukking brengt.

De lijders aan dwangneurose houden zich bezig met gedachten die hen eigenlijk niet interesseeren; zij staan onder den invloed van vreemde impulsen, worden tot handelingen gedreven, waarvan het ten-uitvoer-brengen hun wel geen genoegen verschaft, maar die zij met geen mogelijkheid kunnen nalaten. De gedachten (dwangvoorstellingen) kunnen op zichzelf van zin ontbloot of voor den persoon alleen onverschillig zijn, soms zijn ze bepaald zonderling, flauw, in alle gevallen zijn ze het product van een ingespannen denken, dat den patient vermoeit, en waar hij ongaarne aan toegeeft. Hij wordt tegen zijn wil gedwongen om te tobben en te peinzen alsof zijn heele leven ervan afhangt.

De impulsen, die bij den patient opkomen, maken soms een kinderachtigen en onzinnigen indruk, maar meestal is hun inhoud schrikwekkend als van aansporingen tot het verrichten van zware misdaden, zoodat de lijder ze niet alleen verloochent, als niet tot hem behoorend, maar zich met ontzetting aan de uitvoering ervan poogt te onttrekken door zich allerlei dingen te verbieden, andere te verzaken en zijn vrijheid aan banden te leggen. Daarbij komt het in werkelijkheid nooit tot een uitvoering van de impulsen. Het eind is steeds, dat de vlucht en de voorzichtigheid zegevieren. Hetgeen de patient werkelijk verricht — de zoogenaamde dwanghandelingen — zijn heel onschadelijke, op zichzelf nietige dingen, veelal herhalingen of wel een ceremonieuze omhaal bij verrichtingen van het dagelijksch leven, die echter van deze noodzakelijke handelingen — als, het naar bed gaan, zich wasschen, zijn toilet-maken, het-uitwandelen-gaan, — hoogst tijdroovende en bijna niet op te volgen procedures maken.

De ziekelijke voorstellingen, impulsen en handelingen komen lang niet in gelijke verhoudingen voor in de afzonderlijke vormen en gevallen van de dwang-neurosen; vrijwel als regel ziet men het een of het andere van deze eigenaardige gegevens het ziektebeeld beheerschen en den naam

aan de ziekte verleenen, maar iets gemeen hebben alle deze vormen zeer stellig. Dat is toch wel een heel vreemd lijden. Ik geloof niet dat de meest buitensporige psychiatrische fantasie in staat zou geweest zijn iets dergelijks te construeeren, en als men niet dagelijks in de gelegenheid kwam dergelijke patienten te observeeren, dan zou men niet kunnen gelooven dat ze bestaan.

Nu moet gij echter niet denken dat gij bij den patient iets kunt bereiken door hem te zeggen dat hij afleiding moet zoeken, zich niet meer met die malle gedachten bezighouden, en inplaats van zulke kinderachtigheden te doen eens wat verstandig werk dient aan te pakken. Hij zou zelf toch niets liever willen dan uw raad opvolgen; hij is het met u eens dat het dwangverschijnselen zijn, ja, hij zegt het u zelf. Maar hij kan onmogelijk anders doen; de handeling, waartoe de dwangneurose voert, wordt voortgebracht door een energie, waarvan het analogon waarschijnlijk in het normale verstandsleven niet bestaat. Hij kan maar één ding: verschuiven, vervangen; voor de eene dwaze gedachte, een andere, minder erge in de plaats stellen; van de eene voorzichtigheid of het eene verbod in een ander vervallen; inplaats van het eene ceremonieel een ander vervullen. Hij is wel in staat den dwang te verschuiven, maar kan dien niet opheffen. Een hoofdkenmerk van zijn ziekte is die verschuifbaarheid van alle symptomen, zoodat deze niets meer hebben van hun voormaligen vorm; daarenboven is het opvallend hoe de tegenstellingen (polariteiten), waarvan het zieleleven vol is, zich in dezen toestand bizonder scherp afgescheiden voordoen. Naast den dwang met positieven en negatieven inhoud doet zich op intellectueel gebied de twijfel gelden, die geleidelijk ook datgene, wat anders voor volkomen zeker werd gehouden, aanvreet. Het geheel loopt uit op een steeds toenemende wankelmoedigheid, op een aldoor grooter gebrek aan energie, op een steeds voortschrijdende vrijheidsbeperking enz. Daarbij zij opgemerkt dat de lijder aan dwangneurose van huis uit een persoon van energie en karakter is geweest, die in den regel bizonder eigenzinnig was en

intellectueel zeer begaafd. Meestal staat hij vrij hoog op ethisch gebied, is bovenmate conscientieus en in meer dan gewonen zin correct. U kunt u voorstellen dat het geen gemakkelijke taak moet zijn om zich een weg te banen in dat samenstel van karakter-eigenschappen en ziekte-verschijnselen, waarvan het een vaak in schrille tegenstelling staat tot het andere. Ons doel bepaalt zich voorloopig dan ook slechts tot de taak om eenige verschijnselen dezer ziekte te leeren begrijpen en te leeren duiden.

Misschien interesseert het u, in verband met onze vroegere besprekingen, om eerst eens te weten hoe de tegenwoordige psychiatrie tegenover de problemen van de dwangvoorstellingen staat. Nu, dat valt niet in haar voordeel uit. De psychiatrie geeft namen aan de verschillende vormen van dwang, maar spreekt verder niet over hen. In stede daarvan verzekert ze met nadruk dat personen, die dergelijke verschijnselen vertoonen, „gedegenereerden" zijn. Zoo'n uiting biedt ons weinig bevrediging, zij geeft eigenlijk een waardeschatting, houdt in zich een veroordeeling inplaats van een verklaring te geven.

Nu zou men wellicht denken, dat lieden, die zoo heel anders dan de gewone soort menschen zijn, alle mogelijke zonderlinge dingen zouden vertoonen. Gaarne willen we toegeven dat personen met zulke verschijnselen van huis uit ook eenigszins anders moeten zijn dan andere menschen. „Maar", zouden we willen vragen: „zijn zij erger „gedegenereerd" dan andere nerveuse lieden, b.v. dan zij die aan hysterie of aan andere psychosen lijden?"

Klaarblijkelijk is een dergelijke karakteriseering te algemeen. Men mag het zelfs in twijfel trekken of zij gerechtvaardigd is, als men ziet dat zulke verschijnselen ook voorkomen bij verdienstelijke menschen die heel wat presteeren voor de algemeene zaak. In de meeste gevallen kennen wij, dank zij hun eigen discretie en de leugenachtigheid hunner biografen weinig van het intieme leven van onze bij uitstek groote mannen; als eene uitzondering op dezen regel weten wij bij monde van E. Toulouse (Enquête médico-psycho-

logique) hoe Emile Zola, de beroemde schrijver en waarheidsdweper, tal van vreemde dwanggewoonten vertoonde. De psychiatrie heeft daar iets op gevonden, en spreekt van „Dégénérés supérieurs". Dat klinkt nu wel heel fraai, maar de psychoanalyse heeft ons geleerd dat men deze zonderlinge dwangverschijnselen voor goed kan doen ophouden, evenals dat ook geschiedt met ander soort lijden, en bij menschen die niet gedegenereerd zijn. Mij zelf is dat een en andermaal gelukt.

Ik zal u slechts twee voorbeelden van analyse van een dwangverschijnsel mededeelen: één dat reeds voor eenigen tijd door mij is waargenomen en waarvoor ik geen mooier in de plaats zou weten te stellen, en één dat ik pas kort geleden heb geobserveerd. Ik bepaal mij slechts tot een zoo gering aantal omdat men bij een mededeeling van dien aard zoo uitvoerig zijn moet en op alle bizonderheden dient in te gaan.

Een dame van bijna 30 jarigen leeftijd, die zeer ernstige dwangverschijnselen vertoonde, en die misschien door mij zou genezen zijn, ware het niet dat een verraderlijk toeval mijn pogingen om haar te helpen had verijdeld — misschien vertel ik u daar later nog wel wat van — volvoerde onder meer herhaalde malen daags de volgende merkwaardige dwanghandeling. Zij begaf zich vanuit haar kamer naar de kamer ernaast, waar ze zich posteerde op een bepaalde plaats achter de tafel, die in 't midden van dit vertrek stond; daarop belde ze het kamermeisje dat ze dan met een onverschillige boodschap belastte of wel zonder meer weer liet gaan, om ten slotte weer naar haar kamer terug te keeren.

Dat was nu wel geen ziekteverschijnsel dat men ernstig kon noemen, maar het prikkelde toch de nieuwsgierigheid. De verklaring ervan kwam onverwacht en zonder moeite, ook zonder eenige inmenging van den kant van den geneesheer. Ik weet ook heelemaal niet hoe ik achter den zin van de dwanghandeling zou hebben kunnen komen. Zoo vaak ik patiente vroeg: „waarom doet u dat, wat beteekent dat alles?", antwoordde ze mij: „dat weet ik niet". Maar op zekeren dag, nadat het mij gelukt was een ernstig prin-

cipiëel bezwaar, dat haar drukte, te overwinnen, viel haar plotseling de oplossing van het raadsel in en vertelde ze mij wat met de dwanghandeling samenhing.

Het was meer dan 10 jaar geleden dat zij in 't huwelijk trad met een veel ouderen man, die in den huwelijksnacht impotent bleek te zijn. Ontelbare malen was hij dien nacht uit zijn kamer in de hare gekomen, om de proef weer eens te herhalen, maar telkenmale vruchteloos. Den volgenden ochtend zei hij met ergernis in zijn stem dat hij zich schaamde voor het kamermeisje, want als dat het bed zou opmaken, zou zij uit de afwezigheid van bloedvlekken op het bedlinnen zijn invaliditeit kunnen vermoeden. Hij nam toen een fleschje met rooden inkt, dat toevallig in de kamer stond, en goot den inhoud uit over het laken, maar deed dat niet op de juiste plaats.

Eerst begreep ik niet wat deze herinnering had uit te staan met de bedoelde dwanghandeling, daar ik tot zooverre slechts in het telkens heen-en-weer-loopen van de eene kamer naar de andere eenige overeenstemming vond met de dwanghandeling en eenigszins ook in het optreden van het kamermeisje. Daarop nam patiente mij mede naar de andere kamer, bracht mij bij de tafel, en toonde mij een groote vlek op het tafelkleed. Daarbij vertelde ze mij dat ze zóó ging staan dat het binnentredende meisje de vlek wel zien moest.

Nu kon ik niet meer twijfelen aan den innigen samenhang tusschen die scène na den bruiloftsnacht en de dwanghandeling van nu, maar toch bleef veel daarin mij nog duister.

Het zal dadelijk opvallen hoe patiente zich in deze zaak met haar man identificeert; zij vervult toch zijn rol, waar ze zijn loopen van de eene kamer naar de andere nabootst. Dan moeten wij wel toegeven, als wij de analogie trouw willen blijven, dat zij tafel en tafelkleed in de plaats stelt van bed en beddelaken. Dat lijkt willekeurig handelen, maar u dient te bedenken dat we toch niet voor niemendal van de droom-symboliek een studie hebben gemaakt. In den droom komt het vaak voor dat men een tafel ziet en bij de

duiding er een bed voor in de plaats denkt. Tafel en bed beteekenen tezamen genomen het huwelijk; zoo kan men allicht het eene in de plaats van het andere stellen.

Hiermede is dus wel reeds het bewijs geleverd dat de dwanghandeling een zin heeft; zij schijnt hier een uitbeelding, een reproductie te zijn van die beteekenisvolle scène. Maar we behoeven ons niet tevreden te stellen met dezen schijn; wanneer wij de betrekking, die tusschen die beiden bestaat, meer nauwkeurig onderzoeken, dan zullen wij waarschijnlijk uitsluitsel verkrijgen over iets van veel verdere strekking, over het doel van de dwanghandeling. De kern hiervan is klaarblijkelijk het binnenroepen van het kamermeisje, aan wie patiente de vlek laat zien, in tegenstelling met de opmerking van den man: dat men zich voor het meisje zou moeten schamen.

Hij, wiens rol zij speelt — schaamt zich dus niet voor het meisje, derhalve is de vlek op de juiste plaats aanwezig. Wij zien dus dat zij die scène niet maar eenvoudig herhaald heeft, maar ze verder heeft voortgezet en in de goede richting gestuurd. Daarmede corrigeert ze echter ook het andere dat in dien bewusten nacht zoo pijnlijk was en het uitstorten van den rooden inkt noodzakelijk maakte, de impotentie. De dwanghandeling zegt dus: Neen, het is niet waar, hij behoefde zich voor het kamermeisje niet te schamen, hij was niet impotent; zij stelt, evenals dat ook in den droom gebeurt, dezen wensch als vervuld voor door een handeling van het oogenblik; zij dient het streven om den man over zijn toenmalige invaliditeit heen te helpen, hem te troosten.

Nu komt daar nog al het andere wat ik u van deze vrouw zou kunnen vertellen bij; juister gezegd: alles wat we verder van haar weten wijst ons den weg om tot de duiding van deze op zichzelf onbegrijpelijke dwanghandeling te geraken. De dame leeft sedert eenige jaren gescheiden van haar man en is met zichzelf in tweestrijd of ze zich al of niet gerechtelijk van hem zal laten scheiden. Er is echter geen sprake van dat ze zich niet langer aan hem gebonden zou beschouwen; ze voelt zich gedwongen om hem trouw te blijven, zij

trekt zich van de buitenwereld terug om niet in verzoeking te komen, zij verontschuldigt hem en hemelt hem in hare fantasie op. Het diepste geheim van haar ziekte schuilt hierin dat zij door deze dwanghandeling haar man tegen kwaadsprekerij beschermt, hare vrijwillige scheiding van hem rechtvaardigt en hem een behaaglijk jonggezellen-leven mogelijk maakt. Zoo voert ons de analyse van een onschuldige dwanghandeling linea recta tot de diepste kern van een ziektegeval, maar ontsluiert ons tevens een niet onaanzienlijk stuk van de geheimenissen der dwangneurose in het algemeen. Met opzet sta ik een oogenblik bij dit voorbeeld stil, daar het voorwaarden samenbrengt die niet zoo licht in alle gevallen terug verwacht kunnen worden.

De duiding van het symptoom werd in dit geval eensklaps gevonden — zonder dat de analyticus hieraan part of deel had — en was te danken aan de relatie tot iets dat doorleefd werd, niet, zooals dat gewoonlijk het geval is, in een vergeten periode der kinderjaren, maar tijdens het volle, rijpe leven van de patiente en dat ongerept in de herinnering bewaard was gebleven. Al de tegenwerpingen, die de critiek anders gereed is te voorschijn te brengen, hebben geen vat op dit bizonder geval. Zoo goed zullen wij het stellig niet altijd treffen.

Er is nog iets! Is het u niet opgevallen hoe die onbeduidende dwanghandeling ons ingewijd heeft in het intieme leven van deze patiente? Kan er iets intiemer zijn dan dat een vrouw u de geheimenissen komt mededeelen van haar eersten huwelijksnacht; en zou het als een toeval moeten aangezien worden en verder van geen belang zijn dat wij juist zijn gestooten op vertrouwelijke mededeelingen betreffende het geslachtsleven? Misschien kan het aan het voorbeeld liggen, waarop ditmaal mijn keuze gevallen is. Laten we daarom niet te haastig oordeelen maar eerst nog een tweede voorbeeld nagaan, een van geheel anderen aard, van een soort die veel voorkomt, n.l. van een slaap-ceremonieel.

Een 19 jarig, knap, begaafd meisje, eenig kind, in bescha-

ving en verstand de meerdere van haar ouders, is, na als kind wild en overmoedig te zijn geweest, in de laatste jaren nerveus geworden. Aanleidende oorzaken hiertoe, die van buitenaf op haar zouden hebben ingewerkt, waren niet bekend. Zij is prikkelbaar, vooral tegenover haar moeder, steeds ontevreden, gedeprimeerd, besluiteloos, lijdt aan twijfelzucht en durft niet alleen over een plein of door een groote straat te loopen. We zullen ons niet te veel verdiepen in haar gecompliceerden ziektetoestand, waarmede minstens twee diagnoses gemoeid zijn — die eener agoraphobie en eener dwangneurose —, maar alleen de aandacht vestigen op de omstandigheid dat dit meisje een slaapceremonieel volgt, waarvan de ouders erg veel last hebben. Men kan aannemen dat elk normaal mensch in zekere mate er zijn slaapceremonieel op nahoudt, of bij het naar-bed-gaan bepaalde gewoonten volgt, waarvan het niet-nakomen hem het inslapen bemoeielijkt; hij heeft aan de manier, waarop hij van den toestand van waken in dien van slapen wenscht over te gaan, een zekeren vorm gegeven, waaraan hij zich elken avond stipt houdt. Alles nu wat den gezonden mensch bij het slapen-gaan tot gewoonte is geworden, heeft zijn reden van bestaan en als omstandigheden hem noodzaken daarin een wijziging te brengen dan voegt hij zich daar dadelijk en zeer gemakkelijk in.

Het pathologische ceremonieel echter geeft in niets toe, het legt zich de grootste offers op om in de aangenomen gewoonten te mogen volharden en deze hardnekkig door te zetten, het weet zijn handelingen zelfs te rationaliseeren en schijnt, oppervlakkig beschouwd, van het normale alleen te verschillen door een zekere overdreven nauwgezetheid. Bekijkt men de zaak echter nauwkeuriger, dan bespeurt men dat het een en het ander elkaar niet dekken, dat het ceremonieel bedoelingen in zich bevat, die met het gezonde verstand zich niet meer laten rijmen en andere die tegen alle rede indruischen. Het motief, door onze patiente aangevoerd, om haar voorzichtigheidsmaatregelen voor den nacht goed te praten, houdt in dat zij rust noodig heeft om

te kunnen slapen en alles wat die rust verstoren kan moet voorkomen worden. Om dit doel te bereiken neemt ze de volgende maatregelen: de groote pendule in haar kamer wordt stilgezet; alle andere uurwerken worden uit de kamer verwijderd, zelfs het onschuldig armband-horlogetje mag niet in haar nachttafeltje opgeborgen blijven. Bloempotten en bloemvazen worden zóó op de schrijftafel geplaatst dat ze omvallen noch breken kunnen en haar dus in den slaap ook niet kunnen hinderen. Zij weet dat deze maatregelen al zeer weinig kunnen bijdragen tot het bereiken van het doel, n.l. haar rust te verzekeren; het tikken van het horloge zou men niet kunnen hooren, ook al bleef het boven op het nachttafeltje liggen, en ieder weet trouwens bij ervaring dat het regelmatig getik van een uurwerk, wel verre van den slaap te storen, iemand juist slaperig maakt. Zij geeft ook toe dat er al heel weinig reden is om bevreesd te zijn dat bloempotten en bloemvazen — ook al laat men ze 's nachts stil op hun plaats staan — vanzelf naar beneden zullen vallen en breken. Dat andere bedoelingen van het ceremonieel niets hebben uit te staan met het verlangen naar rust, wordt toegegeven. En de eisch, dat de deuren tusschen haar slaapkamer en die harer ouders half open moeten blijven staan, een maatregel door haar bewerkstelligd door voorwerpen tusschen deur en deurpost te schuiven, schijnt juist eer een bron van hinderlijke geluiden te vormen. De onderdeelen van het ceremoniëel, die het meest gewicht in de schaal schijnen te leggen, hebben betrekking op het bed zelf. De peluw aan het hoofdeinde van het bed mag den houten wand van het ledikant niet raken. Het hoofdkussen moet schuin, in den vorm van een ruit op de peluw liggen; zij legt haar hoofd dan precies in de lengtediagonaal van de ruit. Het donzen dekbed moet, vóór zij er zich mee toedekt, zóó geschud worden, dat het aan het voeteneinde erg dik wordt; ten slotte verzuimt ze nooit om die dikte door zacht-neerdrukken weer plat te maken.

De andere, meerendeels kleine bizonderheden van het

ceremonieel zal ik maar overslaan; wij zouden er niet wijzer door worden en ons te ver van ons doel verwijderen.

Maar begrijpt nu goed dat al die dingen maar niet zoo glad van stapel loopen. Er wordt de grootste zorg aan besteed dat alles in de puntjes geschiedt; telkens opnieuw wordt een en ander nagekeken en verbeterd; de twijfel of alles wel ligt zooals 't behoort is zóó groot, dat vaak één à twee uren met al die handelingen gemoeid zijn, waarvan 't gevolg is dat het meisje niet alleen al dien tijd zelf niet slapen kan, maar dat ook aan hare continueel in spanning verkeerende ouders het slapen ondoenlijk gemaakt wordt.

De analyse van deze kwellingen had niet zoo'n vlot en eenvoudig verloop als die van de dwanghandeling onzer vorige patiente. Ik was genoodzaakt het meisje aanwijzingen te geven en voorstellen tot duiding te doen die evenwel telkens met een beslist „neen" door haar werden beantwoord of met minachtenden twijfel aangehoord. Doch op deze eerste afwerende reactie volgde een tijd, waarop zij zichzelf met de mogelijkheden, om tot een begrip van haar vreemd gedoe te komen, ging bezighouden, invallen verzamelde, verband daartusschen zocht, zoolang totdat zij alle duidingen door eigen inspanning gevonden had. Naar gelang dat gelukte liet zij ook de eene dwanghandeling na de andere varen, en nog vóór het einde van de behandeling had zij het gansche ceremonieel vaarwel gezegd. U dient nog te weten dat de analytische behandeling, zooals wij die tegenwoordig leiden, ten eenenmale een consequent zich-bezighouden met een enkel symptoom, totdat men geheel en al tot verklaring en begrip ervan geraakt is, uitsluit. Men is integendeel genoodzaakt een thema telkens weer los te laten, maar kan er ook zeker van zijn dat men langs een omweg toch weer opnieuw op datzelfde thema terugkomt. De symptoom-verklaring, die ik u nu ga mededeelen, moet gij derhalve opvatten als een synthese van gegevens, die verkregen is na een arbeid van weken en maanden, een arbeid dien ik tevens met andere bezigheden afwisselde.

Onze patiente leerde aldus geleidelijk begrijpen dat zij

uurwerken gedurende den nacht uit haar kamer verbannen hield omdat deze in haar idée het vrouwelijk geslachtsdeel symboliseerden. De klok, voor welke wij overigens ook andere symboolverklaringen kennen, figureerde hier als geslachtsdeel wegens de relatie waarin zij staat tot periodiciteit en gelijke intervallen. Een vrouw kan er zich b.v. in verheugen dat haar menstruatie de regelmaat vertoont van den gang van een klok. Maar vooral maakte patiente zich bezorgd dat het tikken van de klok haar beletten zou om te slapen. In het tikken van de klok vindt zij een overeenkomst met het kloppen van de clitoris bij sexueele opwinding. In werkelijkheid was zij door die pijnlijke gewaarwording herhaaldelijk uit den slaap gewekt en nu drukte zij haar vrees voor die erectie uit door 's nachts geen in gang zijnde uurwerken in hare nabijheid te kunnen dulden. Bloempotten en vazen zijn evenals ander vaatwerk vrouwelijke symbolen. Het heeft dus een goeden zin als mcn de voorzichtigheid betracht en voorzorgen neemt om deze niet te laten vallen en breken. Niet onbekend is ook de veel verspreide gewoonte om bij een verloving een glas of een bord stuk te slaan. Elk der aanwezigen eigent er zich dan een scherf van toe, waarmede hij symbolisch uitdrukt dat hij, krachtens zijn achting voor de monogamische instelling van het huwelijk, van zijn rechten op de bruid afstand doet. Het meisje deelde mij bij dit stuk van haar ceremonieel een herinnering mede en produceerde daarbij verscheidene invallen. Als kind was ze eens met een glas of porceleinen vaas in de hand gevallen en had toen een snede in den vinger gekregen, die hevig gebloed had. Toen ze, ouder geworden, vernam hoe het in den bijslaap toeging, dacht zij met angst aan de mogelijkheid dat ze tijdens den eersten huwelijksnacht geen bloeding vertoonen zou en men dan haar maagdelijkheid in twijfel zou kunnen trekken. De voorzorgen die zij neemt opdat vazen en bloempotten niet breken zullen, beteekenen dus het protesteeren tegen het gansche complex dat met de virginiteit en het bloedverlies bij het eerste geslachtelijk verkeer samenhangt, een protest

zoowel tegen de vrees voor bloedverlies als tegen het tegenovergestelde n.l. dat zij niet zou bloeden. Het verband tusschen haar maatregelen om gedruisch te voorkomen en bovengenoemde angsten was dus slechts een verwijderde relatie. De kern van den zin, die in haar ceremonieel besloten lag, kwam ineens op een dag tot openbaring: zij had betrekking op de beteekenis van het voorschrift dat de peluw den wand van het ledikant niet mocht raken. De peluw had altijd een vrouw voorgesteld, zei ze, en de loodrechtstaande houten wand een man. Zij wilde dus — op magische wijze mogen we hier wel zeggen — man en vrouw van elkander gescheiden houden; dat wil zeggen: de ouders van elkander houden, hun echtelijk verkeer beletten. Jaren te voren, voordat zij tot den opbouw van het ceremonieel was gekomen, had zij gepoogd datzelfde doel op meer directe wijze te bereiken. Zij had angst voorgewend of partij getrokken van een bestaanden angst om gedaan te krijgen dat de deur tusschen de kinderkamer en de slaapkamer harer ouders open zou blijven staan. Nog in haar tegenwoordig ceremonieel bleef dit gebod van kracht. Op die wijze had zij zich de gelegenheid verschaft haar ouders te beluisteren, maar had ze zich, ten gevolge daarvan, een slapeloosheid op den hals gehaald, die drie maanden had geduurd. Niet tevreden met het haar ouders op die manier lastig te maken, wist zij het nu en dan gedaan te krijgen dat men haar in het ouderlijk bed opnam, waar zij dan tusschen moeder en vader slapen mocht. Dan konden „peluw" en „bedwand" zeker niet bij elkaar komen. Toen zij ten laatste zoo groot werd dat het bed geen ruimte meer bood om met zijn drieën daarin te rusten, wist zij, door angst voor te wenden, moeder te bewegen met haar van slaapstede te verwisselen, zoodat zij zelf naast vader kwam te liggen. Deze situatie nu was stellig het punt van uitgang geworden van fantasieën, waarvan men de nawerking in het ceremonieel kon terugvinden.

Als de peluw een vrouw voorstellen moest, dan had ook het schudden van het donzen dekbed totdat alle veertjes naar onder gedrongen waren, en er een zwelling ontstond,

een zin. Het beteekende de vrouw zwanger maken; maar zij zorgde er wel voor die zwelling weer weg te strijken, want jaren aaneen was zij bevreesd geweest dat het sexueel verkeer van de ouders de geboorte van een ander kind ten gevolge zou hebben en haar dus een concurrente zou bezorgen.

Als nu de groote hoofdpeluw een vrouw, de moeder, voorstelde dan moest het kleinere hoofdkussen wel niet anders dan de dochter beteekenen. Wat was de reden dat het kleine kussen in den vorm van een ruit moest gelegd worden en waarom moest haar hoofd precies in de middellijn komen te liggen?

Gemakkelijk werd bij haar de herinnering gewekt dat in alle muren de ruitvorm als in runenschrift het gapende vrouwelijke geslachtsdeel symboliseert. Zij acteerde dan voor man, voor den vader en haar hoofd stelde het mannelijk lid voor. (Vergel.: Die Symbolik des Köpfens für Kastration.)

Wat zijn dat nu voor rare dingen, zult u zeggen, die daar in het hoofd van dat jonge meisje omspoken?

Ik geef u dat grif toe, maar gij moogt niet vergeten dat ik deze dingen niet bedacht maar eenvoudig geduid heb. Zoo'n slaap-ceremonieel is ook iets vreemds en u zult de overeenkomst die er bestaat tusschen het ceremonieel en de fantasieën, die de duiding ons ontvouwt, niet kunnen ontkennen. Van meer gewicht schijnt het mij toe dat u er zich van overtuigen kunt dat het ceremonieel niet slechts een enkele fantasie in zich besloten houdt, maar verscheidene die in elk geval hier of daar haar knooppunt hebben. Opmerkelijk is het ook dat de voorschriften van het ceremonieel de sexueele wenschen nu eens positief, dan weer negatief teruggeven, voor een deel de wenschen steunen en voor een deel ze verloochenen.

Men zou uit de analyse van dit ceremonieel nog meer kunnen halen als men het met de andere verschijnselen, die patiente vertoont, in verband wist te brengen. Dit ligt echter niet op onzen weg. Laten we ons met de aanwijzing

tevreden stellen dat dit meisje vervallen is tot een erotisch gehecht-zijn aan den vader, waarvan de kiemen reeds in de vroege jeugd te vinden waren. Dat is wellicht ook de reden waarom ze zich zoo onvriendelijk tegenover haar moeder gedraagt.

Wij mogen het ons ook hier niet verhelen dat de analyse van dit verschijnsel ons andermaal gevoerd heeft tot het sexueele leven van de patiente. Hoe meer wij begrip krijgen van den zin en het doel van de verschijnselen der neurose, des te minder kunnen wij daarover verwonderd zijn.

Zoo heb ik dan, aan de hand van de beide voorbeelden, die ik daartoe heb gekozen, u duidelijk gemaakt dat de verschijnselen der neurose een zin hebben, even goed als de vergissingen en de droomen er een hebben, en dat ze in zeer nauwe betrekking staan tot alles wat de patienten doorleven.

Mag ik verwachten dat u deze belangrijke bewering maar voetstoots zult aannemen op grond van deze twee voorbeelden? Neen. Maar moogt u van mij verlangen dat ik maar steeds voort zal gaan u zóólang voorbeelden te citeeren totdat u verklaren zult overtuigd te zijn? Dat ook niet; want men moet reeds zóó uitvoerig worden bij de mededeeling van een enkel geval dat ik wel een gansch semester al mijn college-uren zou dienen te wijden aan de behandeling van dit punt van de neurosen-leer alleen. Ik vergenoeg er mij dus mede, u een bewijs te hebben geleverd voor mijn bewering, en verwijs u verder naar de mededeelingen die in de litteratuur verspreid zijn, naar de classieke symptoomverklaringen in het eerste geval van B r e u e r (Hysterie), naar de frappante duidingen van de zoo duistere verschijnselen bij de zgn. Dementia praecox door C. G. J u n g, die nog stammen uit den tijd dat deze onderzoeker eenvoudig psychoanalyticus was en nog geen profeet wilde zijn, en naar al de artikelen die sedert onze tijdschriften hebben gevuld.

Aan zulke studies en observaties hebben we nu juist geen gebrek. De analyse, verklaring, vertolking van de verschijn-

selen der neurose blijken zooveel belangstelling gewekt te hebben bij den psychoanalyticus, dat hij de andere problemen van de neurosen-leer daar ten naastenbij voor heeft veronachtzaamd.

Wie van u een dergelijk onderzoek mocht ondernemen, zal stellig bizonder getroffen worden door den overvloed van bewijsmateriaal. Maar hij zal ook op een bezwaar stooten. De zin van een verschijnsel staat, zooals wij geleerd hebben, in nauwe betrekking tot het door den patient doorleefde.

Hoe meer het symptoom den stempel draagt der individualiteit, des te meer mogen we verwachten het verband tusschen het verschijnsel en het doorleefde te kunnen herstellen. Wij staan voor de taak om voor een gedachte zonder zin en een handeling zonder doel, die vroegere situatie terug te vinden waarin die idée zin had en de handeling doelmatig bleek. De dwanghandeling van onze patiente, die naar de tafel liep en om het dienstmeisje schelde, is voor deze soort van verschijnselen een geschikt voorbeeld. Maar er zijn, en dat wel zeer dikwijls, verschijnselen van heel anderen aard. Men moet ze „typische" symptomen van de ziekte noemen, ze zijn in alle gevallen ongeveer hetzelfde, de individueele verschillen verdwijnen hier of schrompelen tenminste zóó ineen, dat het moeielijk valt die verschijnselen met het individueel-door-den-patient-doorleefde samen te vatten en met enkele doorleefde situaties in verband te brengen.

Laten wij nu weer onze aandacht wijden aan de dwangneurose. In het slaap-ceremoniëel van onze tweede patiente vinden wij reeds veel dat men typisch noemen mag, maar daarbij ook genoeg individueele trekken, om de, om zoo te zeggen historische duiding aannemelijk te maken. Maar al deze aan dwang laboreerende patienten hebben een neiging om te herhalen, om handelingen te rhythmeeren en ze te isoleeren van andere handelingen. De meesten wasschen b.v. te veel. De zieken die aan agoraphobie (topophobie, ruimtevrees) lijden, een ziektetoestand, die naar onze meening niet meer onder de rubriek dwangneurose thuis

behoort maar door ons als angst-hysterie wordt gequalificeerd, herhalen in hunne ziektebeelden vaak op eene vermoeiend monotone wijze diezelfde trekken; zij vreezen voor gesloten ruimten, groote open pleinen, lange straten en lanen. Zij voelen zich veilig als zij door bekenden worden begeleid of als een rijtuig hen op den voet volgt, enz. Op dezen gelijksoortigen ondergrond echter brengen de afzonderlijke patienten hunne individueele voorwaarden, luimen zou men kunnen zeggen, aan, die in de afzonderlijke gevallen direct met elkaar in tegenspraak komen. De eene mijdt alleen nauwe, de andere breede straten; de eene kan slechts op straat loopen als er weinig, de andere als er veel menschen zijn.

Ook de hysterie heeft bij al haar rijkdom aan individueele trekken, een overvloed van gemeenschappelijke typische verschijnselen die zich schijnen te verzetten tegen een gemakkelijke historische regressie. Laat ons niet vergeten dat het deze typische symptomen zijn welke ons helpen moeten om tot een diagnose te geraken. Is het ons nu werkelijk gelukt in een geval van hysterie een typisch verschijnsel terug te brengen tot een door den patient doorleefd iets of tot een serie van soortgelijke doorleefde dingen — b.v. een hysterisch braken tot een reeks van walgingwekkende indrukken —, dan raken wij het spoor bijster als de analyse in een ander geval van braken een geheel andere reeks van klaarblijkelijk actieve factoren, die doorleefd zijn, te voorschijn haalt.

Dan heeft het er allen schijn van alsof de hysterischen tot braken gebracht worden krachtens onbekende redenen en alsof de door de analyse aan den dag gebrachte historische aanleidingen daartoe slechts voorwendsels zijn die — als ze zich toevallig voordoen — door dezen inwendigen dwang worden gebezigd.

Zoo komen wij al ras tot de overtuiging dat wij wel is waar den zin der individueele nerveuse symptomen — door de relatie die zij hebben tot het door den patient doorleefde — bevredigend kunnen verklaren, maar dat onze kunst ons

in den steek laat als het er op aan komt de veel meer voorkomende typische verschijnselen tot duiding te brengen. Daarbij komt nog dat ik u nog volstrekt niet met alle moeielijkheden, die zich voordoen als men op consequente wijze de historische symptoom-verklaring wil vervolgen, in kennis heb gesteld. Ik zal dat ook niet doen, want al ben ik van plan u niets te verbergen of te verhelen, dan mag ik u toch bij den aanvang onzer gezamenlijke studiën niet radeloos maken en in verwarring brengen. Het is volkomen waar dat we pas een begin hebben gemaakt met ons een begrip te vormen van de beteekenis der symptomen; maar we zullen van wat we tot nu toe geleerd hebben uitgaan om verder stap voor stap tot het nog onbegrepene door te dringen. Laat ik u dus zien te troosten met de gedachte dat men toch moeielijk een fundamenteel verschil tusschen de eene en de andere soort van verschijnselen kan aannemen. Indien ontegenzeggelijk de individueele verschijnselen zoo afhankelijk zijn van wat door den patient doorleefd is, dan blijft de mogelijkheid bestaan dat de typische symptomen terug te brengen zijn tot een doorleefd iets, dat op zichzelf typisch is en dat alle menschen gemeen hebben.

Ook kunnen in de neurose zulke geregeld weerkeerende trekken algemeene reacties zijn, die den patient door den aard zelf van de ziekelijke verandering worden opgedrongen, zooals de herhaling of het twijfelen in de dwangneurose. Kortom, we hebben geen reden om de zaak overhaast op te geven; wij zullen wel zien hoe het loopt.

Ook in de droomleer staan we voor een geheel overeenkomstige moeielijkheid. Die kon ik niet behandelen tijdens onze vroegere besprekingen over den droom. De manifeste inhoud van den droom is van velerlei en individueel zeer verschillenden aard en wij hebben in den breede aangetoond welk een licht de analyse op dezen inhoud werpen kan. Maar daarnevens zijn er droomen, die men eveneens „typische" noemt, die op analoge wijze bij alle menschen voorkomen. Droomen van gelijkvormigen inhoud, die bij de pogingen tot duiding dezelfde moeielijkheden bezorgen. Het zijn de droo-

men van vallen, vliegen, zweven, zwemmen, van belemmerd-worden, naakt-zijn en verder nog bepaalde angstdroomen aan welke, naar gelang van de verschillende personen, bij wie ze voorkomen, nu eens deze, dan gene duiding gegeven wordt, zonder dat daarbij de monotonie en het typische waardoor zij zich onderscheiden eene verklaring krijgt.

Ook bij deze droomen zien wij echter dat een aan alle gemeen zijnde ondergrond door bijkomende met het individu wisselende omstandigheden, levendige variaties vertoont, en waarschijnlijk zullen ook deze droomen zich in de kennis van het droomleven, zooals we die ons eigen hebben gemaakt door de studie van andere droomen, zonder dwang maar onder verruiming van onze inzichten laten invoegen.

ACHTTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE FIXEERING AAN HET TRAUMA, HET ONBEWUSTE

Dames en heeren!

Den vorigen keer zei ik u dat wij bij het vervolgen van onzen arbeid niet wilden aanknoopen aan dingen die onzen twijfel gaande houden, maar aan dingen die we bevonden hebben waar te zijn.

Van twee van de belangwekkendste consequenties, die uit de beide analysen, die ons als voorbeeld hebben gediend, voortvloeien, hebben wij nog in 't geheel niet gewaagd.

Vooreerst geven beide patienten ons den indruk dat ze gefixeerd zijn aan een bepaald brokstuk van haar verleden, dat het haar niet gelukt daarvan bevrijd te worden en zij dientengevolge zoowel van het heden als van het verleden vervreemd zijn. Zij zijn nu in haar ziekte gevangen, zooals men zich in vroeger tijden placht gevangen te geven in een klooster, om binnen zijn muren een zwaar-drukkend levenslot uit te leven.

Onze eerste patiente ondergaat dit noodlot als een consequentie van het-in-werkelijkheid-opgeven van haar huwelijk. Door middel harer symptomen zet ze het huwelijk met haar man voort; wij hebben die stemmen leeren begrijpen die voor den echtgenoot pleiten, hem verontschuldigen, hem ophemelen, zich beklagen over zijn verlies. Hoewel zij nog jong en in het oog van andere mannen begeerenswaard is, heeft ze alle reëele en denkbeeldige (magische) maatregelen getroffen die dienen moeten om aan haar man trouw te blijven. Zij mijdt gezelschappen, verwaarloost haar uiterlijk;

maar ze is ook niet in staat om als ze op een stoel zit daar snel van op te staan en ze weigert onder welk stuk ook haar handteekening te zetten, zij kan er niet toe komen iemand een cadeau te geven en motiveert dit met de bewering dat niemand iets van haar hebben moet.

Bij onze tweede patiente, het jonge meisje, is het een erotische gehechtheid aan den vader, ontstaan in de jaren vóór de geslachtsrijpheid en die haar voor het leven datzelfde lot bereidt. Zij is ook voor zichzelf tot de overtuiging gekomen dat ze niet trouwen mag zoolang ze zoo ziek is. Naar wij vermoeden is zij zoo ziek geworden om niet tot trouwen genoodzaakt te zijn en dus bij vader te kunnen blijven.

Wij mogen de vraag niet onbeantwoord laten: hoe, op welke wijze en krachtens welke motieven geraakt men in zoo'n zonderlinge en zoo'n ongunstige levenssituatie?

Wij zeggen dit, krachtens de veronderstelling dat deze verhouding een algemeen kenmerk is van de neurose en niet een eigenaardigheid die in het bizonder deze twee patienten onderscheidt.

De eerste hysterische patiente van Breuer vertoonde op overeenkomstige wijze een fixatie aan den tijd toen zij haar zwaarzieken vader verpleegde. Zij heeft, hoewel zij van haar ziekte genezen is, sindsdien in zeker opzicht afscheid genomen van het leven; zij is wel is waar gezond gebleven, maar heeft zich onttrokken aan het normale levensdoel dat anders door de vrouw wordt nagestreefd. Bij elken patient, dien wij analyseeren, blijkt het dat hij zich in zijn ziekteverschijnselen en door de consequenties, die uit deze voortvloeien, terug verplaatst heeft in een zekere periode van zijn verleden. In het meerendeel der gevallen heeft hij daartoe zelfs een zeer vroege levensperiode gekozen, een tijdperk zijner kindsheid, ja — hoe belachelijk het ook mag klinken — zelfs een phase van zijn zuigelingsbestaan.

De zoogenaamde traumatische neurosen, de ziektetoestanden, welke juist thans in den oorlog zoo veelvuldig voorkomen, vertoonen de grootste overeenkomst in verschijnse-

len met onze spontane neurosen. Vóór den oorlog waren ons natuurlijk zulke gevallen die zich na spoorwegongelukken en andere schrik-verwekkende, levensgevaarlijke gebeurtenissen voordeden, ook niet onbekend. Toch zijn in realiteit de traumatische neurosen niet hetzelfde als de spontane neurosen, die we gewoon zijn analytisch te onderzoeken en te behandelen; het is ons ook nog niet gelukt ze door onze theorieën te verklaren en, naar ik hoop, zal ik u eenmaal duidelijk kunnen maken waaraan dat toe te schrijven is. Maar op één punt komen zij volkomen met elkander overeen. De traumatische neurosen dragen duidelijk de kenteekenen dat aan haar ontstaan een fixeering ten grondslag ligt aan het oogenblik dat het traumatisch ongeval plaats had. In hunne droomen geven deze patienten geregeld de traumatische situatie terug; als hysterische toevallen voorkomen, die voor analyse toegankelijk zijn, dan ziet men dat de aanval met een volkomen zich-verplaatsen in de situatie van het ongeval overeenkomt. Het is alsof deze zieken met de traumatische situatie nog niet in het gereede zijn, alsof deze nog als onafgedane actueele taak voor hen ligt en in allen ernst houden wij deze opvatting van de zaak voor de ware; zij wijst ons den weg tot eene, laat ons zeggen, economische beschouwing van de psychische gebeurtenissen. Ja, de uitdrukking traumatisch, heeft geen anderen dan zulk een economischen zin. Dien naam geven wij aan een voorval dat binnen een korten tijd zulk een sterken prikkel-aanwas aan het zieleleven bezorgt, dat de beantwoording aan en de verwerking van die prikkels op gewone, normale wijze niet tot stand komt, en dientengevolge blijvende stoornissen in de dispensatie der energie moeten ontstaan. Deze analogie maakt het verlokkend om ook die voorvallen, aan welke onze zenuwlijders schijnen gefixeerd te zijn, als traumatische op te vatten. Op die wijze zouden we een enkelvoudige voorwaarde voor het ontstaan der neurose mogen aannemen. De neurose zou dan gelijk te stellen zijn met een traumatische ziekte en haar ontstaan danken aan de on-

geschiktheid om een overmatig-sterk met affect beladen voorval te verwerken.

Zoo luidde ook inderdaad de eerste formule, waarin Breuer en ik in 1893/95 de theoretische beschouwing van onze nieuwe waarnemingen hebben vastgelegd. Een geval als dat van onze eerste patiente, de jonge, van haar man gescheiden vrouw, past wonderwel in die opvatting. Zij heeft het feit dat haar huwelijk onmogelijk voortgezet kon worden niet kunnen verduwen en is aan dat trauma blijven hangen. Maar het tweede geval reeds, van dat meisje dat aan haar vader gefixeerd was, toont ons, dat de formule niet omvattend genoeg is. Aan den eenen kant is een dergelijke verliefdheid van een klein meisje op haar vader iets zoo gewoons en dat zoo vaak weêr vanzelf verdwijnt, dat men aarzelen zou haar eene „traumatische" beteekenis te verleenen; aan den anderen kant leert ons de geschiedenis van de patiente, dat deze eerste erotische fixeering voorbij gaat zonder — oogenschijnlijk ten minste — te schaden, en eerst verscheidene jaren later weer opduikt in de verschijnselen van de dwangneurose. Hier bestaan dus complicaties, een overvloed van voorwaarden, die bij het ziek-worden in aanmerking komen, zijn aanwezig, terwijl we toch ook vermoeden dat het traumatisch gezichtspunt niet als onjuist behoeft te worden opgegeven; het zal zich op andere wijze laten invoegen en een plaats bekomen. Hier verlaten wij weer den weg dien wij tot nu toe hadden ingeslagen. Hij brengt ons vooreerst niet verder en wij hebben nog allerlei andere ervaring op te doen, alvorens we hem weder kunnen vervolgen. We dienen ook, wat het thema der fixeering aan een bepaalde phase van het verleden aangaat, wel te overwegen, dat zij ook voorkomt buiten het neurose-verband. In elke neurose treft men zulk een fixeering aan, maar niet elke fixeering voert tot een neurose, valt samen met een neurose of stelt zich op den weg der neurose. Een prachtvoorbeeld van een gevoels-fixeering aan iets uit het verleden is de rouw, die vanzelf in zich sluit het zich ten volle losmaken van het tegenwoordige en de toekomst. Maar zelfs

naar het oordeel van den leek onderscheidt de rouw zich scherp van de neurose. Daarentegen zijn er neurosen die men beschouwen kan als een pathologischen vorm van rouwen.

Het komt ook voor dat menschen door een traumatisch voorval, dat de grondvesten, waarop tot hiertoe hun leven was opgebouwd, verstoord heeft, zoo moreel verlamd worden dat zij alle belangstelling voor het heden en de toekomst hebben opgegeven en voortdurend verwikkeld blijven in een psychisch medeleven met het verleden; toch behoeven deze ongelukkigen daarbij niet aan neurose te lijden. Daarom willen wij dezen eenen karaktertrek van de neurose liever niet overschatten, hoe geregeld die zich ook vertoone en van hoeveel beteekenis die ook moge zijn.

Wij willen nu de tweede uitkomst, die onze analysen ons gebracht hebben, nagaan, een uitkomst, die wij onbeperkt en ten volle kunnen handhaven.

Wij hebben gewezen op het ongerijmde van de dwanghandeling onzer eerste patiente en hoe zij ons vertelde welke herinnering uit haar intieme leven daarmede verband hield. Later hebben wij de betrekking, die tusschen beide bestaat, onderzocht en de bedoeling der dwanghandeling geraden uit hare relatie tot de herinnering. Maar een moment dat ten volle onze aandacht verdient hebben we daarbij geheel en al onvermeld gelaten. Alhoewel de patiente langen tijd aaneen de dwanghandeling maar steeds herhaalde, wist zij van de omstandigheid dat zij genoemd voorval aan die daad associeerde, niets. Het verband tusschen die beide bleef voor haar verborgen; als ze aangaf niet te weten onder welken drang zij die handeling verrichtte, was ze volkomen eerlijk. Maar eensklaps, onder den invloed van de kuur, die zij onderging, ontdekte zij den samenhang en kon dien mededeelen. Toch bleef zij nog steeds onkundig van de drijfveer die haar tot de handeling noopte, van het opzet, om een pijnlijk stuk uit haar verleden te corrigeeren en den door haar zoo geliefden echtgenoot te idealiseeren. Het vereischte tamelijk veel tijd en kostte veel moeite voor zij tot het begrip

kwam en mij kon toegeven dat alleen zulk een motief de drijfkracht van haar dwanghandeling moest geweest zijn. Het verband met de scène na den mislukten eersten huwelijksnacht en het sentimenteele motief der patiente samen, vormen dat wat wij den „zin" van de dwanghandeling hebben genoemd. Maar terwijl zij de dwanghandeling uitvoerde was haar deze zin naar beide richtingen — zoowel naar die „van waar" als „waartoe" — onbekend gebleven. Er waren dus psychische voorvallen in haar werkzaam en daarvan was de dwanghandeling juist het resultaat; zij had in normalen psychischen toestand de handeling waargenomen maar niets van de psychische voorwaarden, die aan deze werking voorafgingen, was tot haar bewustzijn doorgedrongen. Zij had zich juist zoo gedragen als een gehypnotiseerde persoon, aan wien Bernheim suggereerde dat hij vijf minuten na zijn ontwaken uit de hypnose in de ziekenzaal, waarin hij zich bevond, een parapluie zou opzetten, en die inderdaad, toen hij ontwaakte, deze opdracht nakwam, doch geen reden wist op te geven krachtens welke hij die handeling bedreef.

Als wij spreken van het bestaan van onbewuste psychische voorvallen, dan hebben wij een dergelijken stand van zaken op het oog. Wij dagen de gansche wereld uit, op een meer correcte, meer wetenschappelijke wijze rekenschap te geven van deze zaak-verhouding en zullen, als ze daaraan mocht voldoen, dan gaarne afzien van de stelling dat onbewuste psychische processen bestaan. Tot zoolang houden wij ons aan die onderstelling vast en halen de schouders op over ieder die zou willen beweren dat het onbewuste hier in wetenschappelijken zin niets reëels zou zijn, een noodhulp, une façon de parler. Kan er sprake zijn van iets niet-reëels, van waaruit zulke reëel tastbare werkingen uitgaan als een dwanghandeling!?

Bij onze tweede patiente treffen wij fundamenteel hetzelfde aan. Zij heeft zich een gebod opgelegd dat het kussen den wand van het ledikant niet mag aanraken, en ze moet aan dat gebod gehoorzamen, maar weet niet vanwaar het stamt,

wat het beduidt en aan welke motieven het zijn macht ontleent. Of zij het zelf al als onbeduidend beschouwt, of er zich tegen verzet, er zich boos over maakt, zich voorneemt het niet na te komen, dat alles doet er niets toe, zij blijft het opvolgen. Zij moet het doen, en vraagt zich te vergeefs af, waarom?

Men moet toch toegeven dat in deze verschijnselen der dwangneurose, in deze voorstellingen en impulsen, die opduiken, zonder dat men weet vanwaar, die zoo'n weerstand bieden aan alle invloeden van het overigens normale zieleleven, die op de patienten zelf den indruk maken van overmachtige gasten uit een vreemde wereld, onsterfelijken, die zich inmengen in het gewoel der sterfelijke wezens, wel het duidelijkste bewijs gegeven wordt van het bestaan van een afzonderlijk, van het overige afgesloten gebied van het zieleleven. Van hen uit voert een nooit misleidende weg tot de overtuiging van het bestaan van het onbewuste in de ziel, en juist daarom weet de klinische psychiatrie, die alleen een psychologie van het bewustzijn kent, niet anders met ze aan te vangen dan ze voor kenteekenen van een bizondere wijze van ontaarding uit te geven. Natuurlijk zijn de dwangvoorstellingen en dwang-impulsen niet zelf onbewust, net zoo min als het verrichten van de dwanghandelingen aan de bewuste waarneming ontgaat. Maar de psychische voorwaarden voor haar optreden, die wij door de analyse ontdekken, de samenhang, het verband dat wij bij de duiding bloot leggen, zijn onbewust; tenminste zoolang totdat wij ze bewust hebben weten te maken door middel van de analyse.

Als gij nu hierbij in aanmerking wilt nemen, dat deze stand van zaken, zooals wij die bevonden hebben in onze beide gevallen, zich vertoont bij alle verschijnselen van alle neurotische ziekten, dat de zin der verschijnselen onbekend is, steeds en overal, dat de analyse geregeld aantoont dat deze symptomen door onbewuste voorvallen worden veroorzaakt, die echter tot bewustheid kunnen gebracht worden als de voorwaarden en de omstandigheden daartoe gunstig medewerken, dan zult gij begrijpen dat wij in de psychoanalyse

het psychisch onbewuste niet kunnen missen en gewoon zijn daarmede te arbeiden zooals wij met iets zintuigelijk tastbaars zouden opereeren. Wellicht zult gij echter ook begrijpen hoe weinig oordeelkundig in deze kwestie alle anderen zijn, die het onbewuste slechts als begrip kennen, die nooit geanalyseerd, nooit droomen geduid of neurotische verschijnselen naar zin en bedoeling vertolkt hebben. Om het ten behoeve van ons doel nog eens in woorden uit te drukken: is de mogelijkheid om door analytische duiding een beteekenis te geven aan de symptomen der neurose een onwrikbaar bewijs voor het bestaan — of als u liever wilt voor de noodzakelijke erkenning — van onbewuste psychische processen.

Dat is echter niet alles. Dank zij een tweede ontdekking van Breuer die mij zelfs toeschijnt aan inhoud rijker te zijn en waarbij hij geen deelgenoot heeft, worden wij nog meer van de betrekking gewaar die er tusschen het on bewuste en de verschijnselen der neurose bestaat. Niet alleen is de zin, dien de symptomen hebben, geregeld onbewust, maar er bestaat ook een vervangings-relatie tusschen dit onbewuste en de bestaans-mogelijkheid der symptomen. Misschien ben ik begrijpelijker voor u als ik met Breuer het volgende beweer: telkenmale als wij op een symptoom stooten, zijn er bij den patient bepaalde onbewuste werkingen gaande die juist den zin van het symptoom bevatten. Maar zal het symptoom tot stand komen dan dient de zin, dien het heeft, onbewust te zijn. Symptomen worden niet gevormd door bewuste processen; het symptoom moet verdwijnen zoodra de daarbij betrokkene onbewuste gebeurtenissen bewust zijn geworden.

Hier ziet u een toegangspoort zich openen tot de therapie, een weg, die ons leiden kan tot het doen verdwijnen van symptomen. Door dien weg te volgen heeft Breuer zijn hysterische patiente inderdaad genezen, dat wil zeggen, bevrijd van haar verschijnselen; hij bedacht een techniek, die de onbewuste handelingen, welke den zin van het ver-

schijnsel inhielden, tot patiente's bewustzijn bracht, waarmede de symptomen verdwenen.

Deze ontdekking van Breuer was niet het gevolg eener bespiegeling, maar van een gelukkige waarneming die door patiente's medewerking mogelijk was gemaakt. Gij moet zich nu ook maar geen moeite geven haar te begrijpen door haar terug te willen brengen tot iets anders dat u reeds bekend is, maar in haar werkelijk een nieuw fundamenteel feit erkennen, met welks hulp vele andere dingen zullen kunnen verklaard worden.

Staat mij daarom toe dat ik u deze zelfde zaak nog eens op een andere manier voorleg.

De symptoomvorming is een vervangmiddel voor iets anders dat weggebleven is. Zekere psychische gebeurtenissen zouden in normale omstandigheden zich zoo ver hebben moeten ontwikkelen dat het bewustzijn daarvan kennis had gekregen. Dat nu is niet gebeurd en daarvoor in de plaats is uit de onderbroken, op een of andere wijze gestoorde gebeurtenis het symptoom te voorschijn getreden. Er heeft dus iets als een ruil plaats gevonden; wanneer het gelukt dezen ruil ongedaan te maken, andermaal om te ruilen, dan heeft de therapie der neurotische verschijnselen haar opdracht vervuld.

De vondst, door Breuer gedaan, is nog heden het fundament van de psychoanalytische therapie. De stelling, dat de verschijnselen verdwijnen, als men hunne onbewuste associaties tot bewustheid heeft gebracht, is door alle latere uitkomsten bevestigd geworden, alhoewel men de meest zonderlinge en meest onverwachte complicaties tegenkomt, als men de stelling in praktijk poogt te brengen. Onze therapie bestaat hierin dat zij wat onbewust is omzet in bewust materiaal en zij heeft dan alleen succes wanneer het haar gelukt deze omzetting tot stand te brengen.

Nu dien ik spoedig met u een zijweg in te slaan en moet ik u noodig toelichting geven bij dit hoofdthema om te voorkomen dat u zich dezen therapeutischen arbeid wellicht te gemakkelijk zoudt voorstellen. Op grond van de uiteenzet-

tingen, tot dusverre door ons gegeven, zou de neurose het gevolg zijn van een soort van onwetendheid, een niet-weten van psychische voorvallen, waarvan men zou moeten weten. Dat zou veel lijken op de leer van Socrates, volgens welke zelfs de ondeugd een uitvloeisel zou zijn van een niet-weten. Nu kan de ervaren analytische geneesheer in den regel zeer gemakkelijk raden welke psychische roerselen bij den patient onbewust gebleven zijn. Zoo moest het dan eigenlijk niet moeielijk voor hem zijn om zijn patient beter te maken daar hij door zijn weten dezen van diens eigen onwetendheid bevrijden kan. Het eene deel van den onbewusten zin van de verschijnselen zou op die wijze gemakkelijk afgehandeld zijn; van het andere deel, van den samenhang der symptomen met de lotgevallen van den patient kan de geneesheer wel is waar niet veel raden, want hij kent deze lotgevallen niet; hij moet wachten tot de patient zich die herinnert en ze hem mededeelt. Maar ook daarover zou in menig geval een plaatsvervangend middel te vinden zijn. De familieleden en vrienden van den patient zouden ons informatiën kunnen geven en zullen vaak in de gelegenheid zijn de traumatische voorvallen aan te duiden, misschien zelfs gebeurtenissen mede te deelen uit patient's vroegere leven, uit zijn prille jeugd, waarvan hij zelf niemendal weet. Als men dan een en ander samenvoegt, zou men dus in staat zijn aan de onwetendheid van den patient ten opzichte van het ontstaan zijner ziekte spoedig een eind te maken.

Ja, als dat zóó ging! We hebben echter een en ander geleerd en ondervonden waarop we aanvankelijk niet voorbereid waren. Weten en weten is niet een en hetzelfde; er zijn verschillende soorten van weten, die psychologisch niet gelijkwaardig zijn. Reeds Molière heeft betoogd: Il y a des fagots et fagots. Het weten dat den arts eigen is, is niet hetzelfde dat den patient toebehoort en heeft niet dezelfde uitwerking. Al deelt de geneesheer zijn weten den patient mede, sorteert dat geen effect. Neen, die uitdrukking is minder juist. De mededeeling van wat de dokter weet, aan den patient, heeft niet het verdwijnen van de verschijnselen ten

gevolge, maar heeft een ander gevolg en wel dit: dat ze de analyse op gang brengt en de eerste kenteekenen hiervan zijn dikwijls uitingen van loochenen, van dingen tegenspreken. De patient weet dan iets wat hij tot nog toe niet heeft geweten, den zin van een verschijnsel, en toch weet hij die beteekenis ervan al evenmin als te voren. Wij leeren hieruit dat er meer dan één soort van onwetendheid bestaat. Wij zullen onzen rijkdom aan psychologische kennis in zekere mate dienen te vergrooten, willen wij er achter komen waarin dit onderscheid van weten bestaat. Maar toch blijft onze bewering waar dat de verschijnselen verdwijnen als men den zin ervan weet. Het komt er maar op aan dat dat weten dient te berusten op een inwendige verandering die in den patient plaats heeft en welke alleen verkregen kan worden als gevolg van een doelmatigen psychischen arbeid. Hier staan wij voor vraagstukken die ons weldra zullen leiden tot de conceptie van een Dynamica der symptomen-vorming.

Mijne heeren! Ik voel mij verplicht u nu de vraag te stellen: vindt gij wat ik u gezegd heb niet wat duister en niet te ingewikkeld? Breng ik u niet in de war, door zoo dikwijls te herroepen wat ik betoogd heb en onder voorbehoud iets te beweren, door een gedachtengang in te zetten en dan weer af te breken en te verlaten? Het zou mij spijten indien dit zoo ware. Ik heb echter een sterken afkeer van vereenvoudigingen die verkregen worden ten koste van de waarheid; ik vind het goed dat u doordrongen wordt van de veelzijdigheid en de ingewikkeldheid van het onderwerp en ik geloof dat het geen kwaad kan als ik u bij elk punt dat behandeld wordt, meer zeg dan u op het oogenblik kunt waardeeren. Ik weet immers dat mijn toehoorders en lezers wat zij aanhooren of lezen naar hun gading verwerken, verkorten, vereenvoudigen, er een uittreksel van maken. Tot een zekere grens is het waar dat er des te meer overblijft hoe meer er aan stof gegeven wordt. Met u wil ik hopen dat u het essentieele uit mijn mededeelingen, — dat wat den zin der verschijnselen, wat het onbewuste en de relatie

tusschen deze beide betreft — duidelijk zult begrepen hebben, in weerwil van alle andere zaken die daarbij vermeld waren. Gij hebt ook goed begrepen dat ons verder onderzoek in twee richtingen gaat; in de eerste plaats moeten wij leeren hoe personen in den toestand van zenuwziek-zijn kunnen geraken, wat een klinisch probleem is, en ten tweede hoe de ziekte-symptomen zich ontwikkelen uit de voorwaarden waaronder de neurose ontstaat, wat een vraagstuk der psychische dynamica uitmaakt. Voor die beide problemen moet er ergens ook een punt van aanraking zijn.

Voor vandaag zal ik hier niet verder op ingaan, maar daar onze tijd nog niet verstreken is, wil ik voor een oogenblik beslag leggen op uw aandacht om te wijzen op een ander kenmerk dat onze beide analysen dragen, op de herinneringsleemten of amnesieën, waarvan gij de draagwijdte wederom eerst later ten volle zult kunnen beoordeelen. Gij hebt gehoord dat men de taak van de behandeling met psycho-analyse kan uitdrukken in de formule dat men al het ziek-makend onbewuste bewust moet maken Nu zult gij misschien verbaasd zijn te vernemen dat men die formule kan vervangen door deze andere: men moet alle herinnerings-leemten van den patient aanvullen, zijn amnesieën wegnemen. Dat zou op hetzelfde neerkomen. De amnesieën van den lijder aan neurose schijnen dus een belangrijken factor te vormen bij het ontstaan der verschijnselen. Als u echter het geval, waarop onze eerste analyse betrekking heeft, nagaat, dan zult u daarin aan de amnesie niet de rol kunnen toekennen die wij beweren dat zij speelt. De patiente heeft de scène, aan welke haar dwangbehandeling zich koppelt, niet vergeten; zij herinnert zich die integendeel levendig; en bij het ontstaan van dit symptoom speelt ook iets anders, dat zou vergeten zijn, geen rol.

Bij onze tweede patiente, het meisje met het dwnagceremonieel, is de stand van zaken minder duidelijk, alhoewel toch in zijn geheel analoog. Ook zij heeft haar optreden in de kinderjaren, de feiten dat zij de deur tusschen haar eigen slaapkamer en die harer ouders open wou hebben,

en dat zij moeder als 't ware verjoeg van haar plaats in het ouderlijk bed, eigenlijk niet vergeten; zij herinnert zich een en ander zeer duidelijk ofschoon ongaarne en aarzelend. Alleen dit mogen wij opvallend achten dat de eerste patiente, terwijl zij ontelbare keeren de dwanghandeling uitvoerde, geen enkele maal op het idée kwam dat er analogie bestond tusschen die handeling en het gebeurde na den eersten huwelijksnacht en dat zulks ook niet in haar herinnering opdoemde toen men haar aanspoorde om eens in zichzelf na te gaan hoe zij er toe kwam om die dwanghandeling te doen. Deze zelfde opmerking geldt ook voor het meisje, bij wie het ceremonieel en de aanleidingen daartoe bovendien op dezelfde situatie — die zich iederen avond herhaalde — betrekking hebben.

In beide gevallen is er geen sprake van werkelijke amnesie, van herinnerings-leemte, maar er bestaat onderbreking van een samenhang die de reproductie, het wederopdoemen in de herinnering, zou moeten bezorgen. Een dergelijke stoornis in het geheugen is toereikend voor de dwang-neurose, bij hysterie is de verhouding een andere. Deze laatste neurose kenmerkt zich meestal door zeer belangrijke amnesieën. In den regel voert ons de analyse van elk afzonderlijk hysterisch verschijnsel tot een aaneenschakeling van levensindrukken, die, als zij zich opnieuw vertoonen, uitdrukkelijk gesignaleerd worden als tot nu toe vergeten te zijn. Deze keten van indrukken gaat eenerzijds terug tot in de prilste jeugd, zoodat de hysterische amnesie beschouwd moet worden als de onmiddellijke voortzetting der infantiele amnesie, die bij den normalen mensch de eerste uitingen van zijn zieleleven verbergt. Anderzijds zien wij tot onze verbazing, dat ook de jongste ervaringen der patienten soms in vergetelheid geraakt zijn, en wel in 't bizonder kunnen de voorvallen, waarbij de ziekte uitgebroken of verergerd is, door de amnesie aangevreten, zooal niet geheel verzwolgen zijn. Geregeld zijn uit het totaalbeeld van zulk een recente herinnering gewichtige gedeelten verloren gegaan of vervangen door memorie-vervalschingen.

Ja, vrij geregeld doet het geval zich voor, dat pas even vóór het beëindigen eener analyse, zekere herinneringen opdoemen van pas-doorleefde voorvallen, die tot dusver waren teruggehouden en tastbare leemten in den samenhang der feiten hadden veroorzaakt.

Dergelijke herinnerings-fouten zijn, zooals ik u zeide, kenmerkend voor de hysterie; ook komen bij deze neurose als symptomen toestanden voor (de hysterische aanvallen) die geen spoor behoeven achter te laten in de herinnering. Als den „zin" van een symptoom vatten wij twee dingen samen, zijn „vanwaar" of „waar-vandaan" en zijn „waarheen" of „waartoe", met andere woorden, de indrukken en het doorleefde, waarvan het verschijnsel uitgaat, en de bedoelingen die erin besloten liggen. Het „waar vandaan" van een symptoom lost zich dus op in indrukken die van buitenaf gekomen zijn, die noodzakelijkerwijze eenmaal bewust geweest zijn en nadien door vergeten onbewust kunnen zijn geworden. Het „waarheen of waartoe" van het verschijnsel, zijn streven, is echter telkens een endo-psychisch gebeuren dat mogelijkerwijs eerst bewust is geworden, maar evengoed nooit bewust geweest en verder onbewust gebleven is. Het legt dus niet zooveel gewicht in de schaal of de amnesie ook het „vanwaar" — de gebeurtenissen, waarop het symptoom steunt — heeft aangetast, zooals dat het geval is bij de hysterie; het „waarheen", de tendens van het symptoom — die van meetafaan onbewust kan geweest zijn — is het, die haar afhankelijkheid van het onbewuste motiveert en dat even stellig bij de dwangneurose doet als bij de hysterie.

Door aan het onbewuste een zoo groote plaats in het zieleleven toe te kennen, hebben wij de meest venijnige geesten der critiek tegen de psycho-analyse in het harnas gejaagd. Gij behoeft zich daarover niet te verwonderen en ge moet ook niet gelooven dat de tegenstand tegen ons alleen in de moeielijkheid schuilt om zich een begrip te maken van het onbewuste of aan het betrekkelijk lastig opdoen van ervaringen die het bestaan ervan bewijzen. De weerstand heeft diepere oorzaken. De menschheid is in den loop der

tijden door de wetenschap tweemaal in haar naïeve eigenliefde diep gekrenkt geworden. De eerste van die krenkingen onderging zij toen ze moest vernemen dat onze aarde niet het middelpunt van het heelal is, maar slechts een minimaal deeltje van een wereld-systeem zoo uitgebreid dat zij zich daar geen voorstelling van kan maken. Aan deze ervaring knoopt zich de naam van C o p e r n i c u s vast, hoewel reeds de wetenschap der Alexandrijnen iets analoogs heeft betoogd. De tweede vernedering onderging zij toen de biologen de schepping van den mensch loochenden, dezen lieten afstammen van de dierenwereld en duidelijk zijn dierlijke natuur aantoonden. Deze wijziging in de beschouwing omtrent de wording van den mensch heeft zich niet zonder de heftigste tegenkanting van de tijdgenooten in onze dagen voltrokken onder den invloed van Ch. D a r w i n, W a l l a c e en hun voorgangers.

Maar de derde en gevoeligste krenking moet de menschelijke ijdelheid ondervinden van de zijde der hedendaagsche psychologen, die aan de „Ikheid" willen betoogen dat zij geen meesteres is in haar eigen huis en dat zij maar een heel klein beetje verneemt van wat er onbewust in haar zieleleven plaats heeft. De psycho-analytici zijn niet de eersten en de eenigen geweest die deze meening verkondigd hebben, maar hun schijnt de rol toebedeeld te zijn om haar met den meesten nadruk te verdedigen en hieraan door ervaringsmateriaal, dat voor iedereen open ligt, kracht bij te zetten. Vandaar dat algemeen verzet tegen onze wetenschap, het uit-het-oog-verliezen van alle overwegingen van academische wellevendheid en het laten vieren door de oppositie van alle teugels eener onpartijdige logica. En daarbij komt nog dat wij den wereldvrede nog op andere wijze zijn komen storen, zooals gij spoedig nader zult vernemen.

NEGENTIENDE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

WEERSTAND EN VERDRINGING

Dames en heeren!

Om verder door te kunnen dringen in het begrip der neurosen, hebben wij nieuwe ervaringen van noode en hiervan doen er zich een tweetal aan ons voor. Beide zijn merkwaardig en ieder op haar beurt verrassend. Op beide zijt gij overigens reeds voorbereid door onze besprekingen van het vorige jaar.

Ten eerste: als wij trachten een patient te genezen, hem van de verschijnselen van zijn lijden te bevrijden, dan biedt hij taaien, heftigen weerstand aan onze pogingen daartoe en blijft dien bieden tijdens den heelen duur der behandeling. Dit feit lijkt zoo zonderling dat wij moeielijk kunnen verwachten op ons woord geloofd te zullen worden. Het is maar het beste dat wij hier niets van zeggen aan de familieleden en nabestaanden van den patient, want zij zouden gewoonweg denken dat het een praatje van ons was om ons van schuld vrij te pleiten in 't geval dat de behandeling wat lang duurde of geen succes had. Voorts worden alle verschijnselen van dien weerstand door den patient zelf voortgebracht, zonder dat hij zich daar rekenschap van geeft, en het is reeds een groote overwinning als wij hem er toe hebben kunnen brengen deze opvatting te aanvaarden en er rekening mede te houden. Denkt u toch eens in het geval in. De patient, die zoo onder zijn verschijnselen lijdt, en de personen uit zijn omgeving daardoor eveneens zoo doet mede lijden, die zich zooveel offers aan tijd, geld, moeite en zelfverloochening getroost om van die symptomen bevrijd

te worden, die zou, om toch maar ziek te kunnen blijven, zich verzetten tegen de hem geboden hulp! Wel moet die bewering al heel onwaarschijnlijk klinken! En toch is het zoo. En als men ons de onwaarschijnlijkheid daarvan voor de voeten werpt, dan behoeven wij slechts te wijzen op een analogen toestand: ieder, die wel eens een bezoek bij den tandarts gebracht heeft — in de hoop verlost te worden van een onuitstaanbare kiespijn — weet mee te spreken van de aanvechting om, wanneer de operateur de zieke kies met zijn tang tracht te vatten, diens arm tegen te houden.

De weerstand van den patient is van velerlei aard, vaak zeer geraffineerd, moeielijk te herkennen; de vorm van het symptoom wisselt af in 't oneindige. Daarom moet de geneesheer wel wantrouwend zijn en op zijn tellen passen. In de psychoanalytische therapie passen wij de techniek toe, die wij bij de droomduiding samen bestudeerd hebben. Wij manen den patient aan zich in een toestand te brengen van kalme zelf-observatie zonder daarbij na te denken, en alles uit te spreken wat hij in zijn binnenste waarneemt: gevoelens, gedachten, herinneringen, in de volgorde, waarin ze zich aanmelden. Wij waarschuwen hem uitdrukkelijk om aan geen enkele beweegreden, die hem zou nopen zijn invallen te ziften, toe te geven, m.a.w.: niet deze toe te laten en andere weer terug te houden, onder het voorwendsel dat zoo iets te zeggen onaangenaam of indiscreet, iets anders weer onbeduidend of onzinnig of niets-met-de-zaak-uitte-staan-hebbend zou zijn of niet gezegd behoeft te worden.

Wij drukken hem op het hart om slechts oppervlakkig te denken, om wat hij vindt aan geen critiek hoegenaamd te onderwerpen, en verzekeren hem dat de uitslag van de behandeling, vooral ook de duur ervan, afhangt van de nauwgezetheid waarmede hij dezen technischen grondregel van de analyse nakomt. De techniek der droomduiding heeft ons geleerd dat juist die invallen, waartegen de bovengenoemde bedenkingen en tegenwerpingen worden inge-

bracht, geregeld het materiaal bevatten dat ons de toegangspoort tot het onbewuste ontsluit.

Een eerste gevolg van het stellen van dezen technischen grondregel is dat hij een punt van aanval van den weerstand wordt. Op allerlei manieren poogt de patient zich te onttrekken aan zijne bepalingen. Vaak beweert hij dat er hem niets invalt; dan weer dat er zich zooveel gedachten aan hem opdringen dat hij niets vasthouden kan. Dan bespeuren we met een gevoel van teleurstelling en verbazing dat de patient nu eens dezen, dan genen inval gecritiseerd heeft; hij verraadt zichzelf door de lange pauzen die hij bij zijn spreken maakt. Hij geeft dan toe, dat hij zich schaamt om een zeker iets te zeggen en vindt dat een geldig motief om van den grondregel, dien hij aanvaard heeft, af te wijken. Of wel, hij beweert dat hem iets inviel dat niet hemzelf maar iemand anders betreft, waarom hij het dan niet mededeelt. Of, wat hem zoo juist inviel zou heelemaal geen gewicht in de schaal leggen, was te mal, te onzinnig; ik kon toch niet verondersteld hebben dat hij zulk een gedachte zou vervolgen; en zoo gaat het in allerlei schakeeringen voort, waarop men alleen te antwoorden heeft dat alles zeggen inderdaad a l l e s zeggen beteekent.

Het komt bijna nooit voor dat een patient niet probeert een of ander gebied voor zich te reserveeren om te voorkomen dat de kuur zou wagen dit te betreden. Een mijner patienten, een overigens zeer verstandig man, verzweeg zoo weken aaneen voor mij een intieme liefdes-betrekking, en verdedigde deze manier van handelen, het niet-nakomen van den heiligen regel, met het argument dat, naar zijn opvatting, deze liefdeshistorie een privé aangelegenheid was. Het ligt in de rede dat de analytische behandeling zulk een recht van asyl niet toestaan kan. Stelt u eens voor, dat men in een stad als Weenen een plein als de Hohe Markt of wel het gebouw van de Stephanus-kerk als vrijplaats zou decreteeren, waar dus niemand zou mogen worden gevangen genomen, zou een dergelijk decreet dan niet meteen de onmogelijkheid scheppen om een bepaalden misdadiger in

hechtenis te nemen? Ik heb eens een man, aan wiens geschiktheid om te werken objectief veel gelegen was, een dergelijk uitzonderingsrecht toegestaan, omdat hij onder dienst-eed stond, waardoor het hem verboden was over bepaalde dingen met anderen te spreken. Hij was tevreden met den gang van zaken, maar ik niet; ik heb me dan ook voorgenomen om onder dergelijke voorwaarden geen behandeling meer te aanvaarden. Lijders aan dwang-neurose weten door de mazen van de wet, die de technische regel heeft gesteld, heen te glippen, dank zij hun overdreven nauwgezetheid van geweten en hun twijfelzucht. Lijders aan angst-hysterie kunnen de technische regels tot een absurditeit maken, door slechts invallen te brengen die zoo ver verwijderd blijven van het gezochte dat de analyse er niets aan heeft. Maar mijn doel is niet om u op de hoogte te brengen van deze moeielijkheden van de techniek. Laat het genoeg zijn dat het ten slotte gelukt door doorzetten en volharden den weerstand een zekere mate van gehoorzaamheid aan de grondregels der techniek af te dwingen; maar hij vertoont zich daarna weer op ander gebied. Hij treedt dan op als weerstand op intellectueel terrein, strijdt met argumenten, werpt bezwaren op en onwaarschijnlijkheden die het normale maar niet-geschoolde denken in de analytische leerstellingen ontdekt. Wij krijgen dan van deze op zichzelf zich uitende stemmen alle critieken en tegenwerpingen te hooren die zich in de wetenschappelijke litteratuur in koor om ons verheffen. Vandaar dat ons ook niets onbekends klinkt in wat men ons van buiten toeroept. Het is een storm in een glas water. Maar de patient is bereid met ons te praten; hij wil ons gaarne overhalen dat we hem onderrichten, zijn bedenkingen weerleggen, hem een en ander van wat er over het onderwerp geschreven is, laten lezen opdat hij zich beter in die richting zal kunnen opvoeden. Gaarne wil hij aanhanger der psycho-analyse worden, mits deze hem persoonlijk spare. Maar in die begeerte naar meer weten, schemert de weerstand door; wij zien daar een

afwijken van onze specieele doeleinden in en geven er niet aan toe.

De weerstand, dien de lijder aan dwangneurose vertoont, volgt een bizondere tactiek. Vaak legt hij de analyse geen hinderpalen in den weg zoodat zij in staat is steeds meer klaarheid te brengen in de raadselen die de ziekte herbergt; maar ten slotte bespeuren wij tot onze verbazing dat de opheldering het ziekte-verschijnsel niet in kracht doet afnemen, dat zij ons practisch niet verder brengt. Dan komen wij tot de ontdekking dat de weerstand zich heeft teruggetrokken op den twijfel die kenmerkend is voor de dwangneurose, en ons van deze positie uit met succes bestookt.

De zieke heeft ongeveer zóó met zichzelf geredeneerd: dat is nu allemaal heel mooi en belangrijk. Gaarne wil ik er ook verder naar luisteren. Het zou stellig een goeden invloed op mijn ziekte uitoefenen als het waar was. Maar ik geloof heelemaal niet aan de waarheid daarvan, en zoolang ik het niet geloof, kan het mijn ziekte niet genezen. Zoo kan het lang voortslepen tot men eindelijk de gereserveerde stelling zelf genaderd is en nu tot den beslissenden eindstrijd komt.

De weerstanden op intellectueel gebied zijn niet de ergste, die komt men wel steeds te boven. Maar de patient is in staat om, terwijl hij toch binnen de grenzen van de analyse blijft, weerstanden te vormen, die, uit een technisch oogpunt beschouwd, zeer moeielijk te overwinnen zijn. Inplaats van vergeten dingen tot herinnering te brengen, weet hij door middel van de zoogenaamde „overdracht" situaties en gevoelsprikkels uit zijn voorafgaand leven te reproduceeren die even zoovele weerstanden worden tegen den geneesheer en tegen de kuur. Hij ontleent aan dat materiaal, als hij een man is, zijn verhouding tegenover zijn vader en stelt daarbij den geneesheer in de plaats van dezen en zoo vormt hij zich weerstanden uit zijn streven naar persoonlijke zelfstandigheid en naar een zelfstandig oordeel, uit zijn trots waarvan het eerste doelwit was om aan den vader gelijk

of hem de baas te zijn, uit zijn onwil om voor de tweede maal in zijn leven den last der dankbaarheid op zich te laden. Af en toe krijgt men zoo den indruk als zou bij den patient de goede bedoeling om beter te worden plaats gemaakt hebben voor het doel om den dokter in het ongelijk te stellen, hem te doen voelen hoe onmachtig hij is om zijn patient te genezen, over hem te triomfeeren. De vrouwen verstaan meesterlijk de kunst om met het doel om weerstand op te werpen, een teedere, erotisch-getinte „overdracht" op den arts over te brengen. Als die toeneiging een zekere hoogte heeft bereikt dan gaat alle belangstelling voor de oogenblikkelijke situatie van de kuur verloren, en de nooit-uitblijvende ijverzucht zoowel als de verbittering over de niet te vermijden afwijzing van die positieve gevoelsverhouding — hoe voorzichtig die ook werd ingekleed — zorgen er wel voor om de persoonlijke verstandhouding met den arts te bederven en op die wijze een der machtigste drijfkrachten der analyse uit te schakelen.

Men mag deze soort van weerstanden niet eenzijdig veroordeelen. Zij bevatten zooveel van het gewichtigste materiaal uit het verleden van den patient en brengen het op zoo overtuigende wijze naar voren dat, als een goed-geschoolde techniek er de juiste wending aan weet te geven het de beste steun voor de analyse wordt.

Het blijft merkwaardig dat dit materiaal vrijwel steeds in dienst staat van den weerstand en zijn aan de behandeling vijandige façade naar voren brengt. Men zou ook kunnen zeggen dat het karakter-eigenschappen, bepalingen van de aan te nemen houdingen van de ikheid zijn die gemobiliseerd worden met het doel om de veranderingen, waarnaar gestreefd wordt, te bekampen. Men kan daarbij opmerken hoe deze karakter-eigenschappen gevormd zijn in samenhang met de voorwaarden der neurose en als reactie tegen haar eischen; en men ontdekt trekken in dat karakter die anders niet of niet in die mate kunnen optreden, die men als latent beschouwen kan. Gij moet ook niet meenen dat wij in het zich-opwerpen van zulke weerstanden een onvoorzien

gevaar van beïnvloeding der psycho-analyse zien. Neen, wij weten dat zulke weerstanden zich moeten vertoonen; wij zijn slechts ontevreden als we ze niet duidelijk genoeg te voorschijn kunnen roepen en ze dus den patient ook niet duidelijk kunnen maken. Ja, ten slotte begrijpen wij dat het overwinnen van die weerstanden de essentieele prestatie van de analyse is en dat deel van den arbeid dat alleen ons de verzekering geeft dat wij bij den patient iets tot stand hebben gebracht.

Voegt nog hierbij dat de patient van alle toevallige dingen, die zich tijdens de behandeling voordoen, partij trekt om stoornis teweeg te brengen, elke gelegenheid van buitenaf die van het doel afleidt, elke beoordeeling van een der analyse vijandige autoriteit in zijn omgeving, een toevallige of de neurose compliceerende organische aandoening, ja zelfs elke verbetering in zijn toestand uitbuit als motief om zijn medewerking tot het bevorderen van de genezing te staken, dan geeft u dat zoo ongeveer een — maar volstrekt geen volslagen — beeld van de wijze waarop en van de middelen waardoor de weerstand — die in elke analyse moet worden bestreden — zich doet kennen.

Ik heb dit punt zoo uitvoerig met u behandeld omdat ik er u op wijzen wil dat deze ervaring van ons omtrent de weerstanden der zenuwlijders tegen het opheffen hunner verschijnselen de grondslag geworden is van onze dynamische opvatting der neurosen.

Oorspronkelijk hebben Breuer en ik de psychotherapie toegepast langs den weg der hypnose; Breuer's eerste patient werd geheel langs hypnotischen weg behandeld; aanvankelijk heb ik zijn voorbeeld gevolgd. Ik geef toe dat het werk toen aangenamer en gemakkelijker was en veel minder tijd in beslag nam. Maar de uitkomsten waren wisselvallig en hielden geen stand; daarom heb ik de hypnose opgegeven. En toen ben ik gaan begrijpen dat het toepassen van hypnose bij deze gevallen een hinderpaal was om tot het begrip van de dynamica van zulke aandoeningen te geraken. De hypnotische toestand was het juist die het

bestaan van den weerstand aan de waarneming van den geneesheer onttrok. Hij schoof den weerstand terug, maakte een zeker gebied voor de analyse vrij en stuwde hem — op gelijke wijze als de twijfel dat bij de dwangneurose pleegt te doen — aan de grenzen van het vrijgemaakte gebied zóo op dat hij ondoordringbaar werd. Daarom mocht ik ook zeggen dat de eigenlijke psychoanalyse pas haar intrede heeft gedaan toen ik begonnen ben met van de medehulp der hypnose af te zien.

Als het constateeren van den weerstand zooveel beteekenis heeft verkregen, dan mogen wij wel met alle voorzichtigheid overwegen of we niet met te groote lichtvaardigheid het bestaan van weerstand aannemen. Misschien komen er werkelijk gevallen van neurose voor, waarbij zich om andere redenen geen invallen vertoonen; misschien verdienen de argumenten tegen onze veronderstelling een grondige overweging en zouden wij ongelijk kunnen hebben om de verstandige critiek van de geanalyseerden maar op zij te schuiven en als weerstand te beschouwen.

Welnu, mijne heeren, wij zijn niet lichtvaardig tot het aannemen van weerstanden gekomen. Wij hebben van de ons gegeven gelegenheid, die dergelijke patienten boden, gebruik gemaakt, en hen, bij het opdoemen en na het verdwijnen van een weerstand, met aandacht nagegaan.

In den loop eener behandeling toch zien wij steeds dat de weerstand voortdurend van intensiteit verandert; hij stijgt steeds wanneer men een nieuw thema gaat behandelen, is het sterkst tijdens het hoogtepunt van den arbeid, dien het kost, en daalt weder als het thema besproken en afgehandeld is. Als we geen technische fouten begaan hebben krijgen we ook niet bovenmatig met den weerstand, dien een patient bieden kan, te doen. Wij konden ons overtuigen dat dezelfde persoon tallooze malen in den loop der analyse zijn critische houding laat varen en weer opvat. Als we aanstalten maken een nieuw en voor hem bizonder pijnlijk stuk van het onbewuste materiaal tot bewustzijn te brengen, dan spant hij zijn critiek tot het uiterste in; al heeft hij van te voren

een boel begrepen en aanvaard, dan zijn die aanwinsten nu als 't ware weggevaagd; in zijn streven naar oppositie tot elken prijs kan hij ons volkomen het beeld voor oogen tooveren van den in affect verkeerenden zwakzinnige. Is het ons gelukt hem over dezen nieuwen weerstand heen te helpen, dan komt hij weer tot inzicht en tot bezinning. De critiek, die hij uitoefent, is dus geen zelfstandige functie die als zoodanig eerbied afdwingt; zij is de handlangster zijner gemoeds-affecten en wordt bestuurd door zijn weerstand.

Als iets hem niet bevalt, dan kan hij er zich tegen te weer stellen met een scherpzinnigheid die den schijn heeft van een gezonde critiek; maar komt het in zijn kraam te pas, dan kan hij zich daarentegen zeer lichtgeloovig voordoen. Misschien zijn wij allen van dezelfde kracht, de analysandus toont alleen daarom zoo duidelijk zulk een ondergeschiktheid aan het gemoedsleven omdat wij hem in de analyse zoo in het nauw brengen.

Op welke manier kunnen wij ons nu rekenschap geven van het feit dat de patient zich zoo energisch verweert tegen het wegnemen van zijn symptomen en het herstel van een normalen gang zijner psychische verrichtingen? We komen tot de overtuiging dat we hier op het spoor gekomen zijn van machtige krachten die zich verzetten tegen een wijziging in den bestaanden toestand; het moeten wel dezelfde zijn die destijds dien toestand hebben teweeggebracht.

Bij het zich-vormen der verschijnselen moet er iets hebben plaats gehad dat wij nu, krachtens de ondervinding die wij bij de ontbinding van de symptomen opdoen, kunnen reconstrueeren. Reeds uit de waarneming van Breuer weten wij dat het bestaan van het symptoom de veronderstelling wettigt dat een of ander psychisch gebeuren niet op normale wijze zijn loop ten einde gebracht heeft, zoodat het niet tot bewustheid is kunnen komen. Het symptoom neemt de plaats in van datgene wat niet tot volledigen afloop is kunnen komen. Zoo weten wij op welke plaats wij de krachtwerking, die wij vermoeden, te zoeken hebben. Er moet zich wel een ernstig verzet hebben voorgedaan tegen het in-het-bewustzijn-

doordringen van de bedoelde psychische gebeurtenis; zoodoende bleef deze onbewust. In dien onbewusten toestand bezat het het vermogen om een verschijnsel te vormen. Datzelfde verzet kant zich tijdens de analytische kuur opnieuw tegen de poging om wat onbewust is bewust te maken. Wij nemen dat waar als weerstand. Aan het pathogene gebeuren, waarvan het bestaan ons bewezen wordt door den weerstand, hebben wij den naam van v e r d r i n g i n g gegeven.

Wij moeten ons nu duidelijker voorstellingen zien te maken van dit verdringings-proces. Het is een proces dat noodzakelijk aan de symptoom-vorming vooraf moet gaan, maar het is ook een proces waarvan we geen analogon kennen.

Wanneer we als voorbeeld een impuls nemen, een psychisch gebeuren dat ernaar streeft zich in een handeling om te zetten, dan weten wij dat deze door ons onderdrukt kan worden; wij noemen dat verwerpen of veroordeelen. Hierdoor wordt aan het streven de energie, waarover het beschikt, onttrokken; het wordt machteloos, maar kan als herinnering bewaard blijven. Het gansche verloop der beslissing heeft plaats onder den drempel der bewuste ikheid. De gang van zaken zou geheel anders zijn als dezelfde impuls aan verdringing onderworpen ware. Dan zou hij zijn energie behouden maar de herinnering eraan zou verdwijnen; ook zou dan het verdringingsproces zich voltrekken zonder door de ikheid bemerkt te worden. Deze vergelijking brengt ons dus geen stap nader tot het begrip van het wezen der verdringing.

Ik zal u nu mededeelen welke theoretische voorstellingen alleen bruikbaar blijken te zijn om het begrip van verdringing beter te belichamen. Daarvoor is het vooral noodig dat wij van de zuiver-beschrijvende beteekenis van het woord „onbewust" tot den systematischen zin van hetzelfde woord overgaan, wat zooveel wil zeggen als: wij komen ertoe om te beweren dat de bewustheid of de onbewustheid van een voorval van psychischen aard slechts een van haar eigen-

schappen is en niet noodzakelijk een eigenschap die niet aan twijfel onderhevig is.

Als zulk een gebeurtenis onbewust is gebleven dan is dat buiten-het-bewustzijn-blijven misschien slechts een kenteeken van het lot dat zij heeft ondergaan, niet het lot zelf. Om onszelf dat lot in beeld te kunnen brengen, nemen wij aan dat elke psychische gebeurtenis — later zullen wij een uitzondering hierop noemen — eerst in een onbewust stadium of phase verkeerd heeft en pas later van hieruit in de bewuste phase overgaat, zooals een photographische opname eerst een negatief is en dan door het verdere proces tot een positief beeld wordt.

Nu wordt echter uit elk negatief geen positief beeld vervaardigd en evenmin is het noodzakelijk dat elke onbewuste ziele-gebeurtenis in een bewuste verandert. Nog beter kunnen wij het zóó uitdrukken: de bedoelde gebeurtenis hoort eerst thuis in het psychisch systeem van het onbewuste en kan dan — als de omstandigheden het medebrengen — overgaan in dat van het bewuste.

De grofste voorstelling, die wij ons van die systemen kunnen maken, is ook de gemakkelijkste: dat is de ruimtevoorstelling. Denken wij ons dan het systeem van het onbewuste als een groote voorkamer, waarin de ziele-roerselen, als zelfstandige wezens, zich ophouden. Deze mondt uit in een tweede, kleinere kamer, een soort salon, waarin ook het bewustzijn huist. Maar op den drempel tusschen beide kamers staat een wachter op post, die de ziele-roerselen stuk voor stuk monstert, censureert en ze niet in den salon toelaat als ze hem niet naar den zin zijn. U ziet wel dadelijk in dat het er niet veel toe doet of de wachter een enkel roersel reeds dadelijk bij den drempel den toegang belet, dan wel dat hij het naar het onbewuste terugzendt als het alreeds den dorpel gepasseerd is. Dit is eenvoudig een zaak van meer of mindere waakzaamheid en tijdig herkennen zijnerzijds. Door aan dit beeld vast te houden zijn wij in staat onze nomenclatuur verder uit te breiden. De roerselen in de voorkamer van het onbewuste zijn onttrokken aan het

oog van het bewustzijn, dat zich in de andere kamer bevindt; zij blijven voorloopig onbewust. Als zij, tot den drempel genaderd, door den wachter teruggewezen zijn, dan zijn zij niet geschikt om bewust te mogen worden, wij noemen ze verdrongen. De roerselen echter, die de wachter over den dorpel heeft laten komen, zijn daarom nog niet noodzakelijk bewust geworden; alleen dàn toch worden zij bewust als het hun gelukt de aandacht van het bewustzijn op zich te richten. Daarom geven wij aan deze tweede kamer terecht den naam van het voorbewuste. Zoo behoudt het bewust-worden zijn zuiver-descriptieve beteekenis. Het lot van verdrongen te worden treft dus het enkele roersel dat door den wachter niet uit het systeem van het onbewuste tot dat van het voorbewuste wordt toegelaten.

Diezelfde wachter is het, dien wij als den weerstand hebben leeren kennen die zich vertoont als wij in de analyse de verdringing pogen op te heffen.

Nu weet ik wel dat gij mij toevoegen zult dat deze voorstellingen even grof als fantastisch zijn en zij in een wetenschappelijk betoog niet kunnen worden toegelaten. Ik weet dat ze grof zijn; meer dan dat zelfs; wij weten dat ze onjuist zijn en als we ons niet vergissen hebben wij er wat beters voor in de plaats te geven. Ik weet niet of ze u dan nog zoo fantastisch zullen toeschijnen. Het zijn voorloopige hulpvoorstellingen — evenals het Ampère'sche mannetje dat in den electrischen stroom-cirkel zwemt er een is — en niet te versmaden waar zij dienen kunnen om waarnemingen begrijpelijk te maken. Ik kan u de verzekering geven dat deze grove onderstellingen van de twee kamers, van den wachter op den dorpel tusschen beide in, en het bewustzijn als toeschouwer aan het uiteinde van de tweede kamer, de werkelijke verhouding al zeer nabijkomen. Ook zult u mij moeten toegeven dat onze uitdrukkingen onbewust, voorbewust, bewust, veel minder een vooropgezet oordeel inhouden en lichter te rechtvaardigen zijn dan andere die in gebruik of als zoodanig voorgeslagen zijn, zooals onderbewust, nevenbewust, binnenbewust en dergelijke.

Meer beteekenis wil ik daarom hechten aan den eisch uwerzijds dat een dergelijke inrichting van het psychisch apparaat, zooals ik heb uitgedacht ter verklaring van de verschijnselen der neurose, ook in 't algemeen toepasselijk moet wezen, dus ook de normale functie moet kunnen verklaren. Daar hebt ge volkomen het recht toe. Wij kunnen op deze consequentie nu niet ingaan; maar onze belangstelling voor de psychologie der verschijnselen-vorming moet buitengewoon toenemen als de kans bestaat dat wij, door het onderzoek van pathologische verhoudingen, ook inzicht kunnen krijgen in het zoo goed verborgen normale zieleleven.

Is het u buitendien niet duidelijk waarop onze veronderstellingen van de beide systemen, hunne verhouding onderling en die tot het bewustzijn, zich grondvesten? De wachter tusschen het onbewuste en het voorbewuste is toch niemand anders dan de censuur die haar invloed uitoefent op de vorming van den manifesten droom. De dagresten die als droomprikkels werkzaam waren, waren voorbewust materiaal dat tijdens den nachtslaap den invloed ondergaan had van onbewuste en verdrongen wensch-prikkels en gezamenlijk met deze, dank zij hun energie, den latenten droom hadden kunnen vormen. Onder de heerschappij van het onbewuste systeem heeft dit materiaal een bewerking ondergaan — de verdichting en verschuiving —, iets dat in het normale zieleleven, dat wil zeggen in het voorbewuste systeem, onbekend is of slechts bij uitzondering voorkomt. Deze verscheidenheid in wijze van werking karakteriseerde voor ons de beide systemen; in de verhouding, waarin het onbewuste staat tot het bewuste zagen wij slechts een teeken van onderhoorigheid van een der beide systemen. De droom is toch geen ziekte-verschijnsel meer; hij kan bij ieder gezond mensch, als deze in slaap-toestand is, optreden. De opvatting omtrent den bouw van het ziele-apparaat, die ons in één klap de vorming van den droom en die der zenuwverschijnselen doet begrijpen, kan er terecht aanspraak op maken, ook als geldend voor het normale leven in aanmerking te komen.

Dat is alles wat we voorloopig omtrent de verdringing wenschen te zeggen. Zij is slechts de voorwaarde voor de symptoom-vorming. Wij weten dat het symptoom een vervanging is voor iets dat door de verdringing verhinderd werd tot uiting te komen. Maar er valt nog een langen weg af te leggen voor men van de verdringing tot het begrip komt van deze plaatsvervangende formatie. Als wij het vraagstuk van den anderen kant beschouwen, dan rijzen er, in verband met de overtuiging dat de verdringing bestaat, deze vragen: welke soort van psychische roerselen zijn aan verdringing onderhevig, welke krachten bevorderen de verdringing en welke zijn de beweegredenen ervoor.

Slechts een ding hieromtrent is ons bekend. Toen wij studie hebben gemaakt van den weerstand, hebben wij vernomen dat deze uitgaat van krachten van de ikheid, van bekende en latente karakter-eigenschappen. Deze zijn het dus ook die aan de verdringing het aanzijn gaven, of die tenminste daartoe hebben medegewerkt. Al het verdere dienaangaande is ons nog onbekend.

De tweede ervaring, waarvan ik gewag heb gemaakt, kan ons hier nu verder helpen. In 't algemeen kunnen wij op grond der analyse aangeven wat het doel is van de verschijnselen der neurose. Ook dat zal niets nieuws voor u zijn. Reeds aan de hand van twee gevallen van neurose heb ik u dat aangetoond. Maar, wat beduiden twee gevallen, zult gij zeggen. Rechtens zoudt gij kunnen verlangen dat ik het u in 200, in ontelbare gevallen aantoonde. Dat nu is me niet mogelijk. Eigen ervaring zal u hierbij te pas komen of het geloof dat zich beroepen kan op de eenstemmige meening in deze van alle psychoanalytici.

U herinnert zich nog wel dat in de twee gevallen, waarvan wij de verschijnselen aan een ernstig onderzoek hebben onderworpen, de analyse ons heeft ingewijd in de intiemste détails van het geslachtsleven dezer patienten?

Bovendien is het ons — in het eerste geval — gelukt het doel of de strekking van het symptoom, dat wij onderzochten, te erkennen; in het tweede geval bleef die tendens

wellicht wat verborgen door een omstandigheid die wij later bespreken zullen.

Welnu, hetzelfde, wat wij in deze beide voorbeelden gezien hebben, zouden wij in alle andere gevallen aantreffen, die wij aan analyse onderwierpen. Telkens zouden wij door de analyse met de sexueele ervaringen en wenschen van den patient in kennis gesteld worden, en telkenmale moeten constateeren dat de verschijnselen eenzelfde doel nastreven.

Als dusdanig doel geldt de bevrediging van sexueele verlangens; de verschijnselen zijn dienstbaar aan de sexueele bevrediging der patienten, zij zijn een vervangings-middel voor de bevrediging van die verlangens, welke zij in het leven niet voldaan zien.

Denkt u maar eens aan die dwanghandeling van onze eerste patiente. Die vrouw lijdt onder het gemis van haar man, dien zij innig lief heeft, met wien zij niet leven kan wegens zijn onmacht en zwakte. Zij moet hem trouw blijven, zij kan geen ander in zijn plaats stellen. Haar dwangverschijnsel verschaft haar datgene wat zij wenscht, het steekt haar man in de hoogte, verheimelijkt, vergoelijkt zijn tekortkomingen, vooral zijn impotentie. Fundamenteel is dit verschijnsel een wenschvervulling, evenals een droom dat is, en wel een erotische wenschvervulling, wat de droom niet altijd is.

Bij onze tweede patiente hebt u althans kunnen opmerken dat haar ceremonieel ten doel had het geslachtsverkeer harer ouders te verhinderen, of te voorkomen dat een nieuwe zwangerschap mogelijk werd. Het is u zeker ook niet ontgaan dat patiente door middel van dat ceremonieel ernaar streeft om zich in de plaats van de moeder te stellen.

Andermaal dus: op-zijde-zetten van beletselen bij de sexueele bevrediging en voldoen aan eigen sexueele verlangens. Straks zullen wij de complicatie, waarvan wij melding maakten, bespreken.

Mijne heeren! Om te voorkomen dat ik later restricties zou moeten maken op de algemeenheid van mijne beweringen, wil ik er u dadelijk op wijzen dat alles wat ik hier over

verdringing, symptoom-vorming en symptoom-beteekenis zeg, de vrucht is van onze bestudeering van drie vormen van neurose, van de angst-hysterie, de conversie-hysterie en de dwang-neurose en voorshands ook slechts voor deze vormen geldt.

Deze drie aandoeningen, die wij gewoon zijn in één groep samen te brengen, waaraan wij den naam gegeven hebben van „overdrachts-neurosen”, omvatten het gebied waarop de analytische therapie daadwerkelijk kan worden toegepast. De andere neurosen zijn psycho-analytisch veel minder goed bestudeerd geworden; bij een groep ervan heeft daartoe wel als reden gegolden de onmogelijkheid om er eenigen therapeutischen invloed op te kunnen uitoefenen. Gij moogt ook niet vergeten dat de psychoanalyse een nog zeer jonge wetenschap is, dat zij van haar beoefenaars veel inspanning en tijd ter voorbereiding ertoe vordert. Toch zijn wij van alle kanten bezig om deze andere aandoeningen, die niet tot de overdrachts-neurosen behooren, beter te leeren begrijpen. Ik hoop nog in staat te zullen zijn u in kennis te stellen met de verruiming van onze inzichten en ervaringen, verkregen bij de toepassing der analyse op dit nieuwe materiaal, en u aan te toonen dat deze verdere onderzoekingen niet tot weersprekingen hebben geleid, maar tot het vormen van grootere eenheden. Als dus alles, wat hier gezegd wordt, nu geldt voor de drie overdrachts-neurosen, staat mij dan toe om de waarde, die de symptomen bezitten, ten minste door een nieuwe mededeeling kracht bij te zetten. Een vergelijkende studie omtrent de aanleidingen tot het ziek-worden heeft namelijk tot een uitkomst geleid, die men samenvatten kan in de formule: deze personen worden ziek door ontbering op een of andere wijze, als de werkelijkheid hun de bevrediging hunner sexueele wenschen onthoudt. U zult inzien hoe voortreffelijk deze beide uitkomsten met elkander kloppen. Zoo slechts kan men eerst goed begrijpen dat verschijnselen een plaatsvervangende bevrediging zijn voor wat in het leven ontbeerd wordt.

Stellig is het mogelijk om allerlei bezwaren op te werpen tegen de stelling dat de symptomen der neurose vervangingsmiddelen zijn voor sexueele bevrediging. Twee van deze tegenwerpingen wil ik heden nog met u bespreken. Gij zult mij, als gijzelf een aantal zenuwlijders aan analyse hebt onderworpen, wellicht hoofdschuddend toevoegen, dat mijn stelling in een reeks van gevallen niet opgaat; in die gevallen schijnen de symptomen veeleer een tegenovergesteld doel na te streven, de geslachts-bevrediging uit te sluiten of op te heffen.

Ik zal de juistheid van uwe duiding niet bestrijden. De stand van zaken pleegt in de psycho-analyse doorgaans wat ingewikkelder te zijn dan ons wel lief is. Als die zoo eenvoudig was, behoefden we wel niet tot de psycho-analyse onze toevlucht te nemen, om er licht in te brengen.

Enkele trekken, aan het ceremonieel onzer tweede patiente eigen, vertoonen inderdaad reeds dit, aan de geslachtelijke bevrediging zoo vijandig, ascetisch karakter; zoo b.v. als zij de uurwerken wegzet, een handeling die de magische beteekenis inhoudt van nachtelijke erecties te vermijden, of waar zij het vallen en breken van vaatwerk wil voorkomen, een symbolisch analogon voor het beschermen van haar maagdelijkheid. In andere gevallen van bed-ceremonieel, door mij geanalyseerd, was dit negatieve karakter veel duidelijker aangeduid; doorgaans scheen dat ceremonieel uit maatregelen van afweer tegen sexueele herinneringen of verleidingen te bestaan. Wij hebben trouwens reeds zoo vaak in de analyse ons mogen overtuigen dat antagonismen geen weersprekingen beteekenen. Zoo kunnen wij onze meening in dezen zin uitbreiden dat de symptomen òf een sexueele bevrediging òf een verweer tegen deze bedoelen, en dan zal bij de hysterie het positieve, wenschvervullende, bij de dwang-neurose het negatieve, ascetische karakter in 't algemeen overwegend zijn.

Als de verschijnselen dienstig kunnen zijn zoowel aan de geslachts-bevrediging als aan haar antagonist, dan heeft deze tweezijdigheid of polariteit een uitstekenden grond in

een deel van hun mechanisme, waarvan we nog niet hebben kunnen gewagen. Zij zijn namelijk, zooals we nader vernemen zullen, compromis-uitkomsten, die ontstaan zijn door interferentie van twee antagonistische tendenzen en stellen zoowel het verdrongene als het verdringende voor dat tot hun ontstaan medegewerkt heeft. De plaatsvervanging kan nu eens meer ten gunste van de eene, dan van de andere zijde uitvallen, slechts zelden is er in het geheel geen sprake van eenigen invloed. Bij de hysterie ziet men meestal dat in hetzelfde symptoom beide doeleinden samentreffen. Bij de dwangneurose vallen beide deelen vaak uiteen; dan wordt het symptoom tweezijdig, het bestaat uit twee opeenvolgende handelingen die elkander opheffen.

Een tweede bedenking zullen we niet zoo gemakkelijk kunnen beantwoorden. Als gij een grootere reeks van symptoom-verklaringen nauwkeurig nagaat, zult gij waarschijnlijk eerst meenen dat hier het begrip van een plaatsvervangende geslachts-bevrediging tot zijn uiterste grenzen uitgemeten wordt. En gij zult niet nalaten te beweren dat in deze symptomen niets te vinden is dat op een werkelijke bevrediging lijkt, dat zij zich vaak zelfs beperken tot het ontwaren van een gevoel of het vormen eener fantasie uit een sexueel complex.

Voorts, dat de beweerde geslachtsbevrediging zoo dikwijls een kinderlijk en onwaardig karakter vertoont, een masturbatorische handeling nabijkomt, of doet denken aan de vieze verkeerde gewoonten die men kinderen reeds verbiedt en afleert. En daarenboven zult gij nog uwe verbazing te kennen geven dat men den naam van geslachtsbevrediging geven wil aan iets dat misschien als bevrediging van wreede of afzichtelijke, zelfs onnatuurlijk te noemen lusten moet worden beschouwd.

Op deze laatste punten, mijne heeren, zullen wij niet verder ingaan, alvorens wij een grondige studie hebben gemaakt van het geslachtsleven van den mensch en tevens tot de vaststelling zullen gekomen zijn, van wat men rechtens sexueel mag noemen.

TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

HET GESLACHTSLEVEN VAN DEN MENSCH

Dames en heeren!

Men zou zoo meenen dat er wel geen twijfel kon bestaan omtrent de kwestie wat men onder het ,,sexueele" heeft te verstaan. Voor alles toch is het sexueele het onfatsoenlijke, datgene, waarover men niet mag spreken. Naar mij ter oore is gekomen zouden de leerlingen van een beroemd psychiater eens getracht hebben hun leermeester ervan te overtuigen dat de verschijnselen der lijders aan hysterie zoo dikwijls sexueele dingen voorstellen. Met dat doel verzochten zij hem eens aan de legerstede te komen van een hysterische vrouw, wier toevallen ongetwijfeld een verlossing mimeerden. Hij was het echter niet met de meening der jongelieden eens, wat uit zijn opmerking: ,,nu, een verlossing heeft toch niets met het sexueele uit te staan" op te maken was. Stellig, een verlossing is niet onder alle omstandigheden iets onfatsoenlijks.

U neemt het mij, vrees ik, kwalijk dat ik met zulke ernstige dingen scherts. Maar wat ik zeg is niet zoo geheelenal scherts. In ernst gesproken, het is lang niet gemakkelijk den inhoud van het begrip ,,sexueel" aan te geven. Het eenig juiste antwoord op de vraag, wat is sexueel, zou misschien dit moeten zijn: alles wat samenhangt met het onderscheid der twee geslachten. Maar dat zou u kleurloos en te veel omvattend vinden. Als u het feit van de geslachtsdaad als middelpunt van de definitie stelt, dan zal uw uitspraak allicht zijn: sexueel is alles wat zich bezighoudt met het doel lust op te wekken, met behulp van het lichaam,

in het bizonder de geslachtsdeelen van de andere sekse en, meer bepaald nog, met wat tot doel heeft het koppelen der geslachtsdeelen en het volvoeren van de geslachtsdaad. Maar dan bent u werkelijk er niet ver verwijderd van het sexueele op een lijn te stellen met het onfatsoenlijke, en behoort de verlossing ook niet tot het sexueele.

Neemt u echter de voortplantings-functie als kernpunt der sexualiteit aan, dan loopt u het gevaar een massa dingen, die niet de voortplanting tot doel hebben en toch stellig sexueel zijn, uit te sluiten, de masturbatie b.v. of zelfs het zoenen.

Maar wij weten nu eenmaal dat pogingen om deefinities te geven steeds moeielijkheden opleveren en willen dus liever maar niet langer naar een betere omschrijving zoeken. Wij kunnen ons wel voorstellen, dat er in den ontwikkelingsgang van het begrip ,,sexueel" iets heeft plaats gegrepen dat, zooals H. Silberer het zoo gelukkig uitdrukte, een ,,überdeckungs-fehler" ,,overdekkings-fout" ten gevolge heeft gehad. Over 't algemeen genomen, weet iedereen vrijwel wat de mensch sexueel noemt. Iets wat samengesteld is uit het nauwlettend beschouwen van de tegenstelling der geslachten, van lustgewin, van de voortplantingsfunctie en van het karakter van het onfatsoenlijke dat geheim gehouden moet worden, zal gevoegelijk voor alle practische behoeften in het leven voldoen kunnen.

Maar in de wetenschap kan men daarmede niet volstaan. Want wij zijn door zorgvuldige onderzoekingen — die alleen mogelijk waren dank zij de offervaardige zelfverloochening van de personen in kwestie — in kennis geraakt met groepen van menschelijke individuen, wier ,,geslachtsleven" op de meest opvallende wijze afwijkt van het gewoon gemiddelde.

Een deel van deze ,,perversen" hebben om zoo te zeggen het geslachts-verschil in hun program uitgeschakeld. Hun sexueele verlangens worden slechts beroerd door individuen van hun eigen geslacht; de andere sekse, tenminste wat haar geslachtsdeelen betreft, laat hun onverschillig, in uiterste gevallen zelfs hebben zij er een afschuw van. Daarmede hebben

zij natuurlijk alle belangstelling laten varen voor de voortplanting. Dergelijke personen noemen wij ,,homosexueelen" of geïnverteerden. Er behooren zoowel mannen als vrouwen toe, die overigens vaak — niet steeds echter — wat beschaving, intelligentie, ethische ontwikkeling betreft, onberispelijk, doch alleen met deze enkele noodlottige afwijking bedeeld zijn. Bij monde van hun wetenschappelijke woordvoerders geven zij zich uit voor een afzonderlijke variëteit van de menschen-soort, voor een ,,derde geslacht" dat met evenveel recht naast de beide andere seksen staat. Wij zullen misschien in de gelegenheid zijn hun aanspraken aan een critiek te onderwerpen. Natuurlijk zijn zij niet — wat zij zoo gaarne willen doen gelooven — de ,,keur" der menschheid, in hun rangen toch treft men evenveel minderwaardige en ondeugdelijke individuen aan als in die van de in sexueel opzicht anders geaarden.

Deze perversen gedragen zich ten opzichte van hun sexueel object ten minste nog ongeveer zoo als de normalen zich ten opzichte van het hunne gedragen. Maar daarnevens treft men een lange reeks van abnormalen aan, wier sexueele handeling zich steeds verder verwijdert van wat een verstandig mensch begeerlijk toeschijnt. In hun menigvuldigheid en zonderlingheid kan men ze slechts bij de groteske misvormde gedaanten vergelijken die P. Breughel ons als de beproeving van den heiligen Antonius geschilderd heeft, of bij de vergeten afgoden en geloovigen, die G. Flaubert in eindelooze processie voor zijn vrome boetelingen laat voorbijtrekken.

Als we niet in de war willen geraken, dienen wij wat orde in hun gewemel te brengen. Wij onderscheiden ze in dezulken bij wie, evenals dat bij de homo-sexueelen plaats gevonden heeft, het geslachtelijk object veranderd is, en in dezulken bij wie in de eerste plaats het geslachtsdoel gewijzigd is geworden. Tot de eerste groep behooren zij die geen belangstelling voelen voor het samenbrengen van de wederzijdsche geslachtsdeelen en bij wie de eene deelgenoot bij de geslachtsdaad het geslachtsdeel door een ander

lichaamsdeel of een lichaamsstreek vervangt. Zij zetten zich heen over het walgingwekkende dat er in die handeling gelegen is en getroosten zich het gebrekkige van de verhouding der organen (het bezigen van mond, aars-opening in plaats van de scheede). Dan volgen anderen, die wel is waar het geslachtsdeel zoeken, maar niet wegens de sexueele, doch wegens andere functies, waar het uit anatomische gronden en om redenen van buurtschap mede bedeeld is. Bij hen ontwaren wij dat de functiën der excretie, die in de kinderjaren, wegens haar onfatsoenlijkheid, steeds op verborgen wijze zijn verricht, in staat blijken de volle geslachtelijke belangstelling tot zich te trekken. Anderen weer zijn er die het geslachtsdeel in 't algemeen als object prijsgegeven hebben, maar in zijn plaats een ander lichaamsdeel als zoodanig begeeren, de vrouwenborst, de voet, de haarvlecht. Nog anderen weer, voelen geen begeerte naar een lichaamsdeel maar hun verlangens vinden bevrediging in een kleedingstuk, een schoen, een stuk lijflinnen, de zgn. fetichisten. Tot diezelfde groep behooren ook die personen die wel is waar begeerte hebben naar het gansche object, maar die aan het voorwerp hunner liefde bepaalde zeer vreemde of afschuwelijke voorwaarden stellen, — wat zelfs zoover kan gaan dat het zich als een weerloos lijk laat behandelen —, en die het object op moorddadige wijze daartoe dwingen ten einde aldus geslachtsgenot te kunnen smaken.

Maar genoeg van zulke gruwelijke dingen, wat deze groep aangaat!

De andere groep van perversen heeft tot doelwit voor sexueele begeerten handelingen die bij normale personen slechts tot inleiding en voorbereiding van het geslachtsgenot dienen. Het bezien of betasten dus van de andere persoon of het toeschouwer-zijn bij intieme handelingen door die personen verricht, is hun streven, of wel ze ontblooten bij zichzelf de lichaamsdeelen, die men anders verborgen houdt, in de zoete verwachting van door een analoge tegen-prestatie te zullen beloond worden. Ook behooren daartoe de zoo

raadselachtige sadisten, wier innigst verlangen geen ander doel kent dan hun liefdes-object pijn te doen en te kwellen en dit in allerlei schakeeringen van den lichtsten vorm van vernedering tot het aan doen of toebrengen van de ernstigste lichamelijke beleedigingen; en als antagonisten van dezen kent men de masochisten, wier eenige lust hierin bestaat, alle vernederingen en kwellingen, in symbolischen zoowel als in werkelijken zin, te mogen ondergaan, als die maar uigaan van het voorwerp hunner liefde. Nog anderen weer zijn er, bij wie men meer van dergelijke abnormale verhoudingen tegelijk vertegenwoordigd ziet; en ten slotte ervaart men dat elk dezer groepen dubbel aanwezig is, dat naast degenen die de bevrediging van hun geslachts-lust zoeken in de werkelijkheid, anderen voorkomen die er zich mede vergenoegen zich die bevrediging alleen maar voor te stellen, die overigens geen object van noode hebben maar zich dat door hun fantasie kunnen voortooveren.

Daarbij is het niet aan den minsten twijfel onderhevig dat deze menschen door zulke dwaze, zonderlinge en afschuwelijke handelingen werkelijk tot het bevredigen van hun geslachstdrift komen. Niet alleen vatten zij het zelf zoo op en zijn zij overtuigd van de waarde van dit vervangingsmiddel, maar wij kunnen er ook zeker van zijn dat dit surrogaat in hun leven dezelfde rol speelt die de normale geslachtsbevrediging in het onze vervult; zij hebben er dezelfde, vaak overgroote offers voor over, en zoowel in de grovere trekken als in de fijnere details kan men zien waar deze abnormale handelingen zich aan het normale aansluiten en waar zij daar van afwijken. Ook kan het u niet ontgaan dat het karakter van het onfatsoenlijke, dat de sexueele daad aankleeft, hier terug te vinden is; meestal echter groeit het aan tot het schandelijke.

Welnu! dames en heeren, welke houding moeten wij nu aannemen tegenover zulk een abnormale wijze van bevrediging van den geslachts-lust? Met het uiten van ons afgrijzen, van onzen persoonlijken afkeer en het geven der verzekering dat wij die lusten niet deelen, bereiken we natuur-

lijk niets. Dat wordt ons ook niet gevraagd. Daarbij is dit een verschijnselen-gebied zoo goed als een ander. Een uitvlucht om er ons niet mede te bemoeien omdat het maar zeldzaamheden geldt, kan ons volstrekt niet uit de verlegenheid redden. Het gaat in deze om veelvuldig voorkomende, zeer verbreide phenomenen. Als men echter zou willen beweren dat het niet noodig is dat wij onze opvattingen over het geslachtsleven door hen in de war laten sturen, daar zij, zooals ze reilen en zeilen, afdwalingen en buitensporigheden van de geslachtsdrift vertegenwoordigen, dan zou een ernstig antwoord daarop van pas zijn. Als wij deze ziekelijke vormen van het geslachtsleven niet vatten en ze niet met het normale geslachtsleven in verband kunnen brengen, dan kunnen wij ook de normale sexualiteit niet begrijpen. Kortom, het blijft een niet te vermijden taak ons ten volle rekenschap te geven van de mogelijkheid der bedoelde perversies en van haar samenhang met het zoogenaamde normale geslachtsleven.

Een onderzoek en twee nieuwe ervaringen staan ons daarbij ten dienste. Het eerste danken wij aan Iwan Bloch; het wettigt de opvatting dat al deze perversies „ontaardings-verschijnselen” zijn, op grond van het feit dat dergelijke afdwalingen van het geslachts-doel, zulke verslappingen in de verhouding tot het object van den geslachtslust, ten allen tijde, reeds van eeuwen her, bij alle — zoowel de onbeschaafdste als de meest geciviliseerde — volkeren zijn voorgekomen en somwijlen tijden lang geduld en toegelaten zijn.

De beide ervaringen zijn opgedaan bij het psycho-analytisch onderzoek van zenuwlijders; zij kunnen niet anders dan een ernstigen invloed uitoefenen op onze opvattingen omtrent de sexueele perversies.

Wij hebben gezegd dat de verschijnselen der neurosen plaatsvervangers van bevredigingen van den geslachtslust zijn en ik heb u aangetoond dat het bevestigen van deze stelling door de analyse der verschijnselen op vele bezwaren stooten zou. Eerst dan toch kan dit plaats vinden als wij onder

„geslachtelijke bevrediging” ook die van de zoogen. perverse geslachtsnooden mede tellen, want zulk een duiding der symptomen dringt zich telkens en telkens weer aan ons op. De aanspraak, die de homo-sexueelen of geïnverteerden willen doen gelden op eene erkenning dat zij een afzonderlijk geslacht uitmaken, valt dadelijk als een kaartenhuis ineen, waar de ervaring uitwijst dat bij geen enkelen neuroticus homosexueele gevoelens ontbreken en dat een groot aantal dezer lijders verschijnselen van deze latente inversie vertoont. De personen, die zichzelf homo-sexueel noemen, zijn slechts de bewust- en manifest-geïnverteerden, wier aantal gering is in vergelijk met dat der latent-homo-sexueelen. Wij zijn echter genoodzaakt de objectkeus uit het eigen geslacht rechtstreeks te beschouwen als een regelmatige vertakking van het liefdeleven en steeds meer leeren wij dat hieraan een groote beteekenis toe te kennen is. Stellig is daardoor het onderscheid tusschen de manifeste homosexualiteit en de normale verhouding niet opgeheven; de practische beteekenis ervan blijft bestaan maar de theoretische waarde wordt er belangrijk door verminderd. Wij nemen zelfs aan dat een bepaalde aandoening die wij niet meer tot de overdrachts-neurosen rekenen kunnen, de paranoia, rechtmatig voortspruit uit de poging bovenmatig sterke homosexueele neigingen af te weren.

Misschien herinnert gij u nog dat een van onze beide vrouwelijke patienten (p. 295) in haar dwanghandeling, een man — haar eigen verlaten echtgenoot — voorstelde; zulk een productie van verschijnselen in de persoon van een man is bij neurotische vrouwen zeer gewoon. Al kan men dit misschien niet geheel op rekening schuiven van de homosexualiteit, dan heeft het er toch heel veel van weg.

Zooals u waarschijnlijk bekend is, kan de hysterische neurose haar verschijnselen in alle orgaan-systemen onderbrengen en zoo doende alle verrichtingen storen. De analyse toont aan dat daarbij alle als pervers aangeduide neigingen, die ten doel hebben het geslachtswerktuig door andere organen te vervangen, tot uiting komen. Daarbij gedragen

deze organen zich als plaatsvervangende genitaliën; juist de symptomen-leer der hysterie heeft ons tot de opvatting gebracht dat men aan de lichaamsorganen buiten haar functioneele rol een sexüeele-erogeene-beteekenis moet toekennen en dat zij stoornis ondervinden in de vervulling van die eerste taak als de laatste haar al te zeer bezig houdt. Ontelbare gevoelsgewaarwordingen en wijzigingen in de verhoudingen van het zenuwleven, die wij in organen zien optreden als hysterische symptomen — in organen die oppervlakkig beschouwd niets met het geslachtsleven hebben uit te staan — ontpoppen aldus haar aard als voldoeningen aan perverse geslachts-verlangens, waarbij dan andere organen de beteekenis van geslachts-deelen verkregen hebben. Wij bespeuren dan meteen op welk een ruime schaal de organen, die tot voedsel-opname en tot excretie dienen, tot dragers kunnen worden van den erotischen prikkel. Hier doet zich dus hetzelfde voor wat wij bij de perversies hebben waargenomen, alleen was het feit bij deze afwijkingen zonder moeite te erkennen en aan geen twijfel onderhevig, terwijl wij bij de hysterie eerst den omweg langs de duiding der symptomen moeten maken en dan de bedoelde vormen van perverse geslachtsdrift niet aan het bewuste leven der personen mogen toedichten, maar ze naar hun onbewuste moeten verplaatsen.

Onder de verschijnselen-beelden, die de dwangneurose vormt, blijken de gewichtigste wel te voorschijn geroepen te zijn door den drang van bizonder sterke sadistische — dus wat haar doel betreft perverse — neigingen van de geslachtsdrift, en staan de symptomen, zooals de bouw eener dwangneurose dat medebrengt, hoofdzakelijk in dienst van den afweer dezer verlangens, of wel zij geven uitdrukking aan den strijd tusschen de bevrediging en den afweer. Maar de bevrediging zelve vischt hierbij niet achter het net; zij weet langs omwegen, door middel van patient's gedragingen, haar doel te vervolgen en met voorliefde wendt zij zich tot den eigen persoon en maakt dien tot een voorbeeld van zelfkwelling.

Andere vormen der neurose, die in het teeken staan van tobberij, zwaartillendheid, voelen een groote mate van sexueel genot in handelingen, die anders de taak vervullen van voorbereidsters op den weg naar normale sexueele bevrediging, zooals het zien, willen-aanraken en onderzoeken. De groote beteekenis van de aanrakings-vrees (le délire du toucher) en van den wasch-drang, vindt hier haar verklaring. Een bizonder groot deel van de dwang-handelingen is terug te brengen tot een verkapte herhaling en wijziging van de masturbatie, die zooals wij weten als op zichzelfstaande, gelijkmatige handeling de meest uiteenloopende vormen van het sexueele fantaseeren begeleidt.

Het zou mij niet veel moeite kosten om u het verband, dat er bestaat tusschen perversie en neurose, nog veel levendiger af te malen, maar ik geloof dat ik voor ons doel met het reeds vermelde kan volstaan. Wij moeten er ons echter voor wachten om, nu de beteekenis der verschijnselen ons duidelijk is gemaakt, de menigvuldigheid van het optreden en de intensiteit van de perverse neigingen van den mensch niet te overschatten.

Gij hebt vernomen dat men aan neurose kan gaan lijden als men gespeend moet blijven van de normale geslachtsbevrediging. Bij dit in reëelen zin verstoken-blijven van normaal sexueel genot, leidt de behoefte aan bevrediging tot de abnormale wegen der sexueele verlangens. U zult later zien hoe dat toegaat. In elk geval begrijpt u dat, door een dergelijke ,,collaterale" terugstuwing, de perverse verlangens zich sterker moeten toonen dan het geval geweest zou zijn als aan de normale bevrediging van de geslachtsdrift geen hinderpaal in den weg gesteld ware. De manifeste perversies zijn overigens ook aan een analogen invloed onderworpen. In menig geval worden die perversies te voorschijn geroepen of wordt haar leven ingeblazen doordat — wegens tijdelijke omstandigheden of door blijvende sociale verhoudingen — al te groote moeilijkheden aan een normale bevrediging van de geslachtsdrift in den weg staan.

In andere gevallen echter zijn de perverse neigingen

geheel onafhankelijk van dergelijke begunstigende omstandigheden, en vormen dan voor zulke individuen om zoo te zeggen de normale wijze van hun geslachtsleven.

Misschien hebt gij nu wel den indruk gekregen dat wij meer verwarring gesticht dan wel opheldering gebracht hebben in de verhouding tusschen normale en perverse geslachstdrift. Weest intusschen van het volgende verzekerd: als het waar is dat de werkelijke bemoeielijking of de ontbering van een normale bevrediging van de geslachtsdrift, perverse neigingen doet ontstaan, bij personen die anders dergelijke neigingen niet getoond hebben, dan moet men bij dergelijke lieden het bestaan veronderstellen van iets dat die perversies in de hand werkt; met andere woorden, die abnormale neigingen moeten bij hen in latente vormen voorhanden zijn. Langs dezen weg komen wij voor een tweede nieuwigheid te staan die ik u reeds vooraf vermeld heb. De psychoanalytische onderzoekings-methode is er noodzakelijkerwijze toe overgegaan om het geslachtsleven van het kind in haar onderzoek te betrekken en wel om reden dat bij de analyse der verschijnselen de herinneringen en invallen geregeld terugvoerden tot in de eerste jaren van de kindsheid. Wat wij daarbij gevonden hebben is voorts door onmiddellijke waarnemingen bij het kind punctueel bevestigd geworden. En zoo zijn wij tot de ontdekking gekomen dat alle perverse neigingen in de kindsheid wortelen; dat de kinderen allen aanleg daartoe hebben en ze binnen zekere — met hun onrijpheid maat houdende — grenzen in praktijk brengen, kortom, dat het perverse geslachtsleven niets anders is dan de vergroote uitgave van de tot haar enkelvoudige componenten herleide infantiele sexualiteit.

Nu zult u de perversies in elk geval in een ander licht beschouwen en haar samenhang met het geslachtsleven van den mensch niet meer miskennen, maar ten koste van wat voor verrassingen en voor uw gevoel pijnlijke onbetamelijkheden! Stellig zult gij aanvankelijk geneigd zijn alles te bestrijden: het feit dat kinderen iets hebben wat men als geslachtsleven opvatten kan, de juistheid van onze waar-

nemingen en het recht om in de handelingen van kinderen verwantschap te zien met dat wat later als perversiteit zal veroordeeld worden.

Staat mij daarom toe dat ik u allereerst de beweegredenen van uw verweer tracht duidelijk te maken en u dan in kennis stel met de uitkomst onzer waarnemingen. Dat de kinderen geen geslachts-leven — sexueele opwekkingen, behoeften en een soort bevrediging — hebben, maar dit plotseling tusschen het 12e en 14e jaar deelachtig zouden worden, zou — afgezien van alle waarnemingen dienomtrent — biologisch even onwaarschijnlijk, ja zelfs onzinnig, zijn als dat zij geen geslachtsdeelen mede ter wereld zouden brengen of dat die eerst bij de puberteit te voorschijn zouden komen. Wat bij hen op dat tijdstip ontwaakt, is de voortplantingsfunctie, die voor haar doeleinden van een reeds voorhanden-zijnd lichamelijk en psychisch materiaal gebruik maakt. Gij begaat de vergissing van het geslachtsleven en de voortplanting met elkander te verwarren en daardoor snijdt gij u den weg af om het geslachtsleven, de perversies en de neurosen goed te leeren begrijpen. In deze vergissing schuilt echter een bedoeling. Zij vindt haar aanleiding zonderling genoeg in de omstandigheid dat gij zelf kinderen geweest zijt en als kind den invloed hebt ondergaan van de opvoeding die men u gaf. De maatschappij beschouwt het als een opvoedingstaak harerzijds van overwegend belang om de geslachtsdrift, als deze zich als voortplantingsneiging gaat uiten, aan banden te leggen, binnen de perken te houden, haar te onderwerpen aan een individueelen wil, die met den eisch van het sociale leven identisch is. Zij heeft er ook belang bij, de volle ontwikkeling van het geslachtsleven tegen te houden tot het kind te eeniger tijd een zekeren trap van verstandelijke rijpheid heeft bereikt; want zoodra de sexualiteit zich ten volle heeft baan gebroken, is het met de mogelijkheid gedaan haar langs opvoedkundigen weg leiding te geven. Anders zou het geslachts-instinct alle dammen doorbreken en het met moeite verricht werk der beschaving te niet doen. De taak,

om de geslachtsdrift binnen de perken te houden, is dan ook lang niet gemakkelijk; òf men bereikt op geen stukken na het beoogde doel, òf men streeft het voorbij. In laatste instantie is de beweegreden die de menschelijke maatschappij tot handelen aanzet, van economischen aard; daar er niet genoeg voedsel aanwezig is om haar medeleden, die geen arbeid verrichten, te onderhouden, is de gemeenschap verplicht het aantal dier medeleden te beperken en de krachten, die zij aan het geslachts-verkeer zouden willen geven, aan deze handeling te onthouden en op nuttigen arbeid te richten. De eeuwige, van alle tijden af reeds bestaan hebbende, tot heden toe nog voortgezette levensnood, dus.

De opvoeders zullen, dank zij de ervaringen door hen opgedaan, wel geleerd hebben dat de taak om op den wil van den geslachtszin der nieuwe generatie invloed uit te oefenen, alleen dan tot een goed eind gebracht kan worden als men dien invloed zeer vroegtijdig vermag te doen gelden, als men, om het euvel te voorkomen, niet met in te grijpen wacht tot den stormachtigen puberteitstijd, maar dit reeds bewerkstelligt tijdens het kinderlijk geslachtsleven.

Met dit doel verbiedt men het kind nagenoeg alle infantiele sexueele handelingen en boezemt het daar een afkeer tegen in; men streeft dan naar het ideale doel, het kinderlijk leven geslachtsvrij te maken, en na verloop van tijd heeft men het eindelijk zoover gebracht dat men het kind werkelijk voor asexueel houdt; en de wetenschap verkondigt dan als haar leer dat geslachtsgevoel aan het leven van het jonge kind geheel vreemd is. Om nu niet in tegenspraak te komen met zijn geloof en met zijn doeleinden, houdt men zich ziendeblind voor de sexueele gedragingen van het kind — wat geen geringe prestatie is — òf men vergenoegt er zich in de wetenschap mede die gedragingen anders op te vatten. Het kind heeft dan den naam van rein, onschuldig te zijn, en wie van een andere meening mocht wezen, wordt gebrandmerkt als iemand die op lasterlijke wijze de teederste en heiligste gevoelens der menschheid met voeten treedt.

De kinderen zijn de eenigen die aan deze conventies niet mededoen; in alle naïveteit geven zij den vrijen teugel aan hun dierlijke rechten en leveren steeds weer het bewijs dat zij terugkeeren moeten om op den weg der reinheid te komen. Het is merkwaardig genoeg dat zij, die het bestaan van de sexualiteit bij het kind ontkennen — wel verre van de uitingen van datgene, waarvan zij het bestaan loochenen niet in de opvoeding te betrekken — deze juist onder den naam van „kinderlijke ondeugden" ten strengste vervolgen. Het is ook van groot theoretisch belang dat de leeftijd die het schrilst met het vooroordeel eener asexueele kindsheid in tegenspraak komt, — de leeftijd tot het 5e en 6e jaar — met den sluier der amnesie bedekt wordt, die pas door een analytische behandeling deugdelijk verscheurd wordt, maar tevoren reeds door enkele droom-vormingen in haar doorzichtigheid zich aanduidde.

Nu zal ik u in kennis brengen met datgene wat zich in het geslachtsleven van het kind het duidelijkst laat erkennen. Doelmatigheidshalve wil ik u eerst op de hoogte brengen van wat men onder het begrip L i b i d o te verstaan heeft. Libido noemen wij de kracht, die zich uit in het geslachts-instinct en die vrijwel analoog is aan den h o n g e r, de kracht, waarmede het voedings-instinct zich uit. Voor andere begrippen, als geslachtelijke opwinding en bevrediging, behoeven wij wel geen nadere verklaring te geven.

Zelf zult gij van het feit partij trekken om als tegenwerping te benutten, dat, om de sexueele handelingen van den zuigeling als zoodanig te toetsen en te erkennen, wij vooral de duiding ervan behoeven. Deze duidingen worden langs analytischen weg verkregen door, van het symptoom uitgaande, in rugwaartsche richting tot zijn oorzaak op te klimmen. De eerste aanduidingen van het bestaande geslachtsleven vertoonen zich bij den zuigeling in aansluiting aan andere verrichtingen die voor het leven gewichtig zijn. Zooals gij weet stelt het pasgeboren kind hoofdzakelijk belang in de voedselopname; als het, zoo juist verzadigd, aan de

borst inslaapt, vertoont het een uitdrukking van zalige bevrediging, een uitdrukking die zich later weer herhalen zal na het doorleven van de geslachtelijke wellust-bevrediging. Dit nu zou niet voldoende zijn om daaruit een gevolgtrekking te maken. Maar we bespeuren dat de zuigeling de handeling van de voedsel-opname wil herhalen, zonder te verlangen naar nieuw voedsel; hij wordt daartoe dus niet gedreven door den honger. Hij zuigt eenvoudigweg en slaapt daarbij in met dezelfde gelukzaligheid om het even of hij aan de moederborst of aan de gevulde flesch of eenvoudig aan de fopspeen heeft gezogen. Hierdoor geeft hij het bewijs dat het de handeling van het z u i g e n op zichzelf is die hem de bevrediging heeft bezorgd. Gelijk wij weten wordt de gewoonte zoo'n tweede natuur dat het kind heel spoedig niet meer in slaap komt of het moet te voren aan de akte van zuigen voldaan hebben.

Een oude kinderarts te Buda-Pesth, Dr. L i n d n e r, heeft het eerst er op gewezen dat deze handelwijze een sexueelen ondergrond heeft. De personen, die het kind verzorgen, en er geen bepaalde theorieën op na houden, of zich om deze niet bekommeren, schijnen de handeling van zuigen toch ook zoo te beoordeelen. Zij zijn er van overtuigd dat het kind zich met het zuigen eenvoudig genot ziet te verschaffen, beschouwen het als een ondeugd en dwingen het kind — zelfs door pijnlijke middelen — het na te laten. Zoo komen wij tot de overtuiging dat de zuigeling handelingen bedrijft die alleen ten doel hebben zich genot te verschaffen. Wij gelooven dat hij dezen lust het eerst gesmaakt heeft bij de voedselopname, maar dat hij spoedig geleerd heeft buiten deze voorwaarde om haar afzonderlijk te genieten. Het lustverwerven langs dezen weg kunnen wij slechts in verband brengen met de prikkeling die de mond en lippen-zone ondervindt; wij noemen deze lichaamsdeelen e r o g e n e z o n e n en hechten aan het door dit zuigen verkregen genot de beteekenis van s e x u e e l e l u s t. Het goed recht dezer benaming zullen wij zeker nog moeten bepleiten.

Indien de zuigeling zijn meening zou kunnen uiten, dan

zou hij stellig de handeling van het zuigen aan de moederborst proclameeren als verreweg de gewichtigste die er in het leven zijn kan. Hij slaat de plank niet zoo heelemaal mis want hierdoor bevredigt hij in één handeling de beide groote levensbehoeften. De toepassing der psychoanalyse leert ons dan, tot onze niet geringe verbazing, van hoe groote psychische beteekenis deze handeling het gansche leven door blijkt te zijn. Het zuigen aan de moederborst wordt het punt van uitgang van het gansche geslachts-leven, het onbereikte ideaal van elke latere geslachtelijke bevrediging, waarnaar in tijden van nood de fantasie vaak genoeg terugverlangt. Zoo wordt de moederborst tot het eerste object van de geslachtsdrift; ik kan er u niet genoeg op wijzen van hoeveel beteekenis dit eerste object is voor elke latere objectvorsching, welke diep-ingrijpende werkingen het in zijn omvormingen en wisselingen nog tot uiting brengt in de verst-verwijderde gebieden van ons zieleleven. Maar al spoedig vervangt de zuigeling bij deze handeling het eerste object door een deel van zijn eigen lichaam. Het kind zuigt op zijn eigen duim, op zijn eigen tong. Hierdoor maakt het zich, voor zoover het het verkrijgen van dit lustgevoel betreft, onafhankelijk van de toestemming der buitenwereld en versterkt den prikkel meteen door een tweede lichaamszone in het genot te betrekken. De erogene zonen zijn niet in een zelfde mate gevoelig voor den prikkel; daarom is het voor den zuigeling — zooals Lindner mededeelt — een gewichtige vondst, als hij bij het onderzoek, dat hij aan zijn eigen lichaam instelt, tot de ontdekking komt dat zijn geslachtsdeelen met zeer gevoelige plekken bedeeld zijn, en zoo den weg heeft gevonden die van het zuigen tot onanie leidt.

Door de waarde-schatting van het zuigen zijn wij reeds van het bestaan op de hoogte gekomen van twee kenmerken van de infantiele sexualiteit die van beslissenden aard zijn. Haar ontstaan houdt verband met de bevrediging der groote organische behoeften en haar handeling is een auto-

erotische, dat wil zeggen, zij zoekt en vindt haar objecten aan het eigen lichaam.

Wat zich zoo duidelijk vertoond heeft bij de opname van voedsel, vertoont zich ten deele ook bij de uitscheidingen. Wij komen tot de overtuiging dat de zuigeling een aangename gewaarwording ondervindt bij de urine-loozing en drekloozing, en dat hij er zich weldra op toelegt deze handelingen zóó te verrichten dat zij hem door passende prikkelingen van de erogene slijmvlies-zonen, een zoo groot mogelijk genot bezorgen. Op dit punt krijgt hij, zooals de fijngevoelige Lou Andreas uiteengezet heeft, de buitenwereld tegen zich als belemmerende macht die aan dit streven van hem naar genot vijandig is, en kan hij zich op een lateren — zoowel uitwendigen als inwendigen strijd voorbereiden. Hij mag zijn uitscheidings-produkten niet ontlasten als het hem lust, maar pas dan als andere personen er hem toe aanmanen. Om hem er toe te brengen af te zien van deze genietingen, verzekert men hem dat alles wat deze verrichtingen betreft onfatsoenlijk is en alleen in 't geheim mag gedaan worden. Hier is hij voor het eerst verplicht zijn genot in te ruilen tegen sociale waardigheid. Van den beginne af aan is zijn verhouding ten opzichte zijner excreta een geheel andere. Hij is niet vies van zijn drek, vindt dat het een deel uitmaakt van zijn lichaam; hij scheidt er slechts noode van en wendt het aan als eerste „geschenk", dat hij personen toedenkt die hij hoogschat. Als het aan de opvoeding gelukt is haar doel te bereiken en hem van die neigingen afkeerig te maken, brengt hij de waarde-schatting van zijn excretum over op een „geschenk" en op „geld". Zijn prestaties, wat urineeren betreft, schijnt hij daarentegen met bizondere hoovaardij te beschouwen.

Ik ben ervan overtuigd dat gij mij al lang hebt willen onderbreken en mij toeroepen: Houdt op met al die afschuwelijkheden! Zou de darmontlasting een bron van geslachtelijke bevrediging zijn en dat reeds voor den zuigeling! Zou de drekstof inderdaad hem een waardevolle stof zijn, de aarsopening hem een soort geslachtsdeel worden! Daar

gelooven we niets van maar begrijpen nu heel goed waarom kinderartsen en opvoeders de psycho-analyse en haar uitkomsten ver van zich werpen! Neen, mijne heeren! Gij vergeet hier een ding, namelijk dat ik u feiten wilde meedeelen uit het sexueele leven van het kind die verband houden met feiten van sexueele perversies. Waarom moet het voor u verzwegen worden dat bij een groot aantal volwassenen — homosexueelen zoowel als heterosexueelen — de endeldarm werkelijk de rol vervult die aan de scheede toekomt? En waarom, dat er vele personen zijn die de gewaarwording van wellust hun gansche leven lang blijven gevoelen bij den stoelgang, ze zelfs in sterke mate waarnemen?

Wat de kwestie betreft van de belangstelling in de handeling der defaecatie en het genoegen dat het toezien baart als een ander deze handeling doet, daarvan kunt u zich overtuigen bij de kinderen zelf die, als zij ouder geworden zijn, daarvan mededeeling doen. Het spreekt wel vanzelf dat gij bij het ondervragen, die kinderen niet vòòraf systematisch bang moet hebben gemaakt, anders begrijpen ze best dat ze beter doen hun mond te houden. En wat de andere zaken betreft die gij niet wilt gelooven, daarvoor verwijs ik u naar de uitkomsten der analyse en naar die van de directe waarneming bij de kinderen zelf, en ik verzeker u dat het bepaald een kunst is dat alles niet of anders te zien.

Ik heb er ook niets op tegen als de verwantschap, die er is tusschen de kinderlijke sexueele handelingen en de sexueele perversies, u zeer duidelijk opvalt. Het is eigenlijk licht te begrijpen dat als het kind werkelijk een geslachtsleven heeft, dit van perversen aard moet zijn, want het ontbreekt het kind nog — enkele vage aanwijzingen daargelaten — aan gegevens omtrent het verband dat er tusschen de sexualiteit en de voortplantings-verrichting bestaat.

Aan den anderen kant hebben alle perversies dit onderling gemeen, dat zij het voortplantings-doel hebben opgegeven. Wij geven juist den naam van pervers aan de sexueele daad, als deze het voortplantings-doel ter zijde laat en louter bedreven wordt met het doel van lust-gewin. Het keerpunt

in de ontwikkeling van het geslachtsleven is dus gelegen in het feit dat het zich al dan niet ondergeschikt maakt aan het voortplantingsdoel. Alles wat zich niet aansluit aan en niet in overeenstemming is met dat doel of er zich aan heeft onttrokken, wordt pervers genoemd en als zoodanig beschouwd.

Staat mij daarom toe dat ik mijn summiere schildering van de infantiele sexualiteit verder voortzet. Wat ik u medegedeeld heb van twee systemen van organen, zou ik kunnen aanvullen door ook de andere in mijn beschouwing op te nemen. Het geslachtsleven van het kind lost zich op in het in-werking-brengen van een reeks afzonderlijke neigingen, die — onafhankelijk van elkaar, deels aan het eigen lichaam, deels reeds aan een object daarbuiten — zich lust pogen te verschaffen. Onder deze organen treden al zeer spoedig de geslachts-organen op den voorgrond; er zijn menschen bij wie het lustgewin door middel van hun eigen sexueel orgaan zonder medehulp van een ander geslachts-deel of object, zich zonder onderbreking voortzet vanaf de zuigelings-onanie tot aan de nood-onanie der puberteitsjaren en bij wie zich dat nog voor onbepaalden tijd daarna blijft voortzetten. Het onderwerp onanie is een thema waar veel over te zeggen valt, een stof die van alle zijden dient beschouwd te worden.

Niettegenstaande mijn neiging om het thema meer af te korten, moet ik u toch nog het een en ander zeggen omtrent het navorschen dat kinderen eigen is omtrent geslachtszaken. De navorsching is bizonder karakteristiek voor de kinderlijke sexualiteit en zeer belangrijk voor de symptomen-leer van de neurosen. Dit, door het kind ingesteld, onderzoek naar het geslachtsleven begint zeer vroeg, dikwijls reeds voor het derde levensjaar. Het houdt geen verband met het onderscheid der geslachten, daar dit het kind niets zegt. Naar zijn meening — ten minste naar die van de jongens — hebben beide seksen gelijke (namelijk mannelijke) geslachtsdeelen. Komt het jongetje dan, bij een zusje of vriendinnetje, tot de ontdekking van de scheede,

dan vertrouwt het aanvankelijk zijn zintuigen niet, want het kan zich geen op hem gelijkend wezen voorstellen dat niet voorzien zou zijn van het hem zoo belangrijk toeschijnend lichaamsdeel. Later schrikt hij als hij eraan denkt dat voor hem de mogelijkheid zou kunnen bestaan verstoken te worden van dat deel, denkt dan na over bedreigingen die hij vernomen heeft, namelijk dat zoo hij zich te veel met dat geslachstorgaan mocht bezighouden, het hem afgenomen zou kunnen worden. Zoo komt hij onder de heerschappij van het castratie-complex, en de opvatting hiervan kan, als hij gezond blijft, een belangrijken invloed op de vorming van zijn karakter, als hij ziek wordt, op die van zijn neurose, als hij in analytische behandeling komt, op zijn weerstanden uitoefenen. Voor het meisje, is — naar de ervaring ons geleerd heeft — het ontbreken van een groote, zichtbare penis een gemis, waardoor zij zich zeer benadeeld voelt; zij benijdt den jongen het bezit ervan en vindt daarin het motief voor den wensch een man te mogen zijn; een wensch die later weder opdoemt als zij zenuwziek mocht worden, omdat zij zich misplaatst voelt in haar situatie van vrouw-zijn. De clitoris speelt overigens op den kinderlijken leeftijd bij het meisje gewoonweg de rol van penis; zij is bedeeld met een bizondere gevoeligheid en is de plaats waar de auto-erotische bevrediging haar doel bereikt. Als het kleine meisje tot vrouw gaat rijpen is het voor haar van het grootste belang dat de ingang van de scheede op den behoorlijken tijd en volkomen deze bizondere gevoeligheid van de clitoris overneme. In de gevallen van zoogenaamde gevoelloosheid voor geslachtsgenot bij vrouwen, heeft de clitoris hardnekkig die bizondere gevoeligheid voor zich behouden.

De belangstelling, die het kind voor het sexueele vraagstuk voelt, richt zich veelal in de eerste plaats op de kwestie waar de kinderen vandaan komen; hetzelfde probleem dus dat aan de vraag ten grondslag lag, die door de Sphinx van Thebe werd gesteld; zij vindt meestal haar oorsprong in de egoïstische vrees die bij de geboorte van een broertje of zusje gewekt wordt. Het antwoord, dat men er in de kinder-

kamer op nahoudt, namelijk dat de ooievaar de kindertjes brengt, vindt bij kleine kinderen veel minder geloof dan wij wel denken. Het gevoel van door de groote menschen gefopt te worden, maakt het kind eenzelvig en draagt bij tot de ontwikkeling van zijn zelfstandigheid. Maar het kind is niet bij machte het vraagstuk met eigen middelen tot oplossing te brengen. Aan de mogelijkheid om zich een duidelijk begrip ervan te kunnen maken staat in den weg het niet-ontwikkeld-zijn van zijn sexueele constitutie. De eerste opvatting, die het zich van de kwestie vormt, is, dat men iets bizonders met het voedsel in het lichaam binnen voert; het weet ook niet dat alleen vrouwen kinderen krijgen. Later komt het daar achter, laat dan het idee dat het langs den weg van het eten komt, varen, om dat verder aan het sprookje over te laten. Wat grooter geworden, merkt het dat den vader bij het krijgen van kinderen een rol toebedeeld is, maar het is er nog niet achter van welken aard die rol is. Als het bij toeval van een gemeenschappelijke geslachtelijke handeling getuige is, dan beziet het die in het licht van een poging tot gewelddadige aanranding, van een vechtpartij, het sadistische misverstand ten opzichte van den coïtus. Aanvankelijk weet het geen verband te vinden tusschen genoemde daad en het komen van een kind. Ook dan als het sporen van bloed in bed en in moeder's lijflinnen ontdekt, ziet het die aan voor een bewijs van vader's gewelddaad. Nog ouder geworden, vermoedt het kind wel dat het geslachtsdeel van den man een werkzaam aandeel heeft aan het ontstaan van kinderen maar het weet toch niet dat genoemd lid nog een andere verrichting toebedeeld is dan die der urineloozing.

Van meet of aan zijn de kinderen het samen hierover eens dat de geboorte van het kind langs den endeldarm plaats heeft, dus op dezelfde wijze geschiedt als de darm-ontlasting. Als die theorie niet houdbaar blijkt wordt ze door deze andere vervangen: dat de geboorte door den navel, die zich daartoe opent, plaats heeft, of ook wel dat de streek van de borst tusschen de beide mammae de plaats is van waaruit

de nieuwe wereldburger te voorschijn komt. Op zulk een wijze maakt het leergierige kind kennis met de sexueele feiten of blijft er onwetend van, totdat — meestal in de jaren der voor-puberteit — het een deprecieerende verklaring van de feiten verneemt die onvolledig is en niet zelden schadelijk op het gemoedsleven inwerkt.

Ongetwijfeld zult gij gehoord hebben, mijne heeren, dat men in de psycho-analyse aan het begrip van het sexueele een buitensporige uitbreiding heeft gegeven, met het doel, om aan de stellingen der sexueele aetiologie van de neurosen en van de sexueele beteekenis der symptomen steun te geven. U kunt nu zelf oordeelen of deze uitbreiding gerechtvaardigd is. Wij hebben het begrip van de sexualiteit slechts zóóver uitgebreid dat het ook het geslachtsleven der perversen en dat van de kinderen kan omvatten. Met andere woorden, wij hebben het zijn juisten omvang weergegeven. Hetgeen men buiten de psycho-analyse sexualiteit noemt, heeft alleen betrekking op een beperkt geslachtsleven dat in den dienst van de voortplanting staat en normaal genoemd wordt.

EEN EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

ONTWIKKELING DER LIBIDO EN SEXUEELE REGELINGEN

Mijne heeren! Ik heb zoo den indruk gekregen dat het mij niet is mogen gelukken u volkomen van de beteekenis te overtuigen die de perversies voor onze opvatting der sexualiteit hebben. Daarom wil ik trachten zooveel in mijn vermogen is die overtuiging kracht bij te zetten en volledigen steun te geven.

De zaak is niet zóó gelegen dat de perversies alleen ons er toe genoopt hebben om die wijziging in het begrip sexualiteit aan te brengen, waarvan men de noodzakelijkheid zoo heftig heeft ontkend. Veeleer heeft de studie der infantiele sexualiteit daartoe aanleiding gegeven en de overeenkomst die tusschen beide bestaat gaf er voor ons den doorslag aan. Maar waar de uitingen der kinderlijke sexualiteit zich in de latere kinderjaren onmiskenbaar vertoonen, schijnen ze toch in den aanvang der kindsheid steeds moeielijker waargenomen te kunnen worden.

Hij die geen acht wenscht te slaan op ontwikkelingsgeschiedenis en analytisch verband, zal hun het sexueel karakter ontzeggen en hun daarvoor in de plaats een of ander niet nader aan te geven karakter toekennen. U moet niet vergeten dat wij tot dusverre geen algemeen vaststaand kenteeken bezitten dat het sexueel karakter van een gebeurtenis duidelijk aangeeft, tenzij wij zijn samenhang met de voortplantings-functie als zoodanig willen beschouwen, een opvatting die wij echter als te eng van de hand moeten wijzen. De biologische criteria, zoals de door W. Fliesz voorgeslagen periodiciteiten van 23 en 28 dagen, zijn nog

zeer betwistbaar; de chemische karakteristiek van de geslachtsverrichtingen, waarvan wij het bestaan mogen veronderstellen, wacht nog op haar ontdekking. Iets tastbaars en dat niet aan twijfel onderhevig is, leveren ons de sexueele perversies van de volwassenen. Dat zij ontegenzeggelijk deel uitmaken van de sexualiteit, daarvan levert ons de algemeen erkende naam, dien zij dragen, het bewijs. Al moge men ze niet met den naam van degeneratie-verschijnselen betitelen, dan heeft toch niemand den moed gehad ze ergens anders onder te rangschikken dan onder de verschijnselen van het geslachtsleven. Alleen reeds op grond der perversies hebben wij het recht te verklaren, dat sexualiteit en voortplanting zich niet dekken, want het is algemeen bekend, dat alle perversies het doel der voortplanting verloochenen.

Hier vind ik een niet-onbelangrijke paralel. Terwijl voor de meeste menschen „bewust" en „psychisch" een en hetzelfde is, hebben wij ons genoopt gezien het begrip „psychisch" ruimer op te vatten, en het bestaan van iets psychisch te aanvaarden dat niet bewust is. Geheel analoog hieraan is het als anderen „sexueel" en „tot de voortplanting behoorend" — of korter gezegd „genitaal" — voor identiek verklaren, terwijl wij niet kunnen nalaten iets als „sexueel" te laten gelden al is het niet „genitaal", al heeft het niets met de voortplanting te maken. Het is slechts een analogie in vorm, maar die ook een dieperen grond heeft.

Als nu de sexueele perversies in deze kwestie zulk een gewichtig argument vormen, waarom heeft dit dan niet reeds lang de uitwerking gehad dat deze tot oplossing gebracht zijn? Ik weet werkelijk niet wat ik daarop zeggen moet. Mij dunkt haast dat men het zoeken moet in het feit dat de sexueele perversies in minder goeden reuk staan, dat de veroordeeling, die haar treft, op de theorie overgrijpt en hinderpalen in den weg legt aan een ernstig onderzoek hieromtrent van wetenschappelijke zijde.

Vergeet men daarbij niet dat zij niet alleen iets afschuwwekkends, maar ook iets ongemeen gevaarlijks in zich bevatten; dat men ze voor verleidelijk houdt; en geeft dat

geen voedsel aan de gedachte dat men eigenlijk een heimelijke afgunst te overwinnen heeft ten opzichte van hen die in die perversies lust oogsten, een gevoel dat in eigen boezem opwellen kan, zooals de landgraaf te kennen geeft in de beroemde parodie op „Tannhäuser": „Im Venusberg

vergasz er Ehr' und Pflicht!

— Merkwürdig,

unser einem passiert so etwas nicht."

In werkelijkheid zijn de geperverteerden eerder arme duivels die buitengewoon hard moeten boeten voor de bevrediging die zij zich zoo moeielijk kunnen verschaffen.

Wat de perverse handeling, in weerwil van al het vreemde van object en doel, zoo ontegenzeggelijk als sexueel kenmerkt, is de omstandigheid dat de daad der perverse bevrediging meestal eindigt met vol orgasme en ontlading van het geslachts-product. Dat heeft natuurlijk alleen plaats bij volwassen personen; bij het kind kan er eigenlijk geen sprake zijn van orgasmus en uitscheiding van geslachtsproducten; hier worden deze door aanwijzingen daarvan vervangen, die wederom niet met zekerheid als iets sexueels kunnen aangezien worden.

Om het begrip der sexueele perversies vollediger te maken, moet ik hier nog wat bijvoegen. Al staan zij in nog zoo'n kwaden reuk, al stelt men ze nog zoo scherp tegenover de normale sexueele daad, zoo kan men zich toch zeer gemakkelijk overtuigen dat maar zelden het geslachts-leven van den normalen mensch van een of anderen perversen trek vrij blijft. Reeds de kus kan aanspraak maken op den naam van een perverse handeling, daar zij bestaat in de vereeniging van twee erogene mondzonen in plaats van in die van de beide genitaliën. Niemand brandmerkt haar als pervers, terwijl men ze op het tooneel als uitbeelding van de geslachtelijke daad in milderen zin toelaat. Juist het kussen kan gemakkelijk tot volkomen perversie aangroeien, als het met zoo'n vuur geschiedt dat ontlading van het geslachts-product en orgasme zich daar direct aan aansluiten, wat volstrekt niet zoo zelden voorkomt. Overigens weet men dat betasten

en bezien van het object voor den een een onontbeerlijke voorwaarde van het geslachtsgenot uitmaakt, dat een ander, knijpt of bijt, als hij het hoogste genot bij de geslachts-acte deelachtig wordt, dat de grootste opwinding bij gelieven niet steeds verwekt wordt door beroering van het geslachtsdeel, maar van een andere lichaamsstreek van het object, en dergelijke verschijnselen in allerlei trant. Het gaat volstrekt niet aan om personen, die enkele van zulke trekken vertoonen, uit de rij der normalen te schrappen en ze bij de perversen in te deelen; veeleer bewijst een en ander ons steeds duidelijker dat het essentieele kenmerk der perversies niet bestaat in het overschrijden van het sexueele doel, niet in de vervanging der geslachtsdeelen, ja niet eens altijd in de wisseling van het object, maar alleen hierin dat deze afwijkingen zich zelfstandig en uitsluitend vertoonen, waardoor zij de geslachts-handeling, die de voortplanting moet dienen, uitschakelen. Als de perverse handelingen tot voorbereiding en als versterkende prikkels dienen bij het totstand-komen van de normale sexueele daad, dan zijn zij eigenlijk geen perversies meer. Natuurlijk wordt de kloof, die er tusschen de normale en de perverse sexualiteit bestaat, door soortgelijke feiten veel minder breed. Gemakkelijk kan men hieruit afleiden dat de normale sexualiteit haar oorsprong vindt in iets dat vóór haar heeft bestaan, dat zij enkele trekken van dat materiaal als onbruikbaar loslaat, en de andere samenvat om ze ondergeschikt te maken aan een nieuw doel, dat der voortplanting.

Vóór en aleer wij van onze kennis der perversies gebruik gaan maken en ons opnieuw met helderder inzicht in de studie der infantiele sexualiteit gaan verdiepen, moet ik uwe aandacht vestigen op een gewichtig onderscheid dat tusschen die beide bestaat. In den regel is de perverse sexualiteit bij uitstek gericht op —, is haar heele doen samengedrongen tot een meestal eenig doel; een partieele natuurdrift heeft bij haar de overhand, is de eenig-aantoonbare neiging of wel zij heeft de andere neigingen onderworpen aan haar doeleinden. In dit opzicht bestaat er geen

ander onderscheid tusschen de perverse en de normale sexualiteit dan dat de heerschappij-voerende partieele natuurdriften, en met deze de sexueele doeleinden, verschillend zijn. Zoowel hier als daar bestaat een goed-georganiseerde tirannie; alleen heeft hier de eene, daar een andere familie de heerschappij tot zich getrokken. De infantiele sexualiteit daarentegen is over 't algemeen vrij van een dergelijke centralisatie en organisatie; haar enkelvoudige deel-aandriften hebben alle evenveel recht en elk zoekt op eigen gelegenheid zich genot te verschaffen. De ontstentenis, zoowel als de aanwezigheid der centralisatie kloppen natuurlijk goed met het feit dat beide, de perverse zoowel als de normale sexualiteit, voortgesproten zijn uit het infantiele geslachtsleven. Overigens komen er ook gevallen voor van perverse sexualiteit die veel meer overeenkomst hebben met de infantiele, doordat talrijke deel-aandriften met haar doeleinden zich onafhankelijk van elkander doorgezet, of beter gezegd: voortgezet hebben. In deze gevallen doet men dan ook beter te spreken van een infantiel geslachtsleven dan van perversie.

Aldus voorbereid, kunnen wij een voorstel, dat ons zeker niet bespaard zal worden, in overweging nemen. Men zal ons de vraag stellen: waarom staat u zoo stijf op uw stuk om de, naar uw eigen verklaring, onbestembare handelingen van het kleine kind, waaruit later het sexueele te voorschijn treedt, ook als reeds tot de sexualiteit behoorend op te vatten? Waarom vergenoegt u zich niet liever met de physiologische beschrijving ervan en zegt eenvoudigweg: dat men bij den zuigeling reeds handelingen waarneemt — zooals het zuigen en het terughouden van de excrementen — die voor ons het bewijs zijn dat hij o r g a a n-l u s t tracht te bevredigen? Zoo doende zoudt u de bewering vermeden hebben dat reeds bij het kleinste kind een geslachtsleven bestaat, een bewering die ieder's gevoel beleedigen moet. — Ja, mijne heeren, ik heb tegen dien orgaan-lust niets in te brengen; ik weet dat de hoogste lust, dien de geslachtsvereeniging bezorgt — ook niets anders is dan een orgaan-

lust die gebonden is aan de werkdadigheid der geslachtsdeelen. Maar kunt u mij ook zeggen wanneer deze bij den aanvang indifferente orgaan-lust, het sexueele karakter verkrijgt, dat hem in latere phasen der ontwikkeling stellig eigen is? Weten wij meer van den „orgaan-lust" dan van de sexualiteit?

Gij zult mij antwoorden: het sexueele karakter heeft er zich pas aan toegevoegd toen de geslachtsdeelen hun rol begonnen te spelen; het sexueele dekt zich met het genitale. Zelfs de tegenwerping omtrent de perversies zult gij voorbij zien, en er mij opmerkzaam op maken dat het bij de meeste perversies toch op de verwezenlijking aankomt van het orgasme van het geslachtsdeel, al bewerkt men dat dan ook langs een anderen weg dan door de vereeniging der genitaliën.

Als gij bij de opsomming der caracteristica van het sexueele, zijn relatie tot de voortplanting uitschakelt, — deze toch is onhoudbaar zooals ons de perversies aantoonen — en gij plaatst de werking der geslachtsorganen vooraan in de rij, dan verbetert gij daardoor uw positie werkelijk aanmerkelijk. Maar dan loopen onze meeningen ook niet meer zoo ver uiteen; dan staan de geslachts-organen eenvoudig tegenover de andere organen.

Wat hebt gij nu echter in te brengen tegen de veelvuldige ervaringen, die er u op wijzen dat, met het oog op lustgewin, de geslachtsdeelen door andere organen vervangen kunnen worden, zooals dat plaats heeft bij den normalen kus, bij de wereldsche perverse praktijken, in de verschijnselen-wereld der hysterie? Bij deze neurose doet zich het feit telkens en telkens voor dat prikkelings-verschijnselen, gevoelens en innervaties — zelfs erectie-verschijnselen die bij de genitaliën thuis behooren — verschoven worden naar en op andere lichaamsstreken (zoo b.v. de verschuiving naar boven naar het hoofd en aangezicht).

Aldus overtuigd dat gij niets hebt waaraan gij u bij de karakteristiek van uw opvatting van het sexueele kunt vasthouden, moet gij wel besluiten mijn voorbeeld te volgen

en de beteekenis „sexueel" ook uit te breiden over de naar orgaan-lust strevende handelingen van de prille jeugd.

En nu wilt gij mij nog wel de gelegenheid geven mij met een tweetal opmerkingen te rechtvaardigen. Zooals gij weet, geven wij den naam van sexueel aan de twijfelachtige en onbepaalbare handelingen die bij het jonge kind lust-gewin ten doel hebben, omdat wij bij de analyse, die van de symptomen uitgaat, over materiaal, dat zonder eenigen twijfel sexueel is, onzen weg vervolgen en zoo tot de vroegste kindsheid doordringen. Ik geef toe dat het deswege niet zelf sexueel behoeft te zijn. Maar neemt nu eens een analoog geval. Stelt u zich eens voor dat wij geen kans zagen om, van het zaad uit, de ontwikkeling waar te nemen van twee tweezaadlobbige planten — van den appelboom en van de boon — terwijl het in beide gevallen ons mogelijk zou zijn om haar ontwikkeling van volkomen gevormd planten-individu tot de verste kiem met twee kiemblaren in teruggaande richting te vervolgen. De beide kiemblaadjes zien er uiterlijk indifferent uit; zij zijn in beide gevallen geheel identiek. Moet ik daarom aannemen dat ze werkelijk van gelijken aard zijn en dat het specifiek onderscheid tusschen appelboom en boon eerst later in de vegetatie optreedt? Of is het biologisch meer correct om te gelooven dat dit verschil reeds in de kiem aanwezig was, niettegenstaande ik geen onderscheid in de kiembladeren kan ontdekken? Datzelfde doen wij echter, als we den naam van sexueel toekennen aan den lust dien de zuigeling door zijn handelingen bij zichzelf opwekt. Ik kan hier niet bediscussieeren in hoeverre elke orgaan-lust sexueel genoemd mag worden en of er soms nevens den sexueelen nog een andere lust bestaat welke dien naam verdient. Ik weet te weinig van den orgaan-lust en van de voorwaarden voor zijn ontstaan af, en het zou mij bovendien — rekening houdend met het rugwaartsschrijdend karakter van de psychoanalyse — volstrekt niet verbazen als ik ten langen leste nog staan zou voor momenten die van te voren niet te bepalen zijn.

En nog iets! Gij hebt, alles wel overwogen, zeer weinig

gewonnen met wat gij wildet betoogen, betreffende de sexueele reinheid van het kleine kind, ook al hadt gij mij kunnen overtuigen dat men beter zou doen met de handelingen, door de zuigelingen verricht, niet op te vatten als van sexueelen aard te zijn. Want reeds vanaf het derde levensjaar lijdt het geen twijfel meer dat het sexueele leven bij het kind tot uiting komt; omstreeks dien tijd worden de genitaliën reeds geprikkeld, vrij geregeld vertoont zich een tijdperk van infantiele masturbatie, bevrediging dus van geslachtslust. De psychische en sociale uitingen van het geslachtsleven behoeven niet meer te ontbreken; objectkeus, overdreven uiting van teeder gevoel voor bepaalde personen, zelfs besliste voorkeur voor een der beide geslachten, ijverzucht, zijn geconstateerd door waarnemingen van onpartijdigen, onafhankelijk van de psycho-analyse en vóór haar optreden gedaan, en kunnen door iederen waarnemer, die er moeite voor wil doen, bevestigd worden. Gij zult wellicht zeggen dat gij niet getwijfeld hebt aan het vroeg-ontwaken van gevoelens van teederheid; maar wèl dat deze gevoelens een „sexueelen" stempel dragen. Zeer zeker hebben kinderen tusschen de drie en acht jaren oud reeds geleerd het sexueele daarin te verbergen, maar, als gij goed op hun doen en laten let, kunt gij genoeg bewijzen vinden voor de „zinnelijke" bedoelingen van zulk een teederheid, en wat u dan nog mocht ontgaan zal u door grondig analytisch onderzoek zonder moeite rijkelijk bijgebracht worden. De sexueele doeleinden van dezen leeftijd staan in 't nauwste verband met het navorschen der sexualiteit op dienzelfden leeftijd, waarvan ik u eenige staaltjes heb meegedeeld. Het perverse karakter dat sommigen dezer doeleinden eigen is, hangt natuurlijk samen met de constitutioneele onrijpheid van het kind; dit toch is nog niet op de hoogte van het doel van de handeling van den bijslaap.

Vanaf het zesde tot het achtste levensjaar ongeveer heeft er een stilstand en een teruggang plaats in de ontwikkeling van de sexualiteit, die, in de voor de opvoeding meest gunstige gevallen, den naam van latentie-tijdperk verdient. Dit

latentie-tijdperk kan ook wegblijven, het behoeft geen onderbreking in de handelingen van sexueelen aard en in de belangstelling voor geslachtszaken met zich mede te brengen. De meeste voorvallen en psychische opwekkingen, die tot de periode vóór de intrede van het latentie-tijdperk behooren, komen dan onder den ban der infantiele amnésie, der vergetelheid — waarvan we reeds melding maakten — waardoor onze prille jeugd voor ons verholen en ons ontvreemd wordt. Elke psychoanalyse legt ons de taak op, deze vergeten periode van het leven in de herinnering terug te roepen; men kan niet nalaten te vermoeden dat de eerste uitingen van het ontwakende geslachtsleven, die binnen dat tijdperk van zich doen blijken, als beweegredenen gegolden hebben voor dit vergeten, dat het vergeten dus een gevolg is van de verdringing.

Vanaf het derde levensjaar vertoont het geslachtsleven van het kind veel overeenkomst met dat van den volwassene; het onderscheidt zich van dit laatste, zooals wij reeds weten, door het ontbreken van een vaste regeling onder het primaat der geslachtsdeelen, door de onvermijdelijke trekken van perversie en natuurlijk ook door een veel geringere intensiteit van het gansche streven. Maar de phasen van de geslachts-, of zooals wij zeggen willen, van de libido-ontwikkeling, gaan aan dit tijdstip vooraf. Deze ontwikkeling wordt zoo snel doorloopen, dat het aan de onmiddellijke waarneming stellig nooit gelukt zou zijn om haar vluchtige beelden te fixeeren. Eerst met behulp van het psychoanalytisch onderzoek is het mogen gelukken om nog verder-terug-liggende phasen der libido-ontwikkeling te raden. Deze zijn wel is waar niets anders dan opbouwsels, maar de praktijk der psychoanalyse zal u leeren dat het noodzakelijke en nuttige constructies zijn. Weldra zult gij begrijpen hoe het komt dat de pathologie ons hier met verhoudingen kan doen kennis maken die ons bij het normaal object moesten ontgaan.

Wij kunnen dus nu zeggen hoe het met het geslachtsleven van het kind staat vóór het primaat der geslachtsdeelen

zich ingesteld heeft, het primaat dat zich in het eerste infantiele tijdperk van den tijd der latentie voorbereidt en zich vanaf de puberteit blijvend organiseert. Tijdens dien voortijd bestaat er een soort van lossere regeling, die wij de prégenitale organisatie willen noemen. Het zijn echter niet de genitale deel-aandriften, maar de sadistische en anale die in deze phase op den voorgrond treden. Het antagonisme van mannelijk en vrouwelijk speelt hier nog geen rol; inplaats daarvan komt de tegenstelling tusschen actief en passief naar voren, die men als den voorlooper beschouwen kan van de sexueele polariteit waarmede zij ook later samensmelt. Wat ons mannelijk voorkomt bij die handelingen tijdens deze phase — als wij ze vanuit het standpunt der genitaalphase beschouwen — doet zich kennen als de uiting van een aandrift tot overweldiging, die allicht in wreedheid overgaat.

Strevingen met passief doel vinden aanknoopingen met de op dien tijd zeer belangrijke erogene zone van den endeldarm. De aandrift tot zien en weten begint zich heftig te weren; het geslachtsdeel komt in het geslachtsleven eigenlijk slechts in aanmerking als rolvervuller van het uitscheidingswerktuig van de urine. Het ontbreekt den deel-aandriften dezer phase niet aan objecten, maar deze objecten vallen niet noodzakelijk tot één object samen. De sadistisch-anale organisatie gaat onmiddellijk vooraf aan de phase van het primaat van het geslachtsdeel.

Een nader onderzoek toont aan hoeveel er van haar voor de latere blijvende vorming behouden blijft en op welke wijzen haar deel-aandriften er toe genoodzaakt worden haar plaats in te nemen in de keten der nieuwe genitaalregeling.

Achter de sadistisch-anale phase der libido-ontwikkeling krijgen wij het uitzicht op een vroegeren, nog meer primitieven trap van organisatie, waarop de erogene mond-zone de hoofdrol speelt. Het is gemakkelijk te raden dat de sexueele handeling van het zuigen hiertoe behoort en gij moogt wel in bewondering staan voor het diepe inzicht, waarvan de oude Egyptenaren blijk gaven, waar zij in hun

kunst het kind — ook den goddelijken Horus — uitbeeldden met den vinger in den mond. Nog pas kort geleden heeft Dr. Abraham te Berlijn een artikel geschreven waarin hij als onderwerp de vraag behandelt, welke sporen deze primitieve orale phase in het geslachtsleven van de latere jaren achterlaat.

Mijne heeren! ik begin te vermoeden dat die laatste mededeelingen over de organisaties van het geslachtsleven, u, in plaats van leering aan te brengen, eigenlijk bezwaard hebben. Misschien heb ik mij andermaal te veel in détails begeven. Maar hebt geduld; wat ik u verteld heb zal bij latere toepassing in waarde toenemen. Houdt op het oogenblik aan den indruk vast dat het geslachtsleven — de libidofunctie, zooals wij zeggen, — niet als iets voltooids optreedt, ook niet ongewijzigd voortgroeit, maar een reeks van phasen doorleeft die niet op elkaar gelijken; dat zij een veelvuldig herhaalde ontwikkeling doormaakt als die van rups tot vlinder. Het zich-rangschikken van alle deel-aandriften onder het primaat van de geslachtsdeelen vormt het keerpunt der ontwikkeling en daarbij onderwerpt zich de sexualiteit aan de functie der voortplanting. Terwijl te voren het geslachtsleven om zoo te zeggen ordeloos was en de naar orgaan-lust strevende deel-aandriften ieder op zichzelf handelend optraden, zien wij deze anarchie mildere vormen aannemen door het zich-vormen van „prégenitale" regelingen; eerst de sadistisch-anale phase, daarna de orale, misschien wel de meest primitieve. Daar voegen zich aan toe de verschillende nog onvoldoend-bekende processen die den eenen regelingstrap naar den lateren en eerstvolgenden overbrengen. Later zal het ons duidelijk worden welke beteekenis voor het begrip der neurosen het feit inhoudt dat de libido zulk een langen en wisselvalligen ontwikkelingsweg moet afleggen.

Vandaag zullen we nog een andere zijde van deze ontwikkeling nagaan, de betrekking namelijk die er bestaat tusschen de sexueele deel-aandriften en het object. We zullen ons met een vluchtig overzicht van deze evolutie tevreden

stellen om wat langer onze aandacht te wijden aan een tamelijk laat optredend gevolg van die ontwikkeling.

Sommige componenten der geslachtsdrift hebben dus van meetafaan een object en houden dat vast; zoo doet b.v. de overweldigings-aandrift (sadismus), en de aandrift tot zien en weten. Andere, die duidelijker aan bepaalde erogene lichaamszonen gehecht zijn, zijn aan het object slechts in den beginne gebonden, zoolang zij nog steun ondervinden van de niet-sexueele functies, en geven het op als zij zich van deze verrichtingen vrijmaken. Zoo is de moederborst het eerste object van de orale component van de geslachtsdrift, de moederborst die den zuigeling bevredigt als hij behoefte aan voedsel gevoelt. Terwijl de handeling van het zuigen plaats heeft, komt de mede-bevredigde erotische component tot zelfstandigheid, geeft het vreemde object op en kiest daarvoor in de plaats een deel van zijn eigen lichaam. De orale aandrift wordt auto-erotisch, zooals de anale en de andere erogene aandriften het van meetafaan zijn.

De verdere ontwikkeling heeft, om het zoo kort mogelijk uit te drukken, twee doeleinden: in de eerste plaats: het laten-varen van het auto-erotisme — het object, dat zij aan het eigen lichaam vond, wederom te verruilen tegen een vreemd object —, en ten tweede: de verschillende objecten der enkele aandriften tot één terug te brengen, te vervangen door een enkel object. Dit kan natuurlijk slechts gelukken als dit enkele object een geheel lichaam is dat meer op zijn eigen gelijkt. Dat komt dan ook niet tot stand, tenzij een aantal der auto-erotische aandrift-prikkelingen als onbruikbaar verlaten wordt. De processen van het object-vinden zijn tamelijk ingewikkeld; men heeft ze tot nog toe niet tot onderwerp gemaakt van een systematisch overzicht.

Volgens onze opvatting zal — als het proces in de kinderjaren vóór het tijdperk van latentie een zeker standpunt bereikt heeft — het ontdekte object vrijwel identisch blijken te zijn met het eerste door aanleuning veroverd object van de orale lust-aandrift.

Het is, zooal niet de moederborst, dan toch de moeder.

Wij noemen de moeder het eerste liefdes-object. Als wij namelijk van liefde spreken, bedoelen wij daarmede dat de psychische zijde van het streven van den geslachts-lust op den voorgrond gesteld wordt en de, op den bodem daarvan schuilende, lichamelijke of „zinnelijke" instinct-begeerten teruggedrongen of voor een oogenblik vergeten worden.

Als de tijd aanbreekt dat de moeder tot liefdes-object wordt, heeft ook het kind reeds een aanvang gemaakt met het psychische verdringings-werk, waardoor de bekendheid met een deel van zijn sexueele doeleinden hem wordt ontnomen. Aan deze keus, die de moeder tot liefdes-object bestemt, associeert zich nu alles wat bij de duiding der neurosen in de psycho-analyse onder den naam van „Oedipus-complex" zooveel beteekenis erlangd heeft en zooveel heeft bijgedragen om den weerstand tegen de psycho-analyse te vergrooten.

Laat ik, in verband met dien weerstand, een klein voorval mededeelen dat zich in den loop van dezen oorlog heeft afgespeeld: een wakkere jonge man, aanhanger der psycho-analyse, bevindt zich als arts aan het Duitsche front, ergens in Polen, en trekt de aandacht zijner collegae door de onverwachte genezing van een patient die hem was toevertrouwd. Hij komt er voor uit dat hij van de psycho-analyse gebruik maakt, en verklaart zich bereid om zijn ambtgenooten in deze wetenschap in te leiden. Iederen avond hebben er samenkomsten plaats, waar de legerartsen, de collegae en chefs aandachtig luisteren naar het uiteenzetten der geheime leerstellingen van de analyse.

Dat gaat een tijdje goed, maar toen hij op een avond het Oedipus-complex had besproken, staat een dirigeerend officier van gezondheid op, verklaart dat hij geen geloof slaat aan spreker's beweringen, meer nog, dat hij slechts afkeuring kan over hebben voor de gemeenheid van den jongen dokter, die aan hen, brave mannen, strijders voor hun vaderland, familievaders, zulke dingen durft te vertellen, en komt er zelfs toe de voortzetting van de vergadering te verbieden. Hiermede was het uit. De analyticus verzocht

om en verkreeg overplaatsing naar een ander deel van het front. Ik geloof echter dat de zaken slecht staan als de Duitsche overwinning behoefte gevoelt aan zulk een „regeling" der wetenschap en dat de Duitsche wetenschap bij die organisatie niet wel kan varen.

Nu zult u benieuwd zijn om te hooren wat voor verschrikkelijks dat Oedipus-complex dan toch wel inhoudt. De naam zegt het u. U kent allen de Grieksche sage van koning Oedipus, die door het noodlot voorbestemd is zijn vader te dooden en zijn moeder tot vrouw te nemen; die alles in het werk stelt om aan het oordeel van het orakel te ontkomen, en zichzelf ten leste de oogen uitsteekt bij wijze van straf, als hij tot de ontdekking komt, buiten zijn weten, toch deze beide misdaden bedreven te hebben. Ik hoop dat velen onder u de verpletterende inwerking van het treurspel — waarin Sophocles deze stof verwerkt heeft — zelf op hun gemoed zullen hebben ondervonden.

Het werk van den Attischen dichter geeft er ons een voorstelling van hoe de daad van Oedipus, lang geleden bedreven, door een kunstmatig vertraagd onderzoek dat door steeds weer vernieuwde aanwijzingen gesteund wordt, geleidelijk aan het licht komt; in zooverre heeft het drama eenige overeenkomst met het verloop eener psycho-analyse. In den loop van den dialoog komt het voor dat de begoochelde moeder-echtgenoote Jocaste zich verzet tegen de voortzetting van het onderzoek. Zij beroept zich op het feit dat vele menschen in den droom met hun moeder huwen, maar dat droomen geen achting verdienen. Wij misprijzen droomen niet, vooral niet de typische droomen die vele menschen droomen en twijfelen er niet aan dat de droom, waarop Jocaste doelt, innig verband houdt met den zoo vreemd aandoenden en schrik-verwekkenden inhoud van de sage.

Het is verwonderlijk dat Sophocles' treurspel niet meer verontwaardiging wekt bij het auditorium, een reactie die overeenkomstig zou zijn aan — en veel meer gerechtvaardigd dan die welke volgde op de voordracht van onzen eenvoudigen leger-arts. Want wel beschouwd is het een onzede-

lijk stuk; het heft de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch op, het klaagt de goden aan als de aanleggers van de misdaad en predikt de onmacht der zedelijke roerselen van den mensch die zich tegen het kwaad verzetten. Men zou allicht gelooven dat de inhoud der sage een aanklacht tegen de goden en tegen het noodlot bedoelt en in de handen van den kritiseerenden, met-de-goden-in-onmin-verkeerenden Euripides zou het waarschijnlijk tot zoo'n aanklacht gekomen zijn. Maar de geloovige Sophocles is een andere meening toegedaan; hij ontloopt de moeielijkheid door een vrome spitsvondigheid, n.l.: door te prediken dat de hoogste moraal gebiedt zich te buigen voor den wil der goden, al eischt die ook het plegen van een misdaad. Ik ben de meening niet toegedaan dat deze moraal tot de sterke zijde van het drama behoort, maar zijn uitwerking lijdt er niet onder. De toehoorder reageert niet op de zieleles maar op den geheimen zin en inhoud van de sage. Hij reageert er op alsof hij door auto-analyse het bestaan van het Oedipus-complex in zichzelf erkend had, en in den wil der goden zoowel als in het orakel zijn eigen even onbewuste als verhevene vermommingen ontmaskerde. Het is hem alsof hij zich dien wensch om den vader te doen verdwijnen en in diens plaats de moeder tot vrouw te nemen moet herinneren en over die herinnering van schrik ontstellen moest. Hij neemt het woord van den dichter op alsof dit hem zeggen wil: gij verzet u te vergeefs tegen uw verantwoordelijkheid en wijst nadrukkelijk op al wat gij gedaan hebt tegen die misdadige bedoelingen. Toch zijt gij schuldig want gij hebt ze niet kunnen vernietigen, onbewust leven ze in u voort. En daar zit psychologische waarheid in. Ook dan als de mensch zijn booze neigingen in het onbewuste heeft verdrongen en zichzelf dan diets zou willen maken dat hij niet verantwoordelijk voor ze is, dan voelt hij zich toch gedwongen deze verantwoordelijkheid in den vorm van een duister schuldgevoel te ontwaren.

Het is aan geen twijfel onderhevig dat men in het Oedipus-complex een der gewichtigste bronnen moet zien van het

schuldbewustzijn, dat den zenuwlijder zoo vaak plaagt. Het is nog meer dan dat. In een studie, die ik in 1913 onder den titel: „Totem und Tabu" heb uitgegeven en die de eerste beginselen van de godsdienst en de moraal van den mensch tot onderwerp heeft, ben ik op de gedachte gekomen dat de menschheid in haar geheel haar schuldbewustzijn, de oudste bron van godsdienst en moraal, bij den aanvang harer geschiedenis in het Oedipus-complex verworven heeft. Ik zou gaarne verder hier over uitweiden maar geloof dat het beter is dit na te laten. Het valt moeielijk dit thema vaarwel te zeggen als men het eenmaal opgevat heeft, en we dienen de individueele psychologie verder te vervolgen.

Wat valt er van het Oedipus-complex te bespeuren bij onmiddellijke waarneming van het kind als dit voor het intreden van het tijdperk van latentie zijn object-keuze doet? Wel, men ziet al spoedig dat de kleine man voor zich alleen de moeder opeischt, dat hij vader's aanwezigheid lastig vindt, het met leede oogen aanziet als deze moeder genegenheid betoont en het prettig vindt als vader op reis of afwezig is. Dikwijls geeft hij onmiddellijk zijn gevoelen in woorden lucht en belooft moeder dat hij met haar trouwen zal.

Men zal misschien zeggen dat een en ander weinig heeft uit te staan met de daden van Oedipus, maar het is feitelijk genoeg, in den grond is het hetzelfde. Vaak wordt deze waarneming omneveld door de omstandigheid dat datzelfde kind bij andere gelegenheden een groote teederheid voor den vader aan den dag legt; het beteekent alleen dat zulke antagonistische — of beter gezegd: ambivalente — gevoelsverhoudingen, die bij volwassenen zouden leiden tot een conflict, door het kind langen tijd goed naast elkander worden verdragen, evengoed als zij later in het onbewuste blijvend een plaats naast elkander vinden. Men zal waarschijnlijk ook tegenwerpen dat egoïstische beweegredenen aan het optreden van den kleinen jongen ten grondslag liggen, en deze ons niet het recht geven hier het bestaan van een erotisch complex aan te nemen. De moeder bemoeit zich geheel en al met de verzorging van het kind en daarom

heeft dit er belang bij dat zij zich met niemand anders bezighoudt. Dat is stellig waar, maar het wordt spoedig duidelijk dat zoowel in deze als in andere situaties het egoïstisch belang slechts de aanleiding is, waaraan zich het erotisch streven associeert. Als het kind op onverholen wijze blijk geeft van zijn sexueele nieuwsgierigheid ten opzichte zijner moeder, 's nachts bij haar slapen wil, dwingt om er bij tegenwoordig te zijn als zij zich aan- of uitkleedt, soms pogingen doet om haar te verleiden — zooals een moeder dat zoo vaak waarnemen kan en er lachend van weet te verhalen — dan mogen we er toch wel niet aan twijfelen of de gehechtheid aan de moeder is van erotischen aard. Ook mogen we niet vergeten dat de moeder, die aan haar dochtertje dezelfde zorgen besteedt, toch niet dezelfde aanhankelijkheid oogst, en dat vaak de vader met de moeder wedijvert om de liefde van hun jongen, zonder dat het hem gelukt door dezen even hoog geschat te worden als de moeder. Kortom, het valt niet te loochenen dat aan de sexualiteit een rol toebedeeld is in de nuanceering der affectie tusschen ouders en kind.

Beschouwd van het standpunt van zijn egoïstisch belang, zou het slechts van domheid getuigen als de kleine man niet veel liever beide personen dienstplichtig aan zich maakte inplaats van één van de twee.

Zooals u ziet, heb ik mij tot het schilderen van de verhouding van den knaap tot vader en moeder bepaald. Met het aanbrengen van de noodige veranderingen is zij voor het kleine meisje geheel analoog. De teedere aanhankelijkheid aan den vader, de neiging om de moeder als onnoodig ter zijde te stellen en haar plaats in te nemen, een coquetterie die nu reeds gebruik weet te maken van middelen die haar later als ontwikkelde vrouw ten dienste zullen staan, vormen juist bij het meisje een bekoorlijk beeld, dat ons den ernst van deze situatie en de ernstige gevolgen die er mogelijk in verborgen zijn, doen vergeten.

Wij haasten ons hieraan toe te voegen dat de ouders dikwijls zelf een beslissenden invloed uitoefenen op het ontstaan van de Oedipus-verhouding bij het kind, doordat zij zelf

toegeven aan de sexueele aantrekkingskracht en — als er meer kinderen zijn — de vader zeer beslist zijn dochtertje, de moeder haar zoontje — waar het uitingen van teederheid betreft — bevoorrechten, voortrekken. Maar de spontane natuur van het Oedipus-complex bij het kind kan door deze omstandigheden niet ernstig gedeerd worden. Als er verscheidene kinderen in een gezin komen breidt zich het Oedipus-complex uit tot een familie-complex. Het vindt zijn grond in het aangeboren egoïsme van de eerder-geborenen, dat het later-gekomen kind, broertje of zusje, met tegenzin ontvangen en weggewenscht wordt. Aan deze gevoelens van haat geven de kinderen in den regel eerder in woorden lucht dan aan die, welke hun aanleiding vinden in het ouderen-complex. Als zoo'n wensch in vervulling gaat en de dood het ongewenschte broertje of zusje weder weggenomen heeft, dan kan men uit later ingestelde analyse leeren wat een gewicht die dood in de schaal heeft gelegd voor het kind, alhoewel het niet noodzakelijk in zijn memorie bewaard behoeft te zijn gebleven. Slechts heel moeielijk vergeet het kind — als er een ander kindje na hem geboren wordt — het feit dat het nu maar een tweede plaats inneemt, dat het aanvankelijk bijna van moeder's zorgen gespeend, als achteraf-gezet is; het krijgt gevoelens van verbittering die soms een oorzaak worden van blijvende vervreemding. Dat het onderzoek naar het geslachtsleven met al zijn ge volgen gewoonlijk deze levenservaring van het kind als punt van uitgang heeft, hebben wij reeds gezegd. Als de broertjes en zusjes ouder worden, dan ondergaat de situatie onderling geen aanmerkelijke wijzigingen. Het kan zijn dat de knaap inplaats van zijn moeder, die hem ontrouw is geworden, zijn zuster kiest als liefdes object; tusschen broeders, die liefde voelen voor hetzelfde jongere zusje, ontstaat reeds in de kinderkamer de voor het latere leven zoo belangrijke verhouding eener vijandelijke rivaliteit. Een klein meisje vindt in haar ouderen broer een plaatsvervanger voor den vader, die zich niet meer — zooals hij deed, toen ze heel klein was — zooveel aan haar laat gelegen liggen, of wel zij neemt

een jonger zusje als plaatsvervangster voor het kindje, waarvan zij tevergeefs gehoopt had door vader's bemiddeling het moederschap te verwerven.

Dergelijke feiten en nog veel meer van overeenkomstigen aard, kunt gij leeren door directe waarneming van de kinderen en door terug te denken aan de nooit verloren gegane duidelijke — nog niet door de analyse beïnvloede — herinneringen uit uw kinderjaren. Onder anderen kunt gij daaruit de gevolgtrekking maken dat de plaats, door een kind in de kinderschaar ingenomen, een allergewichtigst moment daarstelt ten opzichte van de vorming van zijn later leven, een moment waarmede men in elke levensbeschrijving dient rekening te houden. Maar, van grooter gewicht is het, dat gij — met het oog op deze zoo zonder moeite te verkrijgen verklaringen — niet zonder lachen zult kunnen denken aan de manier waarop de wetenschap meent het incest-verbod te moeten verklaren. Welke bedenkselen zijn er door haar uitgevonden? Het samenleven van kindsbeen af zou de sexueele toeneiging van de verschillende ongelijkslachtige leden van eenzelfde familie hebben voorkomen, of een biologische tendens tot vermijding van geslachtsgemeenschap onder de naaste bloedverwanten is de psychische oorzaak van een aangeboren afschuw voor bloedschande! Bij zulke machtspreuken vergeet men geheel en al dat, als er werkelijk eenigszins vertrouwbare natuurlijke beperkingen tegen de verzoeking tot bloedschande bestonden, men dan door wetten en zeden geen zoo onverbiddelijk gebod zou behoeven uit te vaardigen. Het tegendeel is zelfs waar. De eerste object-keuze van den mensch is van incestueusen aard; bij den man richt zij zich op de moeder en de zuster en de meest ernstige geboden zijn noodig om deze blijvend inwerkende kinderlijke neiging voor verwezenlijking te behoeden. Bij de nu nog levende oervolken, de wilden, heerscht het incestverbod met nog veel meer kracht dan bij ons, en niet lang geleden heeft Th. Reik in een wel-doorwrochten arbeid de beteekenis aangetoond die er gelegen is in de godsdienstige plechtigheden bij de wilden, plechtigheden die

plaats hebben als de kinderen tot geslachtsrijpheid komen; deze stellen een wedergeboorte voor en hebben den zin, het incest-verband tusschen den knaap en zijn moeder op te heffen en de verzoening met den vader te bewerken.

Uit de Mythologie leeren wij, dat het door de menschen, naar men beweert, zoo verafschuwde incest, den goden zeker vergund was, en uit de oude geschiedenis is het u bekend dat de incestueuse echtverbintenis tusschen broer en zuster, voor den persoon des heerschers als een geheiligd voorschrift gold. (Zoo, bij de oude Pharao's, bij de Inca's van Peru.) Het gaat hier dus om een voorrecht dat den gemeenen man wordt onthouden.

Oedipus beging twee misdaden, de bloedschande met zijn moeder en den moord op zijn vader. Het zijn ook deze beide groote misdaden die door de eerste sociaal-godsdienstige instelling van den mensch, het totemisme, verboden zijn.

Laat ons nu de directe waarneming bij het kind ter zijde stellen en onze aandacht wijden aan het analytisch onderzoek van den aan neurose lijdenden volwassene. In hoeverre kan de analyse ons dienstig zijn om tot een vollediger begrip van het Oedipus-complex te komen? Dit nu, is in enkele woorden te zeggen. De analyse toont het complex aan zooals de sage het ons verhaalt. Zij doet ons zien dat iedere neuroticus zelf een Oedipus geweest is, of, wat op hetzelfde neerkomt, dat hij in zijn reactie op het complex, een Hamlet is geworden.

De analytische afbeelding van het Oedipus-complex is natuurlijk een vergrooting of een grovere bewerking van de infantiele schets. De haat tegen den vader, de wensch naar diens dood, zijn niet meer schroomvallig aangegeven; de teederheid voor de moeder erkent het doel haar als vrouw te willen bezitten. Mogen wij aannemen dat deze schrille en sterk-uitgedrukte gevoels-uitingen werkelijk op dien teeren kinderlijken leeftijd bestaan, of misleidt ons de analyse door een nieuwe omstandigheid in de situatie te betrekken? Het is niet moeielijk om voor een dergelijke onderstelling gronden te vinden. Telkens toch, als iemand over het ver-

leden spreekt, al zou die iemand ook geschiedschrijver zijn, dienen wij er op bedacht te wezen dat hij mogelijkerwijze zonder opzet iets dat zich in het heden afspeelt of zich in de tusschentijden afgespeeld heeft, als in-het-verleden-gebeurd zou kunnen vermelden en op die manier dus een valsche voorstelling van feiten geven. In het geval van den zenuwlijder is het zelfs nog de vraag of deze terug-verplaatsing naar het verleden wel geheel en al onopzettelijk is; later zullen wij de beweegredenen hiertoe leeren kennen en met het feit van het „terug-fantaseeren" naar een vroeg verleden, rekening houden.

Heel licht kunnen wij er ons ook van overtuigen dat een aantal motieven, die uit latere tijden dagteekenen en door latere verhoudingen ontstaan zijn, den haat tegen den vader hebben doen toenemen, dat de sexueele verlangens naar de moeder in vormen gegoten zijn die het kind nog vreemd moesten zijn. Maar het zou vergeefsche moeite wezen als wij het Oedipus-complex in zijn geheel zouden willen verklaren door retrograde fantasie en het in verband wilden brengen met latere tijden.

De directe waarneming bij het kind is ons een waarborg dat zoowel de infantiele kern als een grooter of geringer aandeel van het bijwerk blijft bestaan. De klinische daadzaak die ons van achter den door de analyse vastgestelden vorm van het Oedipus-complex tegemoet treedt, heeft een groote beteekenis van practischen aard. Wij zien dat tijdens de puberteit, als de geslachtsdrift voor het eerst in volle kracht haar aanspraken doet gelden, de oude familie- en incestueuse objecten weer opgezocht en van nieuwe libido voorzien worden. De infantiele object-keus was slechts een zwak voorspel van de object-keus in de puberteit. Hier spelen zich heftige gebeurtenissen op het gebied van het gevoelsleven af die in de richting verloopen van het Oedipus-complex of daarop reageeren, die echter, omdat haar veronderstellingen ondragelijk zijn geworden, grootendeels voor het bewustzijn verborgen moeten blijven. Van af dezen tijd moet het menschelijk individu zich aan de groote taak wijden

die ten doel heeft zich van de ouders onafhankelijk te maken. Pas na het tot-stand-komen van die vrij-wording kan de mensch ophouden kind te zijn, en als lidmaat optreden van de sociale gemeenschap. De taak van den zoon bestaat hierin dat hij afstand doe van zijn libidineuse wenschen ten opzichte van zijn moeder en deze verlangens overbrenge op een reëel vreemd liefdes-object, en dat hij zich met den vader verzoene als hij nog diens tegenstander is gebleven, of wel, dat hij zich van diens druk ziet te bevrijden indien hij als kind te veel op hem is blijven steunen of te veel aan hem onderworpen bleef. Die taak is voor een ieder weggelegd; het is opvallend hoe zelden ze op ideale wijze volbracht wordt, dat is, hoe zelden zij zoowel psychologisch als maatschappelijk correct voleindigd wordt. Die volbrenging komt bij den zenuwlijder in 't geheel niet tot stand; de zoon blijft zijn leven lang gebukt onder het gezag van den vader en is niet bij machte zijn libido op een vreemd geslachts-object over te brengen. Hetzelfde kan, met een verandering in de verhouding, het lot van de dochter worden. In dezen zin beschouwd, geldt het Oedipus-complex terecht als de kern der neurosen.

U begrijpt natuurlijk, mijne heeren, dat ik vluchtig over een groot aantal van zoowel practisch als theoretisch belangrijke verhoudingen, die met het Oedipus-complex samenhangen, heengestapt ben. Ik zal ook de varianten, die het vertoont, noch zijn mogelijke omkeering, ter sprake brengen. Van zijne verwijderde betrekkingen wil ik alleen dit nog aanstippen, dat het van groote waarde blijkt te zijn voor dichterlijke scheppingen. In een, verdienstelijk door Otto Rank geschreven boek, heeft deze aangetoond dat de dramaturg ten allen tijde hoofdzakelijk uit het Oedipus- en incest-complex, zoomede uit diens varanten en verkappingen zijn stof geput heeft. Het mag ook niet verzwegen worden dat de beide misdadige wenschen uit het Oedipus-complex, langen tijd voor het bestaan der psycho-analyse, als de ware vertegenwoordigers van het ongebreidelde instinct erkend zijn geworden.

In de geschriften van den encyclopedist D i d e r o t treft men een beroemde samenspraak aan: „Le neveu de Rameau", die door niemand minder dan G o e t h e in het Duitsch is vertaald. Daarin zijn deze merkwaardige regels vervat: *Si le petit sauvage était abandonné à lui-même, qu'il conserva toute son imbécillité et qu'il réunit au peu de raison de l'enfant au berceau la violence des passions de l'homme de trente ans, il tordrait le cou à son père et coucherait avec sa mère.*

Maar ik mag iets anders niet onvermeld laten. De moederechtgenoote van Oedipus mag niet te vergeefs ons den droom in herinnering gebracht hebben. Roept u nog eens voor den geest de uitkomsten van onze droom-analyse, die ons leeren dat de droomvormende wenschen zoo dikwijls van perversen, incestueusen aard zijn, of een niet-vermoede vijandschap tegenover naaste en geliefde verwanten verraden. Wij hebben het destijds onverklaard gelaten vanwaar deze slechte gemoedsaffecten stammen. Nu kunt u ze zelf verklaren. Zij zijn aanpassingen van de libido en objectbezettingen welke stammen uit de vroegste kindsheid, en voor het bewuste leven reeds lang niet meer gelden, doch zich soms des nachts als bestaande aanmelden, en in zekeren zin nog getuigenis afleggen dat zij prestatie-vermogen blijken te bezitten. Daar echter iedereen zulke perverse droomen, ook incest- en doodwenschen heeft, en niet alleen de neuroticus daarmede wordt bezocht, mogen wij daaruit de gevolgtrekking maken dat ook de op 't oogenblik normale mensch den ontwikkelingsweg over de perversies en de object-bezettingen van het Oedipus-complex moet afgelegd hebben, dat die weg de normale weg is die door de ontwikkeling wordt gevolgd; dat de neuroselijders ons slechts vergroot en op grovere wijze doen zien wat de droom-analyse ons ook bij de gezonden verraadt.

En dat is een van de beweegredenen die er ons toe gebracht hebben om het droom-onderzoek aan de studie der neurotische verschijnselen te doen vooraf gaan.

TWEE EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

GEZICHTSPUNTEN BETREFFENDE DE ONTWIKKELING EN DE REGRESSIE. AETIOLOGIE.

Dames en Heeren!

Wij hebben gehoord dat de libido-functie een omslachtige ontwikkeling doormaakt vóór zij op een wijze, die normaal genoemd mag worden, in dienst van de voortplanting kan treden. Heden wil ik met u bespreken welke beteekenis dit feit voor de oorzakenleer der neurosen heeft.

Ik geloof dat wij accoord gaan met de leerstellingen der algemeene ziektekunde, als wij beweren dat een dergelijke ontwikkeling tweeërlei gevaren met zich medebrengt; in de eerste plaats dat der remming en in de tweede plaats dat der terugschrijding, of regressie. Wij willen daarmede zeggen dat — gegeven de neiging tot variatie die zich in 't algemeen bij biologische gebeurtenissen voordoet — niet alle phasen, die in voorbereiding verkeerden — even goed doorloopen worden en volkomen tot haar recht komen; brokdeelen der verrichtingen worden blijvend teruggehouden op deze eerste trappen en een zekere mate van ontwikkelings-remming vertoont zich in het algemeene beeld der evolutie.

Wij willen even nagaan of wij geen analogen gang van zaken ook op ander gebied vinden.

Als een geheel volk zijn woonsteden verlaat en nieuwe oorden op gaat zoeken met het doel om zich daar neer te zetten, zooals dat in vroegere tijdperken der geschiedenis van den mensch vaak gebeurde, dan is de massa wel nooit voltallig in het nieuwe woonoord aangekomen. Afgezien van verliezen van anderen aard, moet het wel geregeld voorgekomen zijn dat kleine groepen van trekkers onderweg

halt hielden en zich op deze halteplaatsen nederzetten, terwijl de hoofdgroep verder toog. Of wel, om van meer voorde-hand-liggende analogieën gebruik te maken, wil ik uw aandacht vestigen op een ander feit namelijk dat de mannelijke geslachtsklieren, die aanvankelijk diep binnenin mannelijke geslachtsklieren, die aanvankelijk diep binnen in de buikholte gelegen zijn, op een bepaald tijdstip van het nagenoeg vlak onder de huid van den bekkenuitgang geraken. Als een gevolg dezer verplaatsing ziet men dat bij een aantal mannelijke individuën een dier gepaarde organen in de bekkenholte terug is gebleven, of dat het zich blijvend heeft vastgezet in het zoogenaamd lieskanaal, dat beide bij hun verhuizing moeten doorloopen; of dat ten minste dit kanaal, dat onder normale omstandigheden dient te vergroeien, als de doorzakking der ballen tot stand is gekomen, open is gebleven.

Toen ik, als jong student, onder leiding van von Brücke, mijn eerste stappen zette op wetenschappelijk gebied, hield ik mij met het onderzoek naar den oorsprong der achterste zenuwwortels van het ruggemerg van een kleinen, nog zeer archaïsch-gevormden visch bezig. Ik kwam tot de ontdekking dat de zenuwvezelen dezer wortels uit groote cellen in den achterhoorn der grijze zelfstandigheid voortkwamen, wat bij andere vertebrata niet meer het geval is. Maar spoedig daarna vond ik tevens dat zulke zenuwcellen buiten de grijze zelfstandigheid in het gansche verloop tot het zoogenaamde spinaal-ganglion van den achtersten wortel toe, voorkomen, waaruit ik afleidde dat de cellen dezer gangliën-groepen uit het ruggemerg zich naar het wortelgedeelte der zenuwen hebben begeven. De ontwikkelings-geschiedenis bevestigt dat ook; bij dezen kleinen visch was door de teruggebleven cellen de gansche weg der verhuizing te overzien. Bij een dieper-ingaan op deze vergelijking zal het u niet moeielijk vallen haar zwakke punten te ontdekken. Daarom willen wij dadelijk als onze meening te kennen geven dat wij voor elk op zichzelf-staand geslachtelijk streven de mogelijkheid aannemelijk achten dat enkele

deelen ervan op jongere ontwikkelingstrappen zijn teruggebleven terwijl andere intusschen het einddoel mochten bereiken. U ziet hierbij in dat wij ons elk streven van dien aard voorstellen als een van den aanvang van het leven af doorloopende strooming, die wij in zekeren zin kunstmatig in afzonderlijke, op elkander volgende opschuivingen verdeelen. Uwe meening dat deze voorstelling van de zaak nadere opheldering verdient, is gerechtvaardigd, maar een poging daartoe zou ons te ver van ons doel afleiden. Veroorlooft mij u te zeggen dat wij een dergelijk hangen-blijven van een deel-streving op een vroegeren trap, een fixeering (van de aandrift namelijk) noemen.

Het tweede gevaar, waaraan zulk een trapsgewijze ontwikkeling bloot staat, is hierin gelegen dat ook die deelen, die het verder gebracht hebben, licht in achterwaartsche beweging tot een der vroegere trappen terug kunnen keeren, een proces dat wij den naam geven van regressie.

Tot zulk een regressie zal de streving zich genoodzaakt voelen als zij, bij de uitoefening van haar verrichting, bij het bereiken van haar doel, de bevrediging, in haar lateren of hoogeren ontwikkelingsvorm, op sterke uitwendige hindernissen stoot. We moeten wel aannemen dat fixeering en regressie niet onafhankelijk van elkander zijn. Hoe krachtiger de fixeeringen op den weg der ontwikkeling zijn, des te eerder zal de verrichting door regressie als er zich uitwendige moeielijkheden vertoonen tot aan die fixeeringen terugwijken; des te minder opgewassen tegen de uitwendige hindernissen, die haar volmaking in den weg staan, vertoont zich dus de zich ontwikkelende functie.

Men denke maar eens na hoe het voor de hand ligt dat een trekkend volk, dat sterke groepen heeft achtergelaten op de rustplaatsen langs zijn weg, de verder getrokkenen weer naar diezelfde stations zullen terugkeeren, als zij tegenslag ontmoeten of op een te sterken vijand stooten. Daarbij komt nog dat zij des te meer gevaar loopen hun einddoel niet te bereiken, naarmate zij een grooter aantal hunner op hun weg hebben achtergelaten.

Voor een goed begrip der neurosen is het van groot gewicht dat gij deze verhouding tusschen fixeering en regressie niet uit het oog verliest. Gij krijgt daardoor een zeker houvast bij de studie van de leer der oorzaken der neurosen die wij spoedig zullen gaan behandelen.

Voorloopig zullen we ons nog met de regressie bezighouden. In aansluiting aan hetgeen u bekend is geworden omtrent de ontwikkeling der libido-functie, moogt u tweeërlei soort van regressies aannemen: een terugkeer tot de eerste objecten, die door de libido werden bezet, en deze zijn, zooals wij weten, van incestueusen aard; en een terugkeer van de geheele geslachtelijke organisatie tot vroegere stadia. Beide soorten komen bij de overdrachtsneurosen voor, en spelen in haar mechanisme een groote rol. Vooral de terugkeer tot de eerste incestueuse objecten der libido is een trek die met werkelijk hinderlijke regelmaat bij de neurose-lijders teruggevonden wordt. Veel meer nog valt er over de regressies der libido te zeggen als we een andere groep der neurosen — de zoogenaamde narcistische — mede tot het onderwerp onzer studie willen nemen, wat intusschen voor het oogenblik niet in de bedoeling ligt.

Deze aandoeningen geven ons verder een inzicht in nog andere, tot nog toe niet vermelde, ontwikkelings-processen der libido-functie en brengen ons in verband daarmede met nieuwe vormen der regressie in kennis. Ik geloof echter dat ik u nu vóór alles er voor moet waarschuwen om regressie en verdringing niet met elkaar te verwarren; en verder wil ik trachten u de betrekkingen tusschen die beide processen duidelijk te maken.

Onder verdringing verstaan wij, zooals u zich herinnert, die handeling door welke een daad, die voor het bewustzijn geschikt is, dus een tot het Vbw. systeem behoorende, onbewust gemaakt, dus in het Obw. systeem teruggeschoven wordt. En eveneens spreken wij van verdringing, als de onbewuste psychische daad in 't geheel niet in het naburig voorbewuste systeem toegelaten wordt, maar op den drempel door de censuur wordt afgewezen. Het begrip

van verdringing heeft dus niets uit te staan met de sexualiteit; ik verzoek u hierop wèl te letten. De verdringing is een zuiver psychologische gebeurtenis die wij nog beter kunnen karakteriseeren door haar een t o p i s c h e te noemen. Hiermede willen wij zeggen dat ze verband houdt met de veronderstelde psychische ruimten, of, als we deze grove hulpvoorstelling weder los willen laten, met den opbouw van het psychisch apparaat uit afzonderlijke psychische systemen.

Door de vergelijking, die wij gemaakt hebben, kwamen wij pas op de gedachte dat wij het woord „r e g r e s s i e" tot nog toe niet gebezigd hebben in zijn algemeene, maar in een zeer bizondere beteekenis: Als wij het zijn algemeene beteekenis geven, die van een terugkeeren van een hoogeren tot een lageren ontwikkelingstrap, dan komt ook de verdringing op één lijn met de regressie te staan, want ook zij, de eerstgenoemde, kan worden opgevat als een terugkeer tot een vorigen en lageren trap in de ontwikkeling van een psychische handeling. Alleen komt bij de verdringing die achterwaartsche wending er voor ons niet op aan, want als een psychische handeling op den lageren trap van het onbewuste vastgehouden wordt, dan noemen wij dat ook verdringing in dynamischen zin. Verdringing is juist een topisch-dynamisch, regressie een zuiver descriptief begrip. Wat wij echter tot nu toe regressie genoemd en met fixeering in verband gebracht hebben, daar bedoelden we uitsluitend mede den terugkeer der libido naar voorafgaande tusschentrappen harer ontwikkeling, iets dus, dat in essentie zeer verschillend van verdringing en geheel van haar onafhankelijk is. Wij kunnen de regressie der libido ook geen zuiverpsychische gebeurtenis noemen en weten niet waar wij haar in het psychisch apparaat zouden moeten localiseeren. Al oefent zij ook den krachtigsten invloed op het zieleleven uit, zoo is bij haar de organische factor toch de meest naar voren tredende.

Uiteenzettingen als deze, mijne heeren, zijn uitteraard wat dor. Daarom willen wij zien of de practische toepassing in

klinische gevallen wat meer tot ons spreken kan. Zooals u weet, zijn hysterie en dwangneurose de beide hoofdvertegenwoordigsters van de groep der overdrachtsneurosen. Bij de hysterie komt er wel een regressie der libido voor tot de primaire incestueuse geslachtsobjecten, en dat wel zeer geregeld, maar zoo goed als nimmer een regressie tot een voorafgaanden trap der geslachtelijke organisatie.

In stede daarvan valt in het mechanisme der hysterie de hoofdrol aan de verdringing ten deel. Als ik mij mag veroorloven onze tot nu toe vastgelegde kennis omtrent deze neurose door een constructie vollediger te maken, dan zou ik den stand van zaken als volgt willen beschrijven: De vereeniging der deel-aandriften onder het primaat der geslachtsdeelen is volbracht; het verkregene stuit echter op den weerstand van het met het bewustzijn in verbinding staande voorbewuste systeem. Zoo is dus voor het onbewuste de geslachtsorganisatie geldend, maar dat is niet het geval voor het voorbewuste, en deze instelling van den kant van het voorbewuste brengt een beeld tot stand dat zekere overeenkomsten heeft met den toestand die aanwezig was vóór dat het primaat der geslachtsdeelen tot heerschappij kwam. Evenwel is het toch heel wat anders.

Van de beide regressies der libido, is die naar een vroegere phase der sexueele organisatie verreweg de meest opvallende. Daar zij bij de hysterie ontbreekt en onze geheele opvatting der neurosen nog te veel onder den invloed van de studie der hysterie staat, welke aan haar vooraf is gegaan, zoo komt het dat ons de beteekenis der libido-regressie veel later duidelijk is geworden dan die der verdringing. Laat ons er op bedacht zijn dat onze inzichten nog andere verbreedingen en schattings-wijzigingen zullen ondergaan, als wij, behalve de hysterie en de dwangneurose, ook de andere narcistische neurosen aan onze beschouwing gaan onderwerpen.

Bij de dwangneurose daarentegen is de regressie der libido tot den voorafgaanden trap der sadistisch-anale organisatie het meest opvallende feit en hetgene dat voor het

zich-uiten in symptomen het meest gewicht in de schaal legt. Dan verschuilt zich de liefdedrang achter het masker van den sadistischen impuls. De dwang-voorstelling: ,,ik zou je wel willen vermoorden", beteekent dan eigenlijk, als men haar van zekere, niet-toevallige maar niet-toelaatbare bijkomstigheden bevrijd heeft, niets anders dan: ,,ik zou je van liefde kunnen opeten". Als u daarbij in aanmerking neemt dat er tegelijkertijd een object-regressie heeft plaats gevonden, zoodat deze impulsen slechts personen gelden die het naast aan het hart liggen, en het meest geliefd zijn, dan kunt u zich een voorstelling maken van den afschuw, dien deze dwangvoorstellingen bij den patient verwekken, en tegelijk van den vreemden indruk dien zij op zijn bewuste waarneming maken. Maar ook de verdringing heeft aan het mechanisme van deze neurosen een groot aandeel, dat evenwel niet zoo gemakkelijk kan uiteengezet worden in een vluchtige inleiding zooals hier de onze is. Regressie der libido zonder verdringing zou nooit leiden tot het ontstaan eener neurose, maar uitloopen op een perversie. Hier valt uit op te maken dat de verdringing het proces is dat het meest aan de neurose eigen is en haar het beste karakteriseert. Misschien kom ik ook nog eens in de gelegenheid u te vertellen wat wij omtrent het mechanisme der perversies weten, en dan zult u zien dat ook hier niets zoo eenvoudig verloopt als men zich wel voorstelt.

Mijne heeren! ik denk dat gij het meeste vrede zult hebben met de zoo pas gegeven uiteenzetting over fixeering en regressie der libido als gij ze eenvoudig wilt beschouwen als een voorbereiding voor de studie der oorzakenleer van de neurosen.

Slechts een enkele mededeeling hieromtrent heb ik u gedaan, n.l. dat de menschen aan neurose gaan lijden als hun de gelegenheid wordt benomen om hun libido te bevredigen; zij worden dan ziek als een gevolg van ,,ontbering" zooals ik dat noemde; en verder, dat hun verschijnselen juist als vervangingsmiddel dienen voor de bevrediging die hun ontzegd is. Het spreekt wel van zelf dat hier niet bedoeld wordt

dat elke ontzegging der libidineuse bevrediging hem, die zulks treft, tot een lijder aan neurose zal stempelen, maar alleen, dat het kenmerk van ontbering in alle gevallen van neurose, die men onderzocht, aangetroffen werd. De stelling blijft dus niet van kracht als zij in omgekeerden zin wordt genomen. U zult ook wel begrepen hebben dat die bewering niet het gansche geheim van de oorzakenleer der neurosen bedoelt bloot te leggen, maar slechts de aanwijzing is van een gewichtige en onvermijdelijke voorwaarde voor haar ontstaan.

Men weet nu niet of men als uitgangspunt voor de verdere bespreking van deze stelling het karakter der ontbering kiezen zal of de eigenaardigheid van den hierdoor getroffen persoon. De ontbering is toch hoogst zelden een alzijdige en absolute; om als pathogene factor op te treden, moet zij zich wel tot die wijze van bevrediging richten, waarnaar het verlangen van dien persoon alleen uitgaat en waaraan alleen door hem voldaan kan worden. In het algemeen bestaan er zeer vele wegen om de ontbering der libidineuse bevrediging te verdragen, zonder daardoor ziek te worden.

Ten eerste kennen wij menschen die in staat zijn een dergelijke ontbering zonder schade te doorstaan; zij voelen zich dan wel niet gelukkig, lijden aan een heftig verlangen, maar worden niet ziek. Dan moeten wij ook in aanmerking nemen dat de sexueele hartstochten juist, als ik me zoo eens mag uitdrukken, in hooge mate *plastisch* zijn. De eene kan de plaats innemen van den ander; een ervan kan de intensiteit van de andere in zich vereenigen; als de werkelijkheid de bevrediging van den eenen onmogelijk maakt, kan de bevrediging van een anderen volkomen schadeloosstelling bezorgen. Zij verhouden zich onderling als een net van met elkaar in gemeenschap staande, met vloeistof gevulde kanalen, en dat niettegenstaande zij aan de heerschappij van het primaat van het geslachtsdeel onderworpen zijn, wat zich in 't geheel niet zoo gemakkelijk in een voorstelling laat vereenigen. Voorts vertoonen de deel-aandriften van den geslachtslust, wel als de daaruit samengestelde geslachts-streving, een

groote geschiktheid om van object te veranderen, om het te verruilen voor een ander, dus ook voor een gemakkelijker te bereiken object; deze vatbaarheid voor verschuiving en bereidwilligheid om surrogaten te aanvaarden moeten de pathogene werking van een ontbering ernstig tegenhouden. Onder deze processen, die beschuttend werken tegen het ziek-worden als gevolg van ontbering, heeft er een een bizondere opvoedkundige beteekenis verkregen. Dit proces komt hierop neer dat de geslachtelijke neiging haar op deellust of voortplantings-lust gericht doel prijs geeft en een ander doel kiest dat genetisch met het opgegevene samenhangt, en niet meer geslachtelijk maar maatschappelijk genoemd moet worden. Aan dat proces geven wij den naam van ,,sublimeering", waarbij wij meegaan met de algemeene waarde-schatting die maatschappelijke doeleinden hooger stelt dan de in den grond zelfzuchtige sexueele. Overigens is de sublimeering slechts een bizonder geval van aanleuning van geslachts-strevingen aan niet-sexueele tendenzen. Wij zullen in verband met andere zaken hier nog op moeten terugkomen.

Gij zult nu den indruk hebben gekregen dat door al deze middelen om de ontbering te leeren dragen, deze haar gansche beteekenis moet verloren hebben. Toch is dat niet het geval. Zij behoudt haar ziekte-verwekkende macht. De tegengiften zijn over 't algemeen niet afdoende. Het quantum van onbevredigd blijvende libido, dat de mensch in doorsnede kan verdragen, is beperkt. De plasticiteit of vrije beweeglijkheid der libido is geenszins bij allen ten volle behouden en slechts een bepaald deel der libido kan worden gesublimeerd, afgezien nog van de omstandigheid dat vele menschen slechts in geringe mate geschikt blijken te zijn om te sublimeeren.

De gewichtigste der bedoelde beperkingen is gelegen wel in die van de beweeglijkheid der libido, daar zij de bevrediging van het individu afhankelijk maakt van het bereiken van een zeer gering aantal doeleinden en objecten. Als gij u slechts herinneren wilt dat een onvolkomen ontwikke-

ling der libido zeer aanzienlijke, eventueel ook meervoudige fixeeringen van deze aan vroegere trappen der organisatie en object-vinding achterlaat, die meest niet vatbaar zijn voor een werkelijke bevrediging, dan zult u inzien dat de fixeering van de libido een tweede machtige factor is, die met de ontbering samenwerkt om als ziekte-oorzaak op te treden. Schematisch verkort, zoudt u kunnen zeggen dat de fixeering van de libido den voorbeschikkenden, inwendigen — de ontbering den toevalligen, uitwendigen factor van de aetiologie der neurosen vertegenwoordigt.

Ik maak hier van de gelegenheid gebruik u te waarschuwen voor het deelnemen aan een geheel overbodigen strijd. Het is een zeer gebruikelijk iets in de wetenschap om een deel van de waarheid uit te pikken, dit in de plaats van het geheel te stellen en de rest, ten voordeele van het eerste, dat niet minder waar is, te bestrijden. Op die manier hebben zich ook reeds verscheidene richtingen uit de psychoanalytische beweging afgesplitst, waarvan de eene slechts de egoïstische aandrift erkent, daarentegen de sexueele verloochent; de andere slechts waarde hecht aan den invloed der reëele levenstaken, maar geen oog heeft voor het verleden van het individu, en dergelijke meer.

Hier biedt zich nu de gelegenheid aan tot het opwerpen van een overeenkomstige tegenstelling en strijdvraag: zijn de neurosen e x o g e n e of e n d o g e n e ziekten, de niet te ontkomen gevolgen van een bepaalde constitutie of het product van zekere schade-aanbrengende (traumatische) levensindrukken?, meer speciaal: worden zij te voorschijn gebracht door fixeering der libido (en de overige sexueele constitutie) of onder den druk der ontbering? Dit dilemna komt mij overigens in zijn geheel niet verstandiger voor dan een ander dat ik u in overweging zou kunnen geven: ontstaat het kind door de teling van den vader of door de ontvangenis van de moeder? Beide voorwaarden zijn in gelijke mate onontbeerlijk, zult u mij, en volkomen terecht, antwoorden. Bij de aanleiding tot het ontstaan der neurosen is de verhouding zooal niet geheel dezelfde, er dan toch

eene die daar zeer veel overeenkomst mede heeft. Als wij de veroorzaking der neurosen nader beschouwen, dan ordenen de gevallen der neurotische ziekten zich tot een reeks, waarin beide momenten — sexueele constitutie en beleven — òf zoo gij wilt: libido-fixeering en ontbering — zóó vertegenwoordigd zijn dat het eene toeneemt als het andere afneemt. Aan het eene einde der reeks staan de uiterste gevallen van welke gij in volle overtuiging zeggen kunt: deze menschen zouden ten gevolge van hun bizondere libido-ontwikkeling in elk geval ziek geworden zijn, wat zij ook beleefd mochten hebben, al had het leven hen ook nog zoo gespaard. Aan het ander einde staan de gevallen waarvan gij integendeel zoudt moeten getuigen dat zij stellig vrij van ziekte zouden zijn gebleven als het leven hen niet in deze of gene situatie had gebracht. Bij de tusschen die twee uitersten liggende gevallen zal een plus of minus van voorbeschikkende sexueele constitutie samentreffen met een geringer of grooter quantum van schade-aanbrengende levensomstandigheden. Zij zouden niet in de neurose vervallen zijn door hun sexueele constitutie indien ze niet in zulke omstandigheden waren gekomen, en deze omstandigheden zouden niet traumatisch op hen hebben ingewerkt als de libido-verhoudingen anders geweest waren. Misschien kan ik in deze reeks een zekere mate van overwegende beteekenis toekennen aan de voorbeschikkende momenten, maar ook deze toekenning is afhankelijk van de vraag hoe ver u de grenzen der nervositeit trekken wilt.

Mijne heeren! k stel u voor reeksen als deze, ervaringsreeksen te noemen en voorspel u dat wij ons genoopt zullen zien nog andere van dien aard op te stellen.

De taaiheid waarmede de libido zich aan bepaalde richtingen en objecten hecht, de „kleverigheid" der libido om zoo te zeggen, lijkt ons een zelfstandige individueel-variabele factor, afhankelijk van momenten die ons volkomen onbekend zijn en waarvan wij de beteekenis voor de neurosen stellig niet langer mogen onderschatten. De innigheid dier relatie overschatten, mogen wij echter ook niet. Een derge-

lijke „kleverigheid" der libido — uit oorzaken die onbekend zijn — komt toch bij normale menschen onder tal van omstandigheden voor en wordt als determineerend moment aangetroffen bij die personen die in zekeren zin de tegenstelling van neurose-lijders vormen, bij de perversen.

Reeds vóór den tijd der psychoanalyse was het bekend (Binet) dat in de anamnese der perversen zeer vaak reeds op zeer jongen leeftijd een aanwijzing kon gevonden worden van het bestaan eener abnormale richting van de aandrift of van ongewone objectkeus waaraan sindsdien de libido van zulke personen het gansche leven door gebonden bleef. Men kan dikwijls niet zeggen waaraan deze geringe aanduiding de macht ontleend heeft om zulk een intensieve aantrekking op de libido uit te oefenen. Een geval van dezen aard, door mij zelf waargenomen, laat ik hier volgen.

Het betreft een man die noch voor de genitaliën van de vrouw noch voor andere aantrekkelijkheden van haar persoon iets gevoelt, die echter in hooge mate, ja onweerstaanbaar geslachtelijk geprikkeld wordt door het kijken naar een geschoeiden voet van bepaalden vorm. In den loop der behandeling herinnert hij zich een voorval dat dagteekent van zijn zesde levensjaar en aanleiding moet gegeven hebben tot de fixeering zijner libido: Hij zat op een houten voetenbankje naast de gouvernante, die hem Engelsche les zou geven. Deze, — een oud, mager, leelijk vrouwspersoon met licht-blauwe oogen en een wipneus — had op dat oogenblik een zieken voet en hield dien daarom — in een fluweelen pantoffel gestoken — uitgestrekt op een kussen; haar onderbeen was daarbij op de meest decente wijze bedekt. Welnu, die magere peesachtige voet van de gouvernante uit zijn kindertijd is voor den patient, sedert hij in zijn puberteitsjaren schroomvallig een poging tot normalen congressus heeft gedaan, tot zijn eenig sexueel object geworden, en als hij aan dien voet nog andere trekken, die hem aan het type dier Engelsche juffrouw deden denken, associeerde, dan kwam hij in een heftige sexueele opwinding, waaraan hij geen weerstand wist te bieden. Door deze

fixeering zijner libido werd de man geen neurose-lijder maar een geperverteerde, een voet-fétichist, zooals wij dat noemen.

U ziet dus hoe onontbeerlijk voor het tot-stand-komen der neurosen, de krachtige en daarbij op zeer jongen leeftijd reeds ontstane fixeering ook zij, deze laatste haar invloed nog veel verder dan over het gebied der neurosen uitstrekt. Op zichzelf is ook deze voorwaarde evenmin afdoende als de vroeger vermelde der ontbering. Het vraagstuk van de leer der oorzaken der neurosen schijnt dus ingewikkelder te worden. Het psychoanalytisch onderzoek brengt ons inderdaad in kennis met een nieuw moment dat in onze aetiologische reeks niet ter sprake gebracht is en dat men het best waarneemt in gevallen waar plotseling een neurose zich ontpopt bij iemand die zich tot dusver volkomen gezond voelde. Bij zulke personen vindt men geregeld de kenteekenen van een strijd die gevoerd wordt tusschen uiteenloopende of antagonistische wenschen, of, zooals wij gewoon zijn te zeggen, van een psychisch *conflict*. Een deel der persoonlijkheid voedt zekere wenschen, een ander deel strijdt ertegen en weert ze af. Zonder een dergelijk conflict komt geen neurose tot stand. Op zich zelf is dat nu niets bizonders. U weet dat ons zieleleven onophoudelijk door conflicten, waarvoor wij een beslissing trachten te bewerken, wordt bewogen. Er moet dus wel aan bepaalde voorwaarden worden voldaan, zal een conflict pathogeen worden. Zoo mogen wij ons de vraag stellen welke die voorwaarden zijn, tusschen welke ziele-krachten deze pathogene conflicten zich afspelen, in welke betrekking het conflict staat tot de andere aetiologische momenten.

Ik hoop u op deze vragen afdoende — alhoewel misschien wat schematisch verkorte — antwoorden te kunnen geven. Het conflict wordt door de ontbering in 't leven geroepen, doordien de libido, die geen bevrediging vindt, nu verplicht is naar andere uitwegen en andere objecten te zoeken. Het conflict wordt uitgelokt door de omstandigheid dat een deel der persoonlijkheid geen vrede heeft met die andere wegen en objecten, zijn veto erover uitspreekt zoodat deze nieuwe

wijze van bevrediging belet wordt. Van hier vervolgt zich de weg verder naar de symptoomvorming, waarop we later terugkomen. De libidineuse strevingen, die afgewezen worden, weten langs bepaalde omwegen toch haar doel te bereiken, wat haar, wegens het verzet dat ze ondervinden, evenwel slechts gelukt ten koste van zekere verminkingen en besnoeiïngen die ze zich moeten laten welgevallen. Die omwegen zijn de wegen der symptoom-vorming; de symptomen zijn de nieuwe of plaatsvervangende bevrediging, die door het feit der ontbering noodzakelijk is geworden.

Men kan de beteekenis van het psychisch conflict ook op een andere manier uitdrukken, b.v. aldus: zal de uiterlijke ontbering een pathogene werking uitoefenen, dan moet zich daar een innerlijke ontbering aan toevoegen. De uiterlijke en innerlijke ontbering hebben dan natuurlijk op verschillende wegen en objecten betrekking. De uiterlijke ontbering maakt den eenen weg om tot bevrediging te komen onmogelijk, de innerlijke zou een andere mogelijkheid willen uitsluiten waardoor dan het conflict tot uitbarsting komt. Aan deze wijze van voorstelling geef ik bij deze zaak de voorkeur wegens een in haar verborgen waardevollen inhoud. Zij wijst namelijk op de waarschijnlijkheid dat in de voortijden der ontwikkeling van den mensch de innerlijke onthoudingen uit werkelijke uitwendige hindernissen zijn voortgekomen.

Welke zijn nu de machten die het streven der libido tegenwerken, die als tegen-partij optreden in het ziekte-vormend conflict?

In 't algemeen gezegd zijn het de niet-sexueele aandriften. Tezamen genomen zijn het de ,,Ikheids-aandriften"; de psychoanalyse van de overdrachts-neurosen kan ons niet voldoende helpen om ze verder in haar ontleding te vervolgen, op zijn hoogst genomen leeren we ze eenigszins door de weerstanden kennen, die zich tegen de analyse verzetten. Het pathogene conflict is er dus een tusschen de Ikheid's- en de sexueele aandriften. In een reeks van gevallen heeft het den schijn alsof het ook een conflict zou kunnen zijn tusschen

verschillende zuiver-sexueele strevingen onderling; maar ten slotte is dat hetzelfde, want van de met elkaar in conflict zich bevindende strevingen is een van beide om zoo te zeggen gewettigd als i k-aandrift op te treden, terwijl de andere zich dan tegen de ikheid te weer stelt. Het blijft dus een conflict tusschen de ikheid en de sexualiteit.

Mijne heeren! telkens en telkens weer, als de psycho-analyse een psychisch gebeuren terugbracht tot een prestatie van de geslachtsaandrift, werd haar pretentie afgewezen en verkondigde men met verontwaardiging dat de mensch niet alleen uit sexualiteit bestaat; dat het zieleleven nog wel andere aandriften en belangen herbergt dan de sexueele; dat men niet alles van geslachtsdrift mag afleiden enz. Het is voorzeker erg prettig als men het een enkele maal met zijn tegenstanders eens is. De psycho-analyse heeft er steeds ter dege aan gedacht dat er ook aandriften bestaan die niet sexueel zijn; zij heeft haar gebouw opgetrokken op grondvesten die op de meening steunen dat er een scherpe afscheiding bestaat tusschen de sexueele en de ikheids-aandriften en tegen ieder andersdenkende verdedigd dat de neurosen niet een gevolg zijn van de sexualiteit maar haar oorsprong vinden in het conflict tusschen de ikheid en de sexualiteit.

De analyse heeft dan ook, waar zij zich bezighoudt met het bestudeeren van de rol, die de sexueele instincten in de ziekte en het leven spelen, niet de minste reden om het bestaan of de belangrijkheid van de ik-aandriften in twijfel te trekken. Het noodlot alleen heeft gewild dat zij zich in de eerste plaats zou bezighouden met de geslachts-instincten, aangezien de bestudeering der overdrachts-neurosen deze het eerst onder de aandacht bracht en omdat zij zich verplicht heeft gezien datgene te bestudeeren wat anderen bij hun studie verwaarloosden.

De bewering gaat ook niet op dat de psychoanalyse geen nota heeft genomen van het niet-sexueele deel van de persoonlijkheid. Het onderscheid tusschen de ikheid en de sexualiteit heeft ons juist bizonder duidelijk doen zien dat

ook de ik-aandriften een ontwikkeling van beteekenis doorloopen, een evolutie die noch geheel onafhankelijk van die der libido verloopt, noch zich van tegenwerking ten opzichte van deze onthoudt. Zonder twijfel kennen wij de ontwikkeling van de ikheid veel minder goed dan die van de libido. Eerst de bestudeering van de narcistische neurosen toch, vermag ons een begrip te geven van den opbouw der ikheid. Intusschen heeft Ferenczi reeds een ernstige studie gemaakt van deze zaak en een verdienstelijke poging gedaan om de ontwikkelingstrappen van de ikheid te construeeren, en op minstens twee plaatsen hebben we vaste steunpunten ter beoordeeling van deze ontwikkeling veroverd. Wij zijn niet van meening dat de libidineuse belangen van een persoon van meet afaan in tegenspraak zijn met die van zijn zelfbehoud; veeleer gelooven wij dat de ikheid op elken trap harer ontwikkeling ernaar zal streven om in overeenstemming te blijven met de sexueele organisatie van dat tijdstip en zich daaraan ondergeschikt te maken. De afwikkeling van de afzonderlijke phasen der libido-evolutie volgt waarschijnlijk een voorgeschreven program; het is echter onloochenbaar dat de ikheid invloed kan uitoefenen op dat beloop en ook dat men besluiten mag tot het bestaan van een zeker parallelisme, van een overeenkomst der ontwikkelingsphasen van de ikheid en van de libido; ja, de stoornis in die overeenkomst zou een pathogeen moment kunnen vormen. Voor ons is het nu een kwestie van belang hoe zich de ikheid zal gedragen als haar libido op een plaats van haar evolutie een sterke fixeering achterlaat. De ikheid kan die toelaten en wordt dan in overeenkomstige mate pervers òf wat op hetzelfde neerkomt, infantiel. Zij kan die afwijzen en dan ondergaat zij een verdringing daar waar de libido een fixeering heeft ondergaan.

Zoo wordt het ons duidelijk dat de derde factor in de aetiologie der neurosen, de neiging tot conflictvorming, zoowel van de evolutie der ikheid als van die der libido afhankelijk is. Hierdoor is ons begrip van de oorzakenleer der neurosen vollediger geworden. Als meest

algemeene voorwaarde hebben wij dus de ontbering in de eerste plaats, dan de fixeering der libido, die haar naar verschillende richtingen heendringt, en in de derde plaats de neiging tot conflict-vorming, uitgaande van de evolutie der ikheid die dergelijke libido-prikkels heeft afgewezen. De stand van zaken is dus niet zoo verward en moeielijk om te doorzien als het u misschien wel gedurende den loop mijner uiteenzettingen heeft toegeschenen. Maar toch zullen wij bespeuren dat wij met deze kwestie nog niet hebben afgedaan. Iets nieuws moeten wij er nog aan toevoegen en iets nader ontleden dat ons reeds bekend is.

Om u een bewijs te geven van den invloed dien de ontwikkeling der ikheid op het ontstaan van het conflict, en dientengevolge op de aetiologie der neurosen uitoefent, wil ik u een voorbeeld geven dat wel is waar aan de fantasie ontleend, maar in geen enkel opzicht onwaarschijnlijk is. Ik wil mijn voorbeeld betitelen met ,,Gelijkvloers en op de eerste verdieping" in navolging van Nestroy, die dien naam voor een klucht-spel koos.

Gelijkvloers woont de huisbewaarder, op de eerste verdieping de heer des huizes, een rijk, voornaam man. Beiden hebben zij kinderen en wij willen veronderstellen dat het aan het dochtertje van den huisheer is toegestaan om zonder toezicht met dat van den proletariër te spelen. Al heel licht is het mogelijk dat het kinderspel een onbehoorlijken vorm, laat ons zeggen, een sexueel karakter aanneemt, dat ze ,,vader en moeder" gaan spelen, dat ze bij elkander afkijken hoe ze intieme verrichtingen doen en de geslachtsdeelen aanraken. Het dochtertje van den huisbewaarder dat, alhoewel pas 5 of 6 jaar oud, al veel ervaring heeft opgedaan van het geslachtsleven bij volwassenen, vervult daarbij de rol van verleidster. Deze handelingen, ook al werden ze niet zoo langen tijd voortgezet, zijn voldoende om bij beide kinderen geslachtelijke neigingen op te wekken die, na het ophouden van het gemeenschappelijk spelen, zich eenige jaren aaneen in den vorm van masturbatie uiten. Deze gemeenschappelijke verkeerdheden zullen een indruk ach-

terlaten; de gevolgen van een an ander zullen echter bij beide kinderen allicht zeer verschillend zijn. Zoo zal de dochter van den huisbewaarder bij voorbeeld met masturbeeren voortgaan tot het tijdperk der menstruatie zich instelt, die verkeerde gewoonte dan zonder bezwaar opgeven, eenige jaren later een vrijer, misschien weldra een kind krijgen, een of andere loopbaan kiezen, waardoor ze misschien een populaire artiste wordt om als aristocrate te eindigen. Mogelijk ook zal haar lot minder schitterend evolueeren, maar in ieder geval zal zij, zonder schade te ondervinden van het voorbarig-in-activiteit-brengen van haar geslachtsleven, haar leven uitleven zonder tot neurose te vervallen.

Met het dochtertje van den heer des huizes neemt het een anderen keer. Al heel vroeg, als kind nog, zal het beseffen iets verkeerds gedaan te hebben; het zal na korten tijd, misschien na veel strijd, de masturbatie opgeven, maar desondanks iets gedrukts in haar wezen behouden. Als zij op den leeftijd van jong meisje wat komt te hooren omtrent het sèxueele verkeer van menschen, dan zal zij, met een niet te verklaren afkeer, zich daar doof voor houden en liever onwetend willen blijven. Mogelijk geeft ze dan aan een opnieuw opkomenden, onweerstaanbaren drang tot zelfbevrediging toe, waarover ze echter met niemand durft te spreken. Breekt nu de tijd aan dat een man werk van haar gaat maken, dan ontpopt zich bij haar de neurose, die haar de gelegenheid om te trouwen ontneemt en haar hoop op een gelukkig leven vernietigt. Als het nu gelukt door toepassing der psychoanalyse een inzicht te krijgen in deze neurose, dan bespeurt men dat dit welopgevoede, intelligente meisje, met haar mooie aspiraties, hare sexueele neigingen totaal heeft verdrongen, doch dat deze, voor haar onbewust, gefixeerd zijn gebleven aan de armzalige handelingen die zij met haar vriendinnetje uit de kindsheid gemeenschappelijk heeft bedreven.

Het verschil in de lotgevallen van beide meisjes, die toch beiden dezelfde dingen doorleefd hebben, is een gevolg van

de omstandigheid dat de ikheid van het eene een ontwikkeling doorloopen heeft, en dat die evolutie bij het andere niet tot voleindiging gekomen is. De dochter van den huisbewaarder stond tegenover de activeering harer sexualiteit in de latere jaren even nuchter en onbekommerd als zij er in haar prille jeugd tegenover stond. De dochter van den heer des huizes had den invloed van haar opvoeding ondergaan en zich aan de eischen ervan onderworpen. Haar ikheid heeft zich door de daarin neergelegde beginselen aangespoord gevoeld om zich idealen van vrouwelijke reinheid te scheppen, die nu eenmaal niet kunnen samengaan met sexueele bevrediging; haar intellectueele ontwikkeling heeft haar belangstelling voor de rol van vrouw, waartoe zij bestemd was, in het ongereede gebracht. Deze hoogere moreele en intellectueele ontwikkeling harer ikheid heeft haar met de aanspraken, die haar sexualiteit wilden doen gelden, in conflict gebracht.

Ik wil nu nog een oogenblik bij een tweede punt in de ontwikkeling van de ikheid stilstaan, zoowel wegens zekere wijdstrekkende vergezichten die zich daarbij openen, alsook omdat het volgende juist geschikt is de door ons geliefkoosde, scherpe en niet-vanzelf-sprekende afscheiding der ik-aandrift van de sexueele aandriften te rechtvaardigen. Bij de beoordeeling van beider ontwikkeling — zoowel van die der ikheid als van die der libido — moeten wij een gezichtspunt vooropstellen dat ons tot nu toe nog niet vaak heeft bezig gehouden. Welbeschouwd, zijn beide nalatenschappen verkorte herhalingen van den ontwikkelingsgang, dien de gansche menschheid van de oertijden af, door zeer lange tijdruimten heen, heeft afgelegd. Mij dunkt, men behoeft zonder meer wel niet te twijfelen aan deze phylogenetische afkomst van de libido-ontwikkeling. Denkt u maar eens aan het feit dat bij de eene klasse van dieren het geslachts-apparaat in de nauwste verbinding met den mond staat, bij een andere klasse het samenvalt met het excretieorgaan, terwijl bij nog weer een andere het zich met de bewegings-organen verbonden vertoont. Zeer mooi afgebeeld

kunt u deze dingen vinden in een belangwekkend boek van W. Bölsche.

Bij de dieren ziet men als het ware alle soorten van perversies, als geslachts-organisatie verstard. Bij den mensch nu, wordt het phylogenetisch gezichtspunt voor een deel bemanteld door de omstandigheid dat hetgeen wat fundamenteel door herediteit verkregen is, toch bij de ontwikkeling van het individu opnieuw wordt verworven, vermoedelijk omdat dezelfde verhoudingen, die destijds tot het verwerven hebben genoodzaakt, nog voortbestaan en op elk afzonderlijk individu inwerken. Ik zou kunnen zeggen, zij zijn destijds scheppend opgetreden, nu werken zij te-voorschijn-roepend. Buitendien is het aan geen twijfel onderhevig dat de loop der voorgeschreven ontwikkeling bij ieder individu op zichzelf door recente voorvallen van buiten gestoord en veranderd kan worden. Wij kennen echter de macht die aan de menschheid zulk een ontwikkeling heeft opgedrongen en nu ook haar druk in dezelfde richting doorzet; het is wederom de ontbering van de werkelijkheid, of als wij haar haar juisten grooten naam willen geven, de levens-n o o d: de *᾿Ανάγκη*.

Hij is een strenge opvoeder geweest en heeft veel van ons gemaakt. De neurotici behooren tot de kinderen, voor wie zulk een strengheid slechte gevolgen na zich gesleept heeft, maar dat is een risico dat men bij elke opvoeding loopen moet. Deze opvatting van den levensnood als de drijfveer der ontwikkeling behoeft ons overigens niet in te nemen tegen de beteekenis van innerlijke „ontwikkelings-tendenzen", als wij het bestaan van dergelijke strevingen kunnen bewijzen.

Nu is het zeer merkwaardig dat de sexueele instincten en die van zelfbehoud zich niet op gelijke wijze tegenover den werkelijken nood gedragen. De aandriften tot zelfbehoud en al wat er mede samenhangt, zijn voor opvoeding meer toegankelijk; zij leeren het al vroeg, zich in den nood te schikken en haar ontwikkeling aan te passen aan de wijzigingen die de werkelijkheid ondergaat. Dat is begrijpelijk, want de objecten, die zij noodig hebben, kunnen zij zich niet

op een andere wijze verschaffen; zonder die objecten zou het individu te gronde gaan. Moeielijker is de opvoeding ten opzichte van de sexueele aandriften, daar deze aanvankelijk van geen object-nood weten. Daar zij, bij wijze van parasieten, woekerend op andere lichaamsfunctiën steunen, en auto-erotisch bevrediging zoeken op eigen lichaam, zijn zij vrijwel ontwassen aan den opvoedenden invloed van den reëelen nood, en behouden zij dat karakter van eigenzinnigheid, — van zich niet te laten beïnvloeden — datgene wat wij „onverstand" noemen, bij de meeste menschen haar leven lang. Ook houdt de vatbaarheid om opgevoed te worden bij een jongen persoon in den regel op, als zijne of hare geslachtelijke behoeften krachtig genoeg ontwaakt zijn. De opvoeders weten dat en handelen dienovereenkomstig, maar misschien laten zij, door de uitkomsten der psychoanalyse, zich er toe bewegen, om het hoofdgewicht van de opvoeding over te brengen op de eerste jaren der kindsheid, al te beginnen bij den zuigelingsleeftijd. Dikwijls is de kleine mensch reeds op zijn vierde of vijfde jaar klaar en brengt hij later slechts geleidelijk te voorschijn, wat reeds in hem aanwezig is. Om de volle beteekenis van de aangeduide verschillen tusschen beide groepen van aandriften naar waarde te kunnen schatten, dienen wij een grooten omweg te nemen en gebruik te maken van een dier beschouwingen die men met den naam van economische zou kunnen bestempelen. Daarmede bevinden wij ons op een der belangrijkste, maar helaas ook een der meest duistere gebieden van de psychoanalyse. Wij stellen ons de vraag of wij van de onderstelling mogen uitgaan dat er in den arbeid van ons psychisch apparaat een hoofddoel schuilt en antwoorden daarop dat lust-gewin in de eerste plaats dat doel is. Het lijkt wel of de gansche werkdadigheid onzer psyche gericht is op lust-verwerving en onlust-vermijding, of zij automatisch door het lust-principe wordt geregeld. Nu zouden wij zoo gaarne willen weten welke de voorwaarden voor het onstaan van lust en onlust zijn, maar dat is nu juist iets dat wij niet weten. Intusschen mogen wij wel

aannemen dat op de een of andere wijze de lust gebonden is aan de verkleining, de afname of het verdwijnen van het prikkelquantum dat in het ziele-apparaat aanwezig is; de onlust aan een vermeerdering daarvan. Het onderzoek naar den meest intensieven lust, dien de mensch kan ontwaren, de lust die bij de voltrekking van de geslachtsdaad wordt ondervonden, laat wat dat betreft geen twijfel over. Beschouwingen van dezen aard noemen wij economische omdat het bij dergelijke lust-handelingen gaat om de lotgevallen van hoeveelheden psychische prikkeling of energie. Wij wezen erop dat wij de taak en den arbeid van het ziele-apparaat ook anders en meer in 't algemeen beschrijven kunnen dan door den nadruk te leggen op het lust-gewin. Wij kunnen zeggen, het ziele-apparaat heeft ten doel de van buiten af en van binnen uit op hem aandringende prikkelmassa's, opwekkings-grootheden, te beheerschen en te verwerken. Het ligt natuurlijk meer voor de hand dat — wat de geslachts-aandriften betreft — deze van den aanvang tot het einde harer ontwikkeling op lustgewin ingesteld zijn; aldoor behouden zij deze oorspronkelijke functie zonder eenige wijziging. Ook de andere, de ikheid-aandriften, streven daar aanvankelijk naar. Maar deze leeren spoedig — onder den invloed van den opvoeder, den nood — het lust-principe door een wijziging te vervangen.

Deze modificatie is de taak om onlust te verhoeden en deze wordt, als gelijkwaardig, gesteld naast die van lust-gewin; de ikheid komt tot de ervaring dat zij zich in het onvermijdelijke dient te schikken, dat zij af moet zien van oogenblikkelijke bevrediging, dat zij het lustgewin moet uitstellen, een deel onlust moet verdragen en zekere lust-bronnen heelemaal opgeven. De aldus opgevoede „ikheid" is verstandig geworden, zij laat zich niet meer door het lust-principe beheerschen, maar onderwerpt zich aan het w e r k e l ij k h e i d s-p r i n c i p e, dat ten slotte ook lust-verkrijging beoogt, maar een lust die, daar zij op de werkelijkheid steunt, een zekere is, zij het ook een uitgestelde en geringere lust.

Een der meest gewichtige vorderingen die de ontwikkeling der ikheid maakt, is de overgang van het lust- naar het werkelijkheids-principe. Wij weten reeds dat de sexueele aandriften laat en slechts met wederstreven dit deel van de ikheids-ontwikkeling medemaken en wij zullen later vernemen welke gevolgen het voor den mensch heeft als zijn sexualiteit genoegen neemt met zulk een losse verhouding tot de uitwendige realiteit.

Tot slot nog deze opmerking, die hier thuis behoort: Wanneer de ikheid van den mensch evenals de libido haar ontwikkelings-geschiedenis heeft, dan zult u wel niet verbaasd zijn te hooren dat er ook „regressies van de ikheid" voorkomen, en zult u ook willen weten welke rol deze regressie der ikheid tot vroegere ontwikkelingsphasen bij de neurosen spelen kan.

DRIE EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE WEGEN DER SYMPTOOMVORMING.

Dames en heeren!

Naar de meening van leeken zijn het de verschijnselen die het wezen van de ziekte uitmaken. Voor hen beteekent genezing het wegnemen der symptomen. De geneesheer denkt daar anders over. Voor hem bestaat er een groot onderscheid tusschen de symptomen en de ziekte zelve. Naar zijne meening beteekent het verdwijnen der verschijnselen geenszins de genezing van de ziekte. Maar wat er na het wegnemen der symptomen voor tastbaars van de ziekte overblijft, is slechts de geschiktheid om nieuwe verschijnselen te vormen. Daarom willen wij ons voor het oogenblik op het standpunt van den leek plaatsen en de poging, om de verschijnselen te doorgronden, gelijkwaardig achten met die van zich een begrip te maken van de ziekte.

De symptomen — wij bedoelen hier natuurlijk psychische (psychogene) verschijnselen en psychisch ziek-zijn — zijn voor het leven in zijn geheel schadelijke of minstens genomen onnutte handelingen die zich tegen den wil van den persoon, die ze bedrijft, vertoonen en die voor dezen met onlust en lijden gepaard gaan. De schade, die de verschijnselen in hoofdzaak te weeg brengen, komt neer op de verspilling van psychische kracht, die hun ontstaan vordert, en de verdere uitgave van energie noodig om hen te bestrijden. Als het een symptoomvorming van aanbelang geldt, dan kunnen deze beide krachtprestaties op zulk een groot deel van de beschikbare energie beslag leggen, dat dit den persoon ernstig schaadt en een te kort aan kracht doet

ontstaan die anders aan alle gewichtige levensdoeleinden ten goede zou gekomen zijn. Daar het met het oog op dit gevolg hoofdzakelijk op de hoeveelheid der aldus in beslag genomen energie aankomt, zoo kunt gij gemakkelijk inzien, dat „ziek-zijn" in zijn wezen een praktisch begrip is. Stelt gij u echter op een theoretisch standpunt, daarbij geen rekening houdende met deze hoeveelheden, dan komt gij er allicht toe om te zeggen dat wij allen ziek, dat is zenuwziek zijn, want ook bij den normalen mensch vertoonen zich de voorwaarden voor de symptoomvorming.

Wij weten reeds dat de verschijnselen der neurose het gevolg zijn van een conflict dat in de streving der libido naar een nieuwe wijze van bevrediging zijn oorzaak vindt. De beide krachten, die met elkaâr in strijd geraakt zijn, komen weder in het verschijnsel samen, zij verzoenen zich als het ware, door het compromis der sypmtoom-vorming. Daarom vermag het symptoom ook zoo goed weêrstand te bieden; het krijgt steun van weerskanten. Wij weten ook dat een der beide partners in het conflict de door de realiteit afgewezen, onbevredigde libido is, die nu langs andere wegen bevrediging tracht te zoeken. Blijft de realiteit onverbiddelijk, ook wanneer de libido bereid is een ander object te aanvaarden in de plaats van het verbodene, dan is deze ten slotte wel genoodzaakt, den weg der regressie in te slaan en de bevrediging te zoeken in een der reeds overwonnen organisaties of door een der vroeger verlaten objecten. Op den weg der regressie wordt de libido aangetrokken door de fixeeringen die zij op die plaatsen van hare ontwikkeling heeft achtergelaten.

Nu scheidt zich de weg, die naar de perversie leidt, scherp af van dien der neurose. Als de ikheid zich niet verzet tegen deze regressies dan komt het ook niet tot neurose maar tot een of andere werkelijke bevrediging van de libido, al zij het ook dat deze geene normale is. Wanneer echter de ikheid, die niet alleen over het bewustzijn, maar ook over de toegangen tot de motorische innervatie en daarmede tot de verwerkelijking van de psychische strevingen beschikt, zich

niet meer kan verstaan met deze regressies, dan is het conflict geboren. De libido is als het ware afgesneden en moet een goed heenkomen trachten te zoeken, waar zij naar den eisch, haar door het lust-principe gesteld, een toevlucht voor haar energiebezetting vinden kan. Zij moet zich aan de ikheid onttrekken. De fixeeringen op haar ontwikkelingsweg, dien zij nu regressief beschrijdt, geven haar zoo de gelegenheid om aldus de wijk te nemen, eene handeling waartegen de ikheid harerzijds zich door verdringingen heeft verdedigd. Terwijl de in regressie verkeerende libido deze verdrongen posities bezet, heeft zij zich los gemaakt van de ikheid en van hare wetten, daarbij tevens ook afstand gedaan van alles wat zij onder den invloed der ikheid geleerd had. Zij was buigzaam, zoolang zij bevrediging vond; zij werd ongezeggelijk zoodra zij onder den dubbelen druk kwam van de uitwendige en inwendige onthouding en dacht terug aan de goede tijden van weleer. In hoofdzaak is dit zoo haar onveranderlijk karakter. De voorstellingen, waarop de libido nu haar energie als bezetting overdraagt, behooren tot het systeem van het onbewuste en zijn onderworpen aan de processen die daar mogelijk zijn, speciaal aan de verdichting en verschuiving. Hierdoor nu werden verhoudingen geschapen die volkomen analoog zijn aan die bij de droomvorming. Evenals de, in het onbewuste tot stand gekomen, eigenlijke droom, die de vervulling is eener onbewuste wenschfantasie, een stuk (voor)bewuste handeling ontmoet, die censuur uitoefent en die, nadat aan dezen eisch voldaan is, de vorming van een manifesten droom als compromis toelaat, zoo heeft de libido-vertegenwoordiging in het onbewuste ook nog rekening te houden met de macht van de voorbewuste ikheid. Het protest, dat zich tegen haar in de ikheid heeft doen hooren, volgt haar na als „tegenbezetting" en noodzaakt haar die uitdrukking te kiezen, die tegelijkertijd de eigen uitdrukking der ikheid kan worden. Zoo komt dan het symptoom tot stand als veelvuldig verminkte nakomeling van de onbewuste wenschvervulling der libido, een kunstig uitgezochte dubbelzinnigheid, die twee elkander

geheel tegensprekende beteekenissen heeft. Alleen ten opzichte van dit laatste punt is er een verschil waar te nemen tusschen droom- en symptoomvorming, want bij de droomvorming streeft het voorbewuste doel er alleen naar om den slaap te behouden om niets in het bewustzijn toe te laten wat hem storen kan; het staat er echter niet op om een vinnig „neen integendeel" toe te roepen aan den onbewusten wenschprikkel. Het kan meer tolerant zijn, dewijl de situatie van den slaper minder gevaar aanbiedt. De uitweg naar de realiteit is door den slaaptoestand alleen versperd.

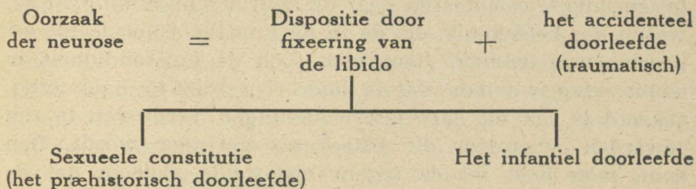
U ziet, dat het voorhanden zijn der fixeeringen het aan de libido mogelijk maakt om, als het conflict dreigt uit te kunnen wijken. De regressieve bezetting van deze fixeeringen leidt tot het vermijden der verdringing en tot een afvoer — of bevrediging — der libido, waarbij aan de eischen, die het compromis stelt, moet voldaan worden. Langs den omweg over het onbewuste en de oude fixeeringen, is het eindelijk aan de libido gelukt om tot eene — in elk geval ten zeerste beperkte en bijna niet meer herkenbare — werkelijke bevrediging te komen. Staat mij toe om, wat dien einduitgang betreft, twee opmerkingen te maken. In de eerste plaats wil ik er u op wijzen hoe zich hier eenerzijds de libido en het onbewuste, anderzijds de ikheid, het bewustzijn en de werkelijkheid, nauw verbonden toonen, niettegenstaande zij oorspronkelijk volstrekt niet bij elkaar behooren; en gelieft daarbij in aanmerking te nemen dat al wat ik u hier heb gezegd en wat verder volgen gaat slechts slaat op de symptoomvorming bij de hysterische neurose.

Waar vindt de libido nu de fixeeringen die zij noodig heeft om de verdringingen te doorbreken? Zij vindt die in de handelingen en doorleefde dingen tijdens de kinderlijke sexualiteit, in de verlaten deelstrevingen en opgegeven objecten van den kindertijd. Tot dezen keert dus de libido weder terug. De beteekenis van dezen kindertijd is tweeërlei; eenerzijds hebben zich in dezen tijd het eerst de richtingen van het instinct geopenbaard die het kind als hereditairen aanleg met zich ter wereld bracht en anderzijds door inwer-

kingen van buitenaf, door toevallig doorleefde dingen, andere aandriften voor het eerst in hem wakker geschud. Naar mijne meening hebben wij ontwijfelbaar het recht het bestaan dezer tweeledigheid aan te nemen. Het zich openbaren van den aangeboren aanleg is wel niet aan critische bedenking onderhevig, maar de ervaring der analytische praktijk dwingt ons rondweg aan te nemen, dat zuiver toevallig tijdens de kindsheid doorleefde dingen in staat zijn om fixeering der libido achter te laten. Ik zie ook niet in dat hier een theoretisch bezwaar tegen in te brengen zoude zijn. De constitutioneele aanleg moet zeker wel teruggebracht worden tot de nawerking van door de voorouders doorleefde dingen; ook die is eens verkregen geworden; als dat niet zoo was zou er van erediteit geen sprake kunnen zijn. En zou het denkbaar wezen, dat zulk eene tot herediteit voerende verwerving juist zou ophouden bij de generatie die wij nu beschouwen? Maar men moet zich wachten om — zooals het maar al te vaak geschiedt — de beteekenis van het in den kindertijd doorleefde, geheel achter te stellen bij hetgeen de voorouders hebben doorgemaakt en bij dat wat op eigen rijpen leeftijd werd ondervonden; integendeel men moet daar groote waarde aan toekennen. De naweeën dier jeugd-ervaringen zijn des te ernstiger, omdat zij opgedaan zijn in het tijdperk der nog niet voleindigde ontwikkeling, daaraan juist ontleenen zij hare geschiktheid om traumatisch in te werken. De onderzoekingen van Roux en anderen, betreffende het mechanisme der ontwikkeling, hebben aangetoond dat een prikje met de punt van een naald in het tot celdeeling overgaand kiem-beginsel een ernstige stoornis te weeg brengt in de ontwikkeling. Diezelfde naaldsteek zou, als hij toegebracht werd aan de larve of aan het ontwikkeld dier, aan deze geen kwaad veroorzaken.

Zoo splitst zich dus de fixeering der libido van den volwassen mensch — die wij als vertegenwoordigster van den constitutioneelen factor bij de gelijkstelling der neurosen, wat haar aetiologie betreft, hebben aangenomen — voor ons in twee verdere momenten, in den hereditairen aanleg

en in den, in de prille jeugd, verworven aanleg. Wetende bij ervaring dat een student veel voor een schema voelt, willen wij de genoemde verhoudingen in zulk een schema samenvatten:

De erfelijke sexueele constitutie biedt ons verscheidenheid in aanleg aan van velerlei aard, naar mate deze of gene partieele aandrift, voor zich alleen of in vereeniging met andere, bizonder krachtig aangelegd is. De sexueele constitutie vormt met den factor van het in den kindertijd doorleefde, ook weer een „aanvullingsreeks", die geheel analoog is aan die waarmede wij het eerst hebben kennis gemaakt, namelijk die tusschen dispositie en het toevallig doorleefde van volwassenen. Zoowel hier als daar ontmoeten wij dezelfde uiterste gevallen en dezelfde verhoudingen der plaatsvervanging. Het ligt voor de hand hier de vraag te stellen of de meest opvallende der libido-regressies, die tot vroegere trappen der sexueele organisaties terugging, niet hoofdzakelijk veroorzaakt wordt door het erfelijk constitutioneel moment; maar het antwoord op deze vraag kan best uitgesteld worden totdat men de gelegenheid zal hebben om een grootere reeks van de vormen der neurose in oogenschouw te nemen.

Laat ons nu stilstaan bij het feit, dat het analytisch onderzoek aantoont dat de libido der neurotici gebonden is aan het door hen in den kindertijd op het gebied der sexualiteit doorleefde. Deze doorleefde gebeurtenissen krijgen zoo den schijn van een enorme beteekenis te hebben voor het leven en het ziek-zijn van den mensch. Voor zooverre dit te maken heeft met den therapeutischen arbeid behouden zij ongerept

deze beteekenis. Als wij echter deze taak buiten beschouwing laten, dan zien wij toch duidelijk in dat wij hier het gevaar zouden kunnen loopen van een kwalijk begrijpen waardoor wij verleid zouden kunnen worden om het leven al te eenzijdig te oriënteeren naar de neurotische situatie. Bij het wegen der beteekenis, die de in de kindsheid doorleefde gebeurtenissen hebben, dient men toch de omstandigheid in aanmerking te nemen, dat de libido regressief tot haar teruggekeerd is, na uit hare latere stellingen verdreven te zijn geworden, waardoor die beteekenis geringer wordt. Dan komt men licht tot de tegenovergestelde slotsom dat de libido-ervaringen destijds in 't geheel geen beteekenis gehad maar die pas bij de regressie verkregen hebben. U herinnert zich nog wel, dat wij reeds bij de bespreking van het Oedipus-complex ten opzichte van zulk een alternatief ons standpunt aangeduid hebben.

De keus zal ons ook ditmaal niet moeielijk vallen. De opmerking, dat de libido-bezetting — en derhalve de pathogene beteekenis — van het in de kindsheid doorleefde voor een groot deel door de libido-regressie versterkt is geworden, is zonder twijfel juist, maar zij zou ons het spoor bijster doen worden, als wij haar als de uitsluitend den-doorslaggevende gingen beschouwen. Nog andere overwegingen moeten hier in aanmerking komen. In de eerste plaats leert de waarneming ons — op eene wijze die allen twijfel uitsluit — dat de in de kindsheid doorleefde voorvallen hun bizondere beteekenis hebben en daarvan ook reeds in de kinderjaren blijk geven. Er komen toch ook kinder-neurosen voor, waarbij de faktor van het terugschuiven naar een voorafgaanden tijd vanzelf zeer in beteekenis verliest of geheel wegvalt, doordien de ziekte de traumatische voorvallen als op den voet volgt. Het bestudeeren van deze kinderneurosen beveiligt ons tegen het gevaar van menig kwalijk begrijpen van de neurosen der volwassenen, evenals ook de kinderdroomen ons den sleutel gebracht hebben tot het goed begrijpen van de droomen van volwassen personen. Kinder-neurosen nu, komen veel voor, meer dan men wel

denkt. Vaak heeft men ze over het hoofd gezien en ze beschouwd als uitingen van verdorvenheid of stoutheid; ze werden door hen, die in de kinderkamer den scepter voeren, verdoezeld maar niet zelden gelukt het, als men zich later in het verleden van den patient terugdenkt, ze in haar waren aard te herkennen. Zij treden meestal op in den vorm van een angst-hysterie. Wat deze beteekent zullen wij nog bij een andere gelegenheid waarnemen. Als op lateren leeftijd zich eene neurose ontpopt, toont de analyse geregeld aan dat zij eene voortzetting is van die, wellicht slechts nevelachtig — slechts oppervlakkig — aangeduide, infantiele ziekte. Er komen echter, zooals ik u gezegd heb, gevallen voor waarin deze zenuwachtigheid van het kind zich zonder onderbreking in een levenslang ziekzijn voortzet. Enkele gevallen van kinderneurosen hebben wij nog bij het kind zelf — tijdens zijn ziek-zijn — kunnen analyseeren; vaker hebben wij ons moeten vergenoegen om, bij de behandeling van een zenuwlijder van rijperen leeftijd, later inzicht te krijgen in de kinderneurose waaraan hij destijds geleden had; in zulke gevallen dient men in zijne gevolgtrekkingen voorzichtig te zijn en mag men niet vergeten zekere correcties aan te brengen.

In de tweede plaats dient toch gezegd dat men het onbegrijpelijk zou moeten achten, de libido zoo geregeld regressies te zien vertoonen naar den kinderlijken leeftijd als daar niets ware dat aantrekking op haar zou kunnen uitoefenen. De fixeering, waarvan wij het bestaan op de afzonderlijke plaatsen van den ontwikkelingsweg aannemen heeft dan slechts waarde, als wij mogen onderstellen dat deze bestaat in het vastleggen van een bepaalde hoeveelheid libido-energie. Ten slotte kan ik er u op wijzen dat hier, tusschen de intensiteit en de pathogene beteekenis van de op kinderlijken- en van de op lateren leeftijd doorleefde gebeurtenissen, een overeenkomstige aanvullingsverhouding bestaat als in de vroeger door ons bestudeerde reeksen. Er doen zich gevallen voor, waarin het gansche zwaartepunt der aetiologie valt op de sexueele ervaringen der kindsheid, waar

deze indrukken een bepaald traumatische werking openbaren en daarnaast geen anderen steun behoeven dan dien de gemiddelde sexueele constitutie en dezer onvolkomenheid bieden kan. Maar ook andere gevallen komen voor, waarbij het accent op de latere conflicten valt en waarbij de door de analyse naar voren gebrachte, op kinderlijken leeftijd verkregen indrukken ons toeschijnen het werk der regressie te zijn; er komen dus uitersten voor van ,,ontwikkelingsremming" en van ,,regressie", terwijl tusschen deze beide in, alle tusschen-grootheden van samenwerking der beide momenten voorkomen.

Deze verhoudingen hebben voor de paedagogie, die zich het voorkómen van de neurosen door een vroegtijdig ingrijpen in de ontwikkeling der sexualiteit van het kind ten doel stelt, een zeker belang. Zoolang als men hoofdzakelijk zijn aandacht blijft bepalen op de sexueele ervaringen die het kind opdoet, kan het niet anders of men moet wel gelooven alles voor de prophylaxis van nerveuse ziekten gedaan te hebben, als men maar gezorgd heeft deze sexueele evolutie vertraagd en het kind gespaard te hebben voor het doorleven van zulke voorvallen. Maar wij weten al dat de aetiologie der neurosen meer gecompliceerd is en zich niet tot één oorzaak bepaalt. De strenge bewaking der kindsheid verliest aan waarde daar zij geen vat heeft op den constitutioneelen factor; bovendien is zij moeielijker uit te voeren, dan de opvoeders wel meenen, en zij brengt twee nieuwe gevaren met zich mede, waar niet meê te spotten valt, zij bereikt te veel door een voor het vervolg hinderlijke, overmatige sexueele verdringing in de hand te werken en doordien zij het kind zonder weerstandsvermogen tegen de sexueele verleidingen, die op hem aan stormen, het leven in laat gaan. Zoo blijft het nog zeer twijfelachtig, in hoever de prophylaxis op den kinderlijken leeftijd nut aanbrengen kan, en of wij niet meer mogen verwachten ter voorkoming van de neurosen door anders op te treden tegen die aktueele ziekte zelf.

Wij willen nu terugkeeren tot de symptomen. Zij vormen

dus een vervangmiddel voor de ontbeerde bevrediging door een regressie der libido naar vroegere tijden, waarmede de terugkeer naar vroegere ontwikkelingstrappen der objectkeus of de organisatie onafscheidelijk verbonden is. Wij weten reeds lang dat de neurose-lijder ergens aan zijn verleden vast zit; wij weten nu, dat het een periode van zijn verleden geldt, waarin zijn libido bevrediging vond, waarin hij zich gelukkig voelde. Hij gaat zijn levensgeschiedenis na, net zoo lang tot hij zulk een tijdperk heeft gevonden al zou hij ook terug moeten gaan tot zijn zuigelingstijd, zooals hij zich dien herinnert, of zich die op grond van latere ervaringen voorstelt. Het symptoom reproduceert op een of andere manier die kinderlijke wijze van bevrediging, verminkt door de uit het conflict voortspruitende censuur; in den regel gaat het met een gewaarwording van lijden gepaard en bevat elementen, ontleend aan hetgeen aanleiding gaf tot ziek worden. De wijze van bevrediging, die het symptoom biedt, lijkt heel vreemd. Wij zullen daar laten, dat zij onkenbaar blijft voor den persoon, die de zoogenaamde bevrediging veeleer als lijden ontwaart en erover klaagt. Deze gedaante-verwisseling behoort tot het psychisch conflict onder den druk waarvan het symptoom zich heeft moeten vormen. Wat vroeger het individu bevrediging bracht, moet nu juist zijn weerstand of zijn afkeer wekken. Voor een dergelijke verandering van beteekenis kunnen wij een schijnbaar nietig maar leerrijk voorbeeld aanvoeren. Hetzelfde kind, dat eens met genot zich laafde aan de moederborst, kan jaren later grooten tegenzin hebben tegen het drinken van melk, een weerzin die der opvoedster vaak veel moeite kost als ze dien bij het kind wil overwinnen. Die weerzin kan tot afkeer stijgen als er zich op de melk of op den met melk toebereiden drank een velletje mocht vertoonen. Het is volstrekt niet onmogelijk dat genoemd velletje de herinnering wekt aan de vroeger zoo vurig begeerde moederborst. De als trauma ingewerkt hebbende spening van het kind ligt in elk geval tusschen die twee periodes.

Nog iets anders is er, dat ons de symptomen vreemd doet

toeschijnen en het onbegrijpelijk maakt dat zij als middelen kunnen dienen ter bevrediging van de libido. Zij doen ons zoo in 't geheel niet denken aan dat alles waarvan wij op normale wijze bevrediging zouden verwachten. Meestal zien zij af van het object en geven daarmede de verhouding prijs waarin zij tot de werkelijkheid staan. Wij vatten dat op als een gevolg van het verlaten van het werkelijkheids- en van den terugkeer tot het lust-principe. Het is echter ook een terugkeer tot een soort van verbreed auto-erotisme, zooals het de eerste bevredigingen schonk aan het geslachtsinstinct. In plaats van een verandering van de wereld buiten ons, stellen zij een lichamelijke verandering; een inwendige actie dus in de plaats van een uitwendige; een aanpassing in de plaats van eene handeling, wat weer overeenkomt met een, uit het phylogenetisch oogpunt beschouwd, zeer belangrijke „regressie". Een en ander zullen wij pas leeren begrijpen in verband met iets nieuws dat de analytische onderzoekingen over de symptoomvorming ons nog moeten leeren kennen. Voorts herinneren wij ons, dat bij de symptoomvorming dezelfde processen van het onbewuste hebben medegewerkt als bij de droomvorming, de verdichting en de verschuiving. Het symptoom stelt iets als vervuld voor, zooals de droom dat ook doet, een bevrediging in den trant van de infantiele, maar deze kan door een tot het uiterste doorgezette verdichting tot een enkelvoudige sensatie of innervatie samengedrongen, door voortgezette verschuiving tot een kleine enkelvoudigheid van het gansche libidocomplex ingekrompen zijn. Het is geen wonder dat het ook ons vaak moeite kost om in het symptoom de daarin door ons vermoede bevrediging van de libido te erkennen, een vermoeden dat we telkenmale bewaarheid zien.

Ik heb u gezegd dat we nog met iets nieuws kennis moeten maken, met iets inderdaad verrassends en dat ons in de war brengt. U weet dat we aan de hand der analyse van de symptomen tot de kennis geraken van het door het kind doorleefde, waaraan de libido gefixeerd is en waaruit de verschijnselen voortspruiten. Het verrassende zit nu hierin

dat die infantiele voorvallen niet altijd reëel zijn. In het meerendeel der gevallen zijn het geen ware gebeurtenissen, en in enkele gevallen komen zij in directe tegenstelling met de historische waarheid. U begrijpt wel, dat deze bevinding, meer dan welke andere ook, in staat is òf wel om de analyse die tot zulk een ontdekking voert, in discrediet te brengen, of wel om de zieken in een slecht daglicht te plaatsen, aangezien toch de analyse zoowel als het gansche begrip der neurosen op hunne getuigenissen gegrond is. Bovendien is hier nog iets bij, dat de verwarring nog erger maakt. Als de door de analyse aan het licht gekomen dingen uit het kinderleven altijd reëel gebeurde feiten waren, dan zouden wij het veilige gevoel hebben van op een vasten bodem te staan; als die dingen steeds onwaar, valsch zouden zijn, als zij zich zouden ontpoppen als bedenksels, verdichtsels van de patienten, dan zouden we ons genoopt voelen dien onbetrouwbaren bodem vaarwel te zeggen om ons heil te zoeken op anderen bodem. Maar noch het een noch het ander is zoo. De zaak komt hierop neer dat de in de analyse geconstrueerde of tot herinnering gebrachte kinderervaringen soms bepaald valsch, maar andere keeren even stellig juist zijn, terwijl in het meerendeel der gevallen waar en onwaar dooreengemengd is. De symptomen dus, zijn nu eens het product van werkelijk plaats gehad hebbende feiten, waarvan men mag verwachten dat zij invloed gehad hebben op de fixeering van de libido, dan weer het product van fantasieën der patienten, die natuurlijk in geenen deele geschikt zijn om een rol in de aetiologie te vervullen. Het is moeielijk om hierin den weg te vinden. Een eerste aanknoopingspunt vinden we misschien in een analoge ontdekking, namelijk dat de afgezonderde herinneringen uit de kinderjaren, die de menschen van dien vroegsten tijd af en buiten alle analyse om bewust in zich omgedragen hebben, eveneens vervalscht kunnen zijn of ten minste in ruime mate waar en valsch dooreengemengd inhouden. Het is zelden moeielijk om hier de onjuistheden in aan te wijzen en dat bezorgt ons ten minste dezen eenen troost, dat, wat deze onverwachte

ontgoocheling aangaat, niet de analyse de schuld draagt, maar dat deze op een of andere wijze op rekening van den patient komt.

Bij kalm nadenken, zien wij weldra in wat ons in deze kwestie zoo in dwaling brengt. Wij schatten de werkelijkheid te gering en vergeten een onderscheid te maken tusschen deze en de fantasie. We zijn geneigd ons boos te maken als we den patient betrappen dat hij ons verzinsels op den mouw tracht te spelden. De werkelijkheid lijkt ons toe hemelsbreed te verschillen van de verzonnen dingen; zij is in onze schatting heel anders. De patient, in zijn normalen toestand verkeerend, stelt zich overigens op hetzelfde standpunt. Als hij het materiaal, dat achter de symptomen tot de wensch-situaties voert, die een copie van de in de kindsheid doorleefde dingen vormen, dan verkeeren we aanvankelijk bepaald in twijfel òf het om de werkelijkheid dan wel om de fantasieën gaat. Later stellen zekere kenteekenen ons in staat om een uitspraak te doen en staan wij voor de taak om die ook tot kennis van den patient te brengen. Dat gaat nooit zonder bezwaren. Zeggen we hem dadelijk bij den aanvang dat hij nu bezig is fantasieën op te disschen waarmede hij de geschiedenis van zijn jeugd heeft versluierd, zooals elk volk zijn vergeten oertijd door het samenstellen van sagen, dan merken we tot onze schade dat zijn belangstelling om zijn thema nader te ontwikkelen sterk gaat afnemen. Hij wil ook realiteiten doorleven en veracht alle „verbeelding". Laten wij hem echter, tot hij bij tijd en wijle dat stuk arbeid tot een goed eind heeft gebracht, in het goed geloof dat wij ons bezig houden met het instellen van een onderzoek naar de, in zijn kinderjaren werkelijk plaats gehad hebbende gebeurtenissen, dan loopen wij de kans dat hij ons later deze dwaling onzerzijds voor de voeten werpt en ons om onze quasi-goedgeloovigheid uitlacht. Het duurt een heelen tijd voor men inziet dat men het verstandigst handelt met fantasie en werkelijkheid te meten naar een zelfde maat en er zich althans niet om te bekommeren

of de door het kind doorleefde dingen, die men tot klaarheid wenscht te brengen, reëel dan wel denkbeeldig zijn.

Toch is het innemen van deze stelling zeker de eenig juiste ten opzichte van deze voortbrengselen der psyche. Ook zij bezitten een soort van werkelijkheid; het blijft een feit dat de patient zich zulke fantasieën heeft gevormd en dat heeft ternauwernood minder beteekenis voor zijn neurose dan wanneer hij werkelijk den inhoud dezer fantasieën doorleefd had. Die fantasieën bezitten een psychische realiteit in tegenstelling van een materieele, en gaandeweg leeren wij inzien dat in de wereld der neurosen de psychische realiteit den doorslag geeft.

Onder de voorvallen, die in de geschiedenis der kinderjaren van neuroselijders steeds wederkeeren, die bijna nooit schijnen te ontbreken, zijn er enkele die bizonder gewichtig zijn, waarom ik het ook van belang acht er de aandacht op te vestigen. Als voorbeelden hiervan noem ik u: het waarnemen door het kind van den congressus der ouders, het verleid-worden door een ouderen persoon en de bedreiging met castratie. Ten zeerste zou men zich vergissen als men meende dat in werkelijkheid deze voorvallen nooit zouden plaats vinden; het tegendeel is waar en vaak heeft men zich door navraag bij andere familieleden van die waarheid kunnen vergewissen. Zoo is het bij voorbeeld volstrekt geen zeldzaamheid, dat men den kleinen jongen, die de onhebbelijkheid vertoont van met zijn geslachtsdeel te spelen en nog niet weet dat hij dergelijk gedoe dient te verbergen voor zijn ouders of voor de personen die hem verzorgen, bedreigt met hem hetzij het lid of wel de hand, waarmede hij zondigt, te zullen afsnijden. Bespreekt men die zaak met de ouders, dan betuigen dezen vaak dat zij meenden doelmatig te hebben gehandeld door het uiten van die dreigementen; vele menschen herinneren zich best die bedreiging te hebben ondergaan, vooral als deze tegen hen geuit was geworden in de latere jaren van de jeugd. Als een moeder of een andere verzorgster die bedreiging uit, dan pleegt zij er bij te zeggen dat vader of de dokter zich met het beulswerk zal belasten.

Men vindt in het bekende boekje „Struwelpeter" van den Frankforter kinderarts Hoffmann, dat zijn populariteit juist dankt aan het goede inzicht in de sexueele en andere complexen van den kinderleeftijd, de castratie, maar in milderen zin, aangeduid en gewijzigd of vervangen door de bedreiging met het afsnijden van den duim als straf voor het hardnekkig „duimpje-zuigen".

Ik acht het echter zeer onwaarschijnlijk dat kinderen zóó vaak met castratie worden bedreigd, als men dat wel op grond van het materiaal uit de analyse bij zenuwlijders zou mogen afleiden. Wij kunnen ons ook zeer goed voorstellen dat het kind zelf zich zulk een bedreiging fantaseert op grond van toespelingen en krachtens de wetenschap, dat de auto-erotische bevrediging verboden is, en ook onder den indruk van zijn ontdekking van het vrouwelijk geslachtsdeel. Het is ook volstrekt niet onmogelijk dat het kleine kind — verstoken als men het vaak acht van de faculteit van begrijpen en onthouden — ook in andere dan arme lui's gezinnen getuige zijn kan van een sexueelen congressus tusschen ouders of andere volwassenen; en niet te loochenen valt het dat het kind later, dezen vroeger ontvangen indruk kan begrijpen en daarop reageeren. Maar wordt dit feit beschreven met uitvoerige détails, die anders niet zoo gemakkelijk waargenomen kunnen worden, of als een verkeer uitgebeeld wordt dat more ferarum plaats had, dan is wel geen twijfel mogelijk of de fantasie vindt haar grond in de waarneming van het paren van dieren (honden) en de motiveering er van in de onbevredigde nieuwsgierigheid van het kind in zijn puberteitsjaren. De tot het uiterste opgevoerde prestatie van dezen aard is zeker wel de fantasie der waarneming van den coïtus der ouders, terwijl de waarnemer nog als ongeboren vrucht in de baarmoeder vertoefde. De fantasie der verleiding is van bizonder belang, daar zij maar al te dikwijls geen fantasie maar een werkelijke herinnering is. Gelukkig echter komt de realiteit er van niet zoo vaak voor als men aanvankelijk, op grond van aan de analyse ontleende gegevens, heeft gemeend. De verleiding, door

oudere kinderen of door zulken van gelijken leeftijd, komt altijd nog meer voor dan die door volwassenen; en als door het meisje, dat van een dergelijk voorval uit haar jeugd weet te verhalen, vrij geregeld aan den vader de rol van verleider toebedeeld wordt, behoeft men er niet aan te twijfelen of de beschuldiging is een product der fantasie en het valt niet moeielijk het motief te begrijpen dat het kind tot die verbeelding drijft. Geregeld maakt het kind gebruik van de verleidingsfantasie om er de auto-erotische periode van zijn geslachtsleven meê te bemantelen, terwijl er dan van verleiding geen sprake is geweest. Het bespaart zich aldus de noodzakelijkheid om zich te moeten schamen over het bedrijven van masturbatie en fantaseert onderwijl een object van zijn begeerte uit die vroegste tijden terug. Toch behoeft gij niet te denken dat sexueele schending van het kind door de naaste mannelijke aanverwanten geheel en al thuis behoort in het rijk der fantasie. De analytici, voor het meerendeel, zullen gevallen hebben gezien waarin een dergelijke schanddaad werkelijk een rol heeft gespeeld en het plegen daarvan onweerlegbaar bewezen is kunnen worden; zij werd dan gepleegd in de latere kinderjaren maar was als het ware reeds in de prille jeugd voorbereid.

Men krijgt den indruk, dat zulke voorvallen bij het kind op de een of andere wijze een noodzakelijke eisch blijken te zijn, dat zij deel uitmaken van den blijvenden inventaris van de neurose. Zijn ze werkelijk gebeurd, dan is het goed; kwamen ze in de realiteit niet voor, dan worden ze door toespelingen geconstrueerd en door de fantasie aangevuld. Het feit blijft hetzelfde, en het is ons nog niet gelukt om eenig verschil te vinden in de consequenties ervan, onverschillig of de fantasie dan wel de realiteit in het door het kind doorleefde het grootste aandeel heeft genomen. Het betreft hier wederom slechts een der zoo vaak besproken aanvullings-verhoudingen; deze is intusschen wel de vreemdste van alle die wij hebben leeren kennen. Van waar stamt de behoefte aan die fantasieën en van waar komt het materiaal dat zij noodig hebben? Omtrent de bronnen van

de aandrift kan wel geen twijfel bestaan, maar wat wel verklaring van noode heeft, is het feit dat telkens weêr dezelfde fantasieën met dienzelfden inhoud opdoemen. Hierop heb ik een antwoord gereed dat, naar ik vermoed, u gewaagd zal toeschijnen. Ik beweer dan dat deze oer-phantasieën — dien naam zou ik ze willen geven en stellig ook aan zekere andere — een phylogenetisch bezit daarstellen. Waar het door het individu zelf doorleefde hem al te weinig belangrijks gebracht heeft, beschikt hij door middel van die oerphantasieën over het in den oertijd doorleefde boven en buiten hetgeen hij zelf heeft doorleefd. Het komt mij voor zeer goed mogelijk te zijn, dat alles, wat ons in de analyse als fantasie wordt medegedeeld, de verleiding van het kind, het opwekken van de geslachtsdrift bij het waarnemen van het sexueele verkeer der ouders, de bedreiging met castratie — of veeleer nog de castratie zelve — in de oertijden van de menschelijke familie eens werkelijkheid geweest is, en dat het fantaseerende kind eenvoudig slechts de leemten der individueele waarheid met historische waarheid aanvult. Herhaaldelijk zijn wij op de gedachte gekomen, dat de psychologie der neurosen meer dan alle andere bronnen van de oudheden der menschelijke ontwikkeling heeft bewaard.

Mijne heeren, de laatst medegedeelde dingen nopen ons om nader in te gaan op het ontstaan en de beteekenis van die geestesprestatie die men „fantasie" noemt. In 't algemeen wordt zij, gelijk gij weet, hoog gewaardeerd, niettegenstaande men het nog niet eens is over de plaats die haar in het zieleleven toekomt. Ik kan er u het volgende van zeggen: Zooals u weet wordt de ikheid van den mensch onder den drang van de uiterste noodzakelijkheid er langzamerhand toe gebracht om de realiteit naar waarde te schatten en om het realiteits-principe te volgen en, moet zij daarbij tijdelijk of duurzaam afzien van haar streven naar lust — niet alleen naar dat van sexueel genot —. Maar steeds is het afzien van het streven naar lust den mensch moeielijk gevallen; hij brengt dat offer niet zonder daar een soort van schadeloosstelling voor te eischen. Daartoe heeft hij zich een psychische

werkdadigheid voorbehouden, die hem in staat stelt om al dien lustbronnen, waarvan hij heeft afgezien, en allen wegen tot lustverkrijging, die hij heeft verlaten, een voortbestaan te verzekeren, een vorm van bestaan, waarin die bronnen en wegen op realiteit geen aanspraak maken en niet als reëel worden opgevat. Elk streven erlangt spoedig den vorm van een vervullings-voorstelling; het lijdt geen twijfel of het zich-bezighouden met de wenschvervullingen der fantasie brengt een bevrediging met zich mede, niettegenstaande beseft wordt dat deze geen werkelijkheid is. Dank zij de werkzaamheid der fantasie, geniet de mensch dus van het gevoel van bevrijd te zijn van den dwang van buiten, een vrijheid waarvan hij in de werkelijkheid al lang had afgezien. Het is hem gelukt beurtelings nog lust-dier te zijn en dan weer een wezen met verstand bedeeld. Met de karige bevrediging, die de werkelijkheid hem biedt, kan hij geen genoegen nemen. ,,Over het geheel kan men het niet stellen zonder hulp-constructies", heeft eens Th. Fontane gezegd. De schepping van het psychisch rijk der fantasie vindt een volledig pendant in de instelling van ,,behoedmiddelen", instellingen tot behoud van natuurmonumenten, daar, waar de eischen van den akkerbouw, van het verkeer, van de industrie het oorspronkelijk aanzijn van de aarde spoedig geheel onkenbaar zouden dreigen te maken. Het natuurmonument laat den ouden toestand blijven, dien men anders overal met leedwezen aan de noodzakelijkheid zou opgeofferd hebben. Daarin mag alles vrij groeien en woekeren, ook het nuttelooze, het schadelijke zelfs. Zulk een behoedmiddel nu dat buiten het realiteits-principe staat is het psychisch rijk der fantasie.

De meest bekende producten der fantasie zijn de zoogenaamde ,,dagdroomen", die wij reeds kennen als denkbeeldige bevredigingen van eerzuchtige, megalomanische, erotische wenschen, die des te weliger tieren naar mate de werkelijkheid meer aanleiding geeft om bescheiden te zijn en geduld te oefenen. In hen valt niet te miskennen het wezen van het denkbeeldig geluk, dat is de wensch om

het lustgewin weder onafhankelijk te maken van het goedvinden der realiteit. Wij weten, dat zulke dagdroomen de kern bevatten en de voorbeelden zijn van de nachtdroomen. De nachtdroom is ten slotte slechts een, door de tijdens den slaap ontketende natuurdriften bruikbaar gemaakte en door de slaapfantasie verminkte dagdroom. Wij hebben ons reeds vertrouwd gemaakt met het denkbeeld dat ook een dagdroom niet noodzakelijk bewust behoeft te zijn, dat er ook onbewuste dagdroomen voorkomen. Zulke onbewuste dagdroomen zijn dus even goed de bron van nachtdroomen als de symptomen der neurose dat zijn.

De volgende mededeeling zal u duidelijk maken van hoeveel belang de fantasie is voor de symptoomvorming. Wij hebben gezegd, dat als ontbering ontstaat, de libido regressief de door haar verlaten stellingen, waaraan zij nog gehecht is gebleven, door het afgeven van zekere bijdragen, bezet. Wij zullen dat gezegde noch terugnemen, noch verbeteren, maar wij willen er een tusschenstuk inlasschen. Hoe vindt de libido haar weg naar die fixatieplaatsen? De zaak is deze: alle verlaten objecten en opgegeven richtingen der libido, zijn nog niet in elk opzicht losgelaten of opgegeven. Zij of hunne afstammelingen worden nog met zekere intensiteit vastgehouden in de fantasie-voorstellingen. Zoo behoeft de libido zich dus slechts op de fantasieën terug te trekken om van deze uit, zich den weg geopend te zien tot alle in verdringing verkeerende fixeeringen. Deze fantasieën werden in zekere mate geduld, het kwam tusschen haar en de Ikheid, hoe scherp de tegenstellingen ook mochten zijn, niet tot een conflict, zoolang aan een bepaalde voorwaarde werd voldaan; een voorwaarde van q u a n t i t a t i e v e n aard, die nu door het terugvloeien der libido op de fantasieën, in de war wordt gebracht. Door deze toevloeiïng wordt de bezetting met energie van de fantasieën zóó verhoogd dat deze veeleischend worden, een drang ontwikkelen in de richting der realisatie. Hierdoor wordt echter het conflict tusschen haar en de Ikheid onvermijdelijk. Of ze vroeger al voorbewust of onbewust waren, nu worden ze door de

Ikheid verdrongen en prijsgegeven aan het onbewuste dat haar aantrekt. Van de nu onbewuste fantasieën gaat de libido terug naar haar punten van oorsprong in het onbewuste tot aan haar eigen fixeerings-plaatsen.

Deze regressie van de libido op de fantasie is een tusschentrap op den weg naar de symptoomvorming die wel een bizondere bespreking waard is. C. G. Jung heeft haar bestempeld met den zeer passenden naam introversie, maar op ondoelmatige wijze dezen naam ook in andere beteekenis gebruikt. Wij willen ons houden aan de stelling, dat introversie beteekent: het afkeeren van de libido van de mogelijkheden om tot reëele bevrediging te komen en de overbezetting van de tot dusverre wegens haar gevaarloosheid gedulde fantasieën. Een geïntroverteerde is nog geen neurose-lijder maar hij bevindt zich in labiel evenwicht; als hij voor zijn opgestuwde libido niet nog andere uitwegen vindt, moet hij, bij de eerstvolgende krachtsverschuiving, symptomen ontwikkelen. Het irreëele karakter der neurotische bevrediging en de veronachtzaming van het verschil, dat tusschen fantasie en werkelijkheid bestaat, verraden zich reeds door het verwijlen op den trap der introversie.

Gij hebt zeker opgemerkt, dat ik bij de laatste besprekingen een nieuwen factor in den samenhang van de aetiologische keten ingebracht heb, de hoeveelheid namelijk, de grootte der in aanmerking komende energieën; wij moeten met dezen factor nog overal rekening houden. Wij komen niet uit met een zuiver qualitatieve analyse der aetiologische momenten. Anders uitgedrukt nog: een uitsluitend dynamisch gezichtspunt der psychische gebeurtenissen is onvoldoende, het economische is ook van noode. Wij moeten ons de zaak zóó voorstellen, dat het conflict tusschen twee strevingen niet tot een uitbarsting komt, voor en aleer zekere bezettings-intensiteiten zijn bereikt al zou ook al lang aan de voorwaarde van bezettings-inhoud voldaan zijn. De pathogene beteekenis der constitutioneele factoren regelt zich eveneens naar de omstandigheid, hoeveel meer er van de eene dan wel van de andere partieel-aandrift in den

aanleg schuilt; men kan zich zelfs voorstellen dat bij alle menschen de aanleg qualitatief denzelfden aard vertoont en dat het verschil tusschen de eene en de andere dispositie slechts een verschil is van quantitatieve verhoudingen. Van niet minder beslissenden invloed is het quantitatieve moment voor het weerstands-vermogen ten opzichte van het zenuwziek-worden. Het komt hierop neêr, hoe groot het bedrag is van onverbruikte libido dat een persoon behoeft om in evenwicht te blijven en hoe groot het doel van zijn libido dat hij vermag te onttrekken aan het sexueele doel om dat te gebruiken voor sublimeerings-doeleinden. Uit een oogpunt van hoedanigheid kan men het einddoel der psychische werkdadigheid omschrijven als een streven naar lustgewin en tot vermijding van onlust; van een economisch standpunt uit beschouwd, stelt het zich tot taak om de in het zielenapparaat werkzame prikkelquanta te bemachtigen en hunne stuwing, die onlust baart, te beletten.

Een en ander wilde ik u dus meêdeelen omtrent de symptoom-vorming bij de neurosen. Maar laat ik niet verzuimen er u nogmaals nadrukkelijk op te wijzen: dat alles wat ik hier gezegd heb uitsluitend betrekking heeft op de sypmtoom-vorming bij de hysterie. Veel vindt men reeds heel anders bij de dwang-neurose, al blijft het grond-idee geldend. De tegenbezettingen tegen de eischen, door de aandriften gesteld, waarvan wij ook bij de hysterie gesproken hebben, dringen zich bij de dwang-neurose naar voren en beheerschen het klinische beeld door zoogenaamde ,,reactievormingen". Bij de andere neurosen, bij welke de onderzoekingen naar de mechanismen der symptoomvorming nog in geen enkel opzicht ten einde zijn gebracht, worden dergelijke en nog verder strekkende afwijkingen waargenomen.

Voor wij heden scheiden, zou ik nog gaarne een oogenblik uw aandacht willen verzoeken voor een zijde van het fantasie-leven, die van het allergrootste belang is. Er bestaat namelijk een weg die van de fantasie naar de realiteit terugvoert, en deze is de kunst. De kunstenaar is in aanleg ook een geïntroverteerde, die van de neurose niet zoo ver afstaat.

Hij voelt in zich den drang van oversterke aandriften; hij zou eer, macht, rijkdom, roem en vrouwenliefde willen verwerven; maar het ontbreekt hem aan de middelen daartoe. Evenals een ander die zijn wenschen onbevredigd ziet, wendt hij zich dan van de werkelijkheid af en brengt al zijn belangstelling, ook zijn libido, op de wenschvormingen van zijn fantasie-leven over, van waar uit de weg zou kunnen voeren naar de neurose. Om te voorkomen dat zijn evolutie niet ten volle dezen weg neme, mogen wel vele omstandigheden samenvallen; het is toch bekend hoe vaak het prestatie-vermogen van kunstenaars voor een deel door neurosen belemmering ondervindt. Waarschijnlijk bezit hun constitutie een sterk sublimeerings-vermogen en een zekere losheid der verdringingen die het conflict tot oplossing brengen. Maar op de volgende manier vindt de kunstenaar den terugweg naar de realiteit. Hij is toch niet de eenige die een fantasieleven leidt. In het algemeen komen de menschen hierin overeen dat zij waardeering hebben voor het tusschen-rijk der fantasie, en ieder die ontbering lijdt, verwacht van dat rijk der verbeelding, troost en verzachting van zijn leed. Maar het lust-gewin dat de niet-kunstenaars uit de bronnen der fantasie verwachten mogen, is zeer beperkt. Hun verdringingen noodzaken hen onverbiddelijk zich te vergenoegen met de luttele dagdroomen die nog tot bewustheid kunnen komen. Een echt kunstenaar kan over veel meer beschikken. Hij weet in de eerste plaats zijn dagdroomen zoo te bewerken, dat zij het al te persoonlijke, dat vreemden aanstoot geeft, verliezen en zoo voor anderen genietbaar worden. Hij weet ze ook zooveel te verzachten, dat zij niet licht hun afkomst uit verboden bronnen verraden. Dan ook bezit hij het raadselachtig vermogen om een gegeven materiaal zoo om te vormen dat het tot een getrouw evenbeeld van de voorstelling zijner fantasie is geworden; eindelijk weet hij dan nog aan dit product zijner fantasie zooveel lust-gewin te associeeren dat daardoor, ten minste tijdelijk, de verdringingen overstemd of opgeheven worden. Als hij dat alles vermag te presteeren, dan maakt hij het aan andere men-

schen mogelijk om uit de eigene ontoegankelijk geworden lustbronnen van hun onbewuste wederom troost en leniging te putten, hij oogst hunne dankbaarheid en bewondering en heeft nu door middel zijner fantasie bereikt, wat hij aanvankelijk alleen in zijn verbeelding had verworven: eer, macht en vrouwenliefde.

VIER EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE GEWONE ZENUWACHTIGHEID.

Dames en Heeren!

Nadat wij zoo ijverig samen in onze laatste besprekingen een moeielijk stuk arbeid hebben afgedaan, laat ik het onderwerp een tijd rusten om mij tot u zelf te richten.

Ik ben namelijk overtuigd dat gij ontevreden moet zijn. Gij hebt u, naar ik mij zoo denken kan, een andere voorstelling gemaakt van een „Inleiding tot de psycho-analyse". Gij hadt geen theorie verwacht maar wel levensrijke voorbeelden. Wellicht zult gij zeggen dien eenen keer dat gij ons de vergelijking hebt verhaald: „Gelijkvloers en op de eerste verdieping", toen hebben wij iets kunnen begrijpen omtrent de oorzaken die tot neurose leiden; alleen hadden het toen reëele waarnemingen moeten zijn. Of wel, toen ik in den beginne twee verschijnselen — ditmaal geen gefingeerde — met u besprak, toen ik ze u aantoonde en verklaarde in hunne verhouding tot het leven der patienten, toen hebt gij een begrip gekregen van den „zin" der symptomen; en hooptet gij dat ik in denzelfden trant voort zou gaan. Maar in plaats daarvan heb ik u onthaald op breedvoerige, moeielijk overzienbare theorieëen; op theorieën die niet volledig waren, waar aldoor wat nieuws aan werd toegevoegd; heb ik geschermd met begrippen waarover ik u nog niet gesproken had; voorts verviel ik van de beschrijvende uiteenzetting in de dynamische opvatting, van deze in een zoogenaamd economische, en maakte ik het u lastig met u te willen leeren begrijpen, hoeveel van de gebezigde kunsttermen hetzelfde beteekenen en slechts welwillendheidshalve met

elkaar afwisselen, liet dan zulke zoo-ver-om-zich-heengrijpende gezichtspunten als het lust- en realiteits-principe en het phylogenetisch-geërfd-bezit voor u opduiken, en in plaats van u in iets in te leiden, liet ik iets, wat zich steeds verder van u verwijderde, voor uwe oogen voorbijtrekken.

Waarom ben ik bij de „Inleiding in de leer der neurosen" niet met dat begonnen wat u zelf van de nerveusheid weet en wat zoo langen tijd uw belangstelling gewekt heeft? Namelijk, met het eigenaardige wezen der zenuwlijders, hun onbegrijpelijke wijze van reageeren in den omgang met hunne medemenschen en op uitwendige invloeden, hun prikkelbaarheid, onberekenbaarheid en ondeugdelijkheid? Waarom heb ik u niet schrede voor schrede geleid van af het begrip der meer eenvoudige alledaagsche vormen tot de vraagstukken der raadselachtige extreme vormen der nervositeit?

Ja, Mijne Heeren, ik kan niet eens u ongelijk geven. Ik ben niet zóó ingenomen met mijn wijze van uiteenzetting dat ik zelf alle fouten, waar u mij op wijst, zou willen doen beschouwd zien als even zoovele voordeelen. Zelf geloof ik dat uwe belangen beter gediend hadden kunnen worden, als ik het anders had ingericht; zoo was ook mijn voornemen geweest. Maar niet altijd gelukt het om onze goede voornemens tot uitvoering te brengen. In de stof zelf is er dikwijls iets dat ons leidt en ons van die eerste voornemens afbrengt. Reeds een zoo onbeduidende handeling als het rangschikken van een goed bekend materiaal, laat zich niet geheel en al door de willekeur van den auteur beheerschen; het volgt zijn eigen weg en pas als het werk verricht is, vraagt men zich af: waarom is die regeling op die wijze en niet anders getroffen?

Een van de redenen is waarschijnlijk hierin te vinden dat de titel „Inleiding tot de psycho-analyse" voor deze, de neurosen behandelende, afdeeling, niet meer passend is. De inleiding tot de psycho-analyse is de studie der vergissingen en die van den droom; de leer der neurosen is de psycho-analyse zelf. Ik geloof niet dat ik u in zoo'n korten tijd, op een andere manier en in zoo geconcentreerden vorm had

kunnen doen kennis maken met den inhoud van de leer der neurosen. De bedoeling was, om u den zin en de beteekenis der verschijnselen, de uitwendige en inwendige voorwaarden en het mechanisme der symptoomvorming in verband met elkaar uiteen te zetten. Dat heb ik gepoogd te doen; het is vrijwel de kern van datgene wat op het oogenblik de psychoanalyse te leeren geeft. Dan was er veel te zeggen over de libido en haar ontwikkeling, een en ander ook over de evolutie van de Ikheid. Door middel van de inleiding waart u reeds voorbereid op de vooronderstellingen van onze techniek, op de groote gezichtspunten van het onbewuste en van de verdringing (van den weerstand). In een der eerstvolgende voorlezingen zult u vernemen, op welke plaatsen de psychoanalytische arbeid zijn organische voortzetting neemt. Intusschen heb ik u er op gewezen dat al onze uitkomsten alleen verkregen zijn uit de navorsching van een enkele groep van zenuwaandoeningen, de zoogenaamde overdrachtsneurosen. Het mechanisme der symptoom-vorming heb ik zelfs alleen bestudeerd bij de hysterische neurose. Mocht uw weten al geen aanspraak kunnen maken op volledigheid, en mocht gij nog niet alles goed in uw brein hebben kunnen vastleggen, dan hebt u zich toch — naar ik hoop — een beeld kunnen vormen hoe en met welke middelen de psychoanalyse werkt, welke kwesties zij behandelt en welke uitkomsten zij heeft verkregen.

Bij u heb ik den wensch verondersteld dat ik bij de uitbeelding der neurosen een aanvang zou gemaakt hebben met het schetsen van het doen en laten der zenuwlijders, met de schildering van de manier hoe zij lijden onder hunne neurose, hoe zij zich er tegen verweren en er tegen optreden. Zeer stellig is deze stof belangwekkend en wetenswaard, ook niet moeielijk om te behandelen, maar daarmede te beginnen is niet ontbloot van gevaar. Men loopt zoodoende de kans om niet tot de ontdekking te komen van het onbewuste, voorts om de groote beteekenis, die de libido heeft, over het hoofd te zien en alle verhoudingen af te meten naar den maatstaf waarmede de Ikheid van den zenuwlijder ze

afmeet. Dat deze Ikheid geen onpartijdig iemand is op wien men zich verlaten kan, is duidelijk. De Ikheid toch, is de macht, die het onbewuste verloochend en tot verdringing geknecht heeft; zou men het dan aan haar kunnen toevertrouwen om recht te doen wedervaren aan dat onbewuste? Onder die verdrongen zaken komen de afgewezen eischen der sexualiteit in de eerste plaats in aanmerking; het spreekt wel van zelf dat we den omvang en de beteekenis daarvan niet kunnen raden uit de opvattingen van de Ikheid. Van het oogenblik afaan dat het gezichtspunt der verdringing voor ons opdoemt, zijn wij er ook voor op onze hoede, dat wij niet een van de strijdende partijen, en dan de overwinnende nog wel, tot rechter aanstellen. Wij zijn er op voorbereid, dat de uitspraken der Ikheid ons op een dwaalspoor zouden brengen. De Ikheid zou ons willen doen gelooven dat elke handeling van haar uitgaat, dat zij zelf hare verschijnselen gewild en gevormd heeft. Wij weten dat zij zich voor een groot deel passief heeft gehouden en deze omstandigheid dan verbergen wil en goedpraten. Stellig is zij niet altijd daartoe in staat; bij de verschijnselen der dwangneurose moet zij toegeven dat iets vreemds zich tegenover haar heeft gesteld waartegen zij zich slechts met moeite kan verdedigen.

Wie er zich, ondanks deze waarschuwingen, niet van laat afhouden om de vervalschingen der Ikheid als goede munt aan te nemen, die drijft dan een licht spel en neemt geen notitie van al de weerstanden die zich opponeeren tegen de psychoanalytische betoning van het onbewuste, de sexualiteit en de passiviteit der Ikheid. Die kan met Alfred Adler beweren dat „het nerveuse karakter" wel oorzaak maar niet gevolg der neurose is, maar die zal ook niet bij machte zijn een enkel détail der symptoom-vorming of een enkelen droom te verklaren.

Gij zult mij de vraag stellen: Is het dan niet mogelijk het aandeel te leeren kennen dat de Ikheid neemt aan het ontstaan der nervositeit en aan de symptoom-vorming, zonder daarbij ernstig het aandeel te besnoeien dat toekomt aan de

door de psychoanalyse gevonden momenten? Mijn antwoord daarop is: zeker is dat mogelijk en zal ook weleens gebeuren; maar het ligt niet in het werkplan van de psychoanalyse haar arbeid juist daarmede te beginnen. Men kan wel voorspellen wanneer deze taak voor de psychoanalyse aan de beurt zal komen. Er komen neurosen voor, waarbij de Ikheid een veel grootere rol speelt, dan die welke haar toebedeeld is bij die vormen die wij to dusverre bestudeerd hebben; ik bedoel bij de „narcistische neurosen". De analytische bewerking dezer aandoeningen zal ons in staat stellen om op meer onpartijdige en geschikte wijze het aandeel, dat de Ikheid in het ontstaan der neurose neemt, te beoordeelen.

Een van de verhoudingen, waarin de Ikheid tot hare neurose staat, is echter zoo opvallend dat het de moeite waard is al dadelijk aan deze onze belangstelling te wijden. In geen enkel geval schijnt zij te ontbreken; men erkent haar echter het duidelijkst bij een aandoening die tot heden nog niet zoo gemakkelijk wordt begrepen, namelijk bij de t r a u m a t i s c h e n e u r o s e. Het is noodig te weten dat steeds weer dezelfde momenten, in de aetiologie en het mechanisme van alle mogelijke neurosen, in actie komen; alleen moet men hier aan het eene, daar aan het andere moment de hoofdbeteekenis bij de symptoom-vorming toekennen. Het is daarmede gesteld als met de acteurs van een tooneelgezelschap, waarvan ieder zijn vaste rol wordt toebedeeld: als held, vertrouweling, valschaard enz.; bij zijn benefiet-voorstelling zal ieder hunner zijn keus laten vallen op een verschillend stuk. Zoo zijn de zich in symptomen omzettende fantasieën nergens duidelijker te herkennen dan bij de hysterie; bij de dwangneurose zijn het de tegenbezettingen of de reactie-vormingen van de ikheid die het ziektebeeld beheerschen; wat wij secundaire bewerking genoemd hebben bij den droom vormt het analogon van de waanvoorstellingen bij de paranoia.

Zoo treedt bij de traumatische neurosen — in 't bizonder in die gevallen die door een schrik ontstaan zijn — een Ikheids-motief op den voorgrond dat zelfzuchtig streeft naar

bescherming en voordeel, dat niet alleen in staat is de ziekte in haar geheel te scheppen, maar dat de ziekte in de hand werkt en in stand houdt als ze eenmaal is ontstaan. Dit motief wil de Ikheid vrijwaren voor een herhaling van het bedreigd-worden-met-het-gevaar dat aanleiding tot de ziekte heeft gegeven, en zal niet toelaten dat deze geneest voor en aleer een herhaling van de gevaars-bedreiging onmogelijk schijnt of een schadevergoeding verzekerd is voor het uitgestane gevaar.

Maar een zelfde belangstelling toont de Ikheid in alle andere gevallen, in het ontstaan en het voortleven der neurose. Wij hebben al gezegd dat de Ikheid het symptoom in stand houdt omdat dit een zijde vertoont waarmede het bevrediging schenkt aan den verdringenden Ikheids-tendens. Bovendien is de gemakkelijkste oplossing van het conflict die der symptoom-vorming, eene oplossing waarmede het lust-principe zich het liefst vereenigt; zij bespaart aan de Ikheid zonder twijfel een groot en pijnlijk stuk inwendigen arbeid. Ja, er komen gevallen voor, waarin zelfs de geneesheer erkennen moet, dat het overgaan van een conflict in de neurose de meest onschadelijke oplossing is en eene die sociaal het gemakkelijkste, het best te verdragen is. Verbaast u er zich niet over dat dus zelfs de geneesheer nu en dan partij kiest voor de ziekte die hij bestrijdt. Hij voelt er niet voor, om zich in alle omstandigheden van het leven te bepalen tot de vervulling van zijn rol van geneesheer coûte que coûte; hij is er van overtuigd dat er in de wereld nog grootere ellende bestaat dan zenuwzwak te zijn, namelijk reëel, onafwendbaar lijden; dat de noodzakelijkheid een mensch ertoe kan dwingen zijn gezondheid ten offer te brengen; en hij ondervindt, dat door zulk een offer van den enkeling vaak onnoemelijk veel ongeluk, dat vele anderen dreigde, voorkomen wordt. Als men dus zou kunnen zeggen, dat de zenuwlijder steeds, om aan een conflict te ontkomen, *wegvlucht in de ziekte*, dan dient men te erkennen dat die vlucht in menig geval volkomen gerechtvaardigd is, en de geneesheer, die dezen stand van zaken juist

inziet, zal zich daar zwijgend en meêdoogend bij neerleggen.

Maar laat ons deze uitzonderingen op den regel ter zijde laten om onze verdere besprekingen voort te zetten. In 't algemeen gezegd mogen we aannemen dat de vlucht in de neurose een zeker inwendig ziektevoordeel aan de Ikheid aanbrengt. In menige levenssituatie voegt er zich een tastbaar uitwendig voordeel aan toe dat in realiteit van meer of minder groote waarde is. Laat ons eens een geval beschouwen van dien aard zooals zich dat veel voordoet. Een vrouw, die door haar man onheusch wordt behandeld en meêdoogenloos geëxploiteerd, vindt vrij geregeld een toevlucht in de neurose, als haar aanleg haar dat mogelijk maakt, als zij te laf is of zedelijk te hoog staat om heimelijk haar troost te zoeken bij een anderen man, als zij geen kracht genoeg bezit in zichzelve om, tegen alle bezwaren in, van haar man te scheiden, als zij niet bij machte is zelf in haar onderhoud te voorzien en als zij daarbij nog door haar sexueel gevoel zich aan dien ruwen man gebonden blijft voelen. Dan wordt de ziekte haar een wapen in den strijd tegen den oversterken man, een wapen dat zij ter harer verdediging gebruiken en in dienst van haar wraak misbruiken kan. Over haar ziekte durft zij te klagen terwijl zij dat waarschijnlijk over haar huwelijk niet durfde te doen. Zij vindt in den geneesheer een helper, noodzaakt den man, die haar anders verwaarloost, zich opofferingen voor haar te getroosten, haar toe te staan het huis te verlaten en zich dus te onttrekken aan den druk van het huwelijksjuk. Waar zulk een uitwendig of toevallig voordeel gelegen is in het ziek-zijn en waar dat niet op reëele wijze kan worden vervangen, daar moet u zich maar niet voorstellen eenig succes te zullen behalen bij uwe pogingen om de neurose tot genezing te brengen.

Nu zult gij mij tegenwerpen dat wat ik u daar van het profijt heb verteld, dat men uit de ziekte trekken kan, geheel en al ten voordeele pleit van de door mij verworpen theorie dat de Ikheid zelf de neurose begeert en ze schept. Zacht wat, Mijne Heeren, misschien beteekent het niets anders,

dan dat de Ikheid zich de neurose laat welgevallen omdat ze geen kans ziet deze te keeren, dat zij er zich in schikt omdat ze niet anders kan. Dat is slechts de eene zijde van de kwestie, stellig de aangename. De Ikheid heeft vrede met de neurose zoolang zij bij het bestaan er van voordeel oogst, maar het ziek-zijn brengt nog iets anders dan voordeel met zich mede. In den regel blijkt het spoedig, dat door de neurose toe te laten, de Ikheid een kwaden koop gesloten heeft. Een verzachting van het conflict heeft zij te duur gekocht en het leed, dat de symptomen met zich medebrengen, stelt misschien een evenwaardig vervangingsmiddel daar voor de kwelling die het conflict bezorgt maar brengt waarschijnlijk een hoogere mate van onlust mede. De Ikheid zou de onlust der symptomen gaarne kwijt zijn, tevens echter het voordeel, dat de ziekte haar bezorgt, willen behouden, maar dat speelt zij niet klaar. Daarbij blijkt dan, dat zij volstrekt niet zoo actief was, als zij meende te zijn, en daar willen wij goed nota van nemen.

Mijne Heeren, als u in uw hoedanigheid van geneesheer met zenuwlijders te doen zult krijgen, dan zult u spoedig bedrogen uitkomen indien u mocht meenen dat zij die het meest jammeren en klagen over hunne ziekte, ook het meest toeschietelijk zouden zijn om u tegemoet te komen bij uwe pogingen om hen te helpen en u stellig in uwe bemoeiïngen niet zullen tegenstreven. Het tegendeel is waar. Maar gemakkelijk zult u zich kunnen voorstellen dat alles wat medewerkt om het voordeel, dat een patient uit zijne ziekte trekt, te vergrooten, den weerstand, door de verdringing gewekt, zal verhoogen en de moeielijkheden doen toenemen die de genezing in den weg staan. Aan het deel ziektegewin, dat om zoo te zeggen met de symptoomvorming hand aan hand gaat, voegt zich nog een ander deel toe dat zich later vertoont. Als een psychische organisatie, gelijk de ziekte er een is, langeren tijd bestaan heeft, dan gedraagt zij zich ten langen leste als een zelfstandig wezen; zij schijnt zoo iets als een instinct van zelfbehoud te bezitten; zij vormt een soort van modus vivendi tusschen zichzelf en de andere

deelstukken van het zieleleven, zelfs stukken die haar in den grond vijandig zijn, en het kan bijna niet missen, of er zullen zich gelegenheden voordoen, waarbij die organisatie zich weer nuttig weet te maken en bruikbaar wordt, dat zij eene s e c u n d a i r e f u n c t i e deelachtig wordt welke nieuw voedsel geeft aan haar bestaan. Laat ons in plaats van een verklaring in de pathologie te zoeken een sprekend voorbeeld aan het dagelijksch leven ontleenen. Een flink werkman, die goed zijn kost verdient, wordt door een ongeluk ongeschikt voor zijn werk; hij kan van nu afaan zijn arbeid niet meer doen, maar mettertijd krijgt de invalide een kleine rente uitbetaald van de maatschappij tot verzekering van ongevallen en trekt voordeel uit zijn invaliditeit door te pogen al bedelend aan den kost te komen. Zijn nieuw, weliswaar minderwaardig bestaan, is nu gegrondvest juist op het ongeluk, dat hem zijn eerste positie heeft doen verliezen. Als gij hem van zijn invaliditeit kondt verlossen, dan zoudt gij hem ongeschikt maken om in zijn oogenblikkelijk onderhoud te voorzien, daar het nog erg de vraag zou blijven, of hij nu nog geschikt zou wezen om zijn vroegeren arbeid weêr op te vatten. Wat bij de neurose beantwoordt aan zulk een secundair voordeel-trekken van de ziekte, kunnen wij als s e c u n d a i r ziektegewin toevoegen aan het primaire.

In het algemeen zou ik u willen zeggen, wacht u er voor om de practische beteekenis van het ziekte-gewin te gering te schatten en laat u er, van een theoretisch standpunt uit beschouwd, niet door imponeeren. Afgezien van de uitzonderingen die we vroeger hebben gemaakt, doet ons het ziekte-gewin denken aan de voorbeelden ,,van het verstand der dieren" door O b e r l ä n d e r van illustraties voorzien en in de ,,Fliegende Blätter" gepubliceerd. Een op een kameel gezeten Arabier rijdt op een smal pad dat uitgehouwen is in den steilen bergwand. Bij een draai van den weg ziet hij vlak voor zich een leeuw die hem dreigt te bespringen. Een uitweg is er niet; aan den eenen kant heeft hij den loodrechten bergwand, aan den anderen kant gaapt hem de

afgrond tegen, omkeeren en vluchten zijn ten eenenmale onmogelijk; hij acht zich verloren. Maar de kameel denkt er anders over. Het dier springt met zijn berijder in den afgrond — en de leeuw mist zijn prooi. In den regel heeft de hulp, die de neurose kan bieden, geen beter resultaat dan wat de ruiter verkreeg. Dat kan hieraan liggen, dat de oplossing van een conflict door symptoom-vorming toch een automatisch proces is dat blijken kan zich niet aan te kunnen passen aan de eischen die het leven stelt en waarbij de mensch heeft afgezien van het gebruiken zijner beste en hoogste krachten. Als men kiezen kon, dan zou men er de voorkeur aan geven om het onderspit te delven in een eerlijken kamp tegen het noodlot.

Mijne Heeren, ik moet u nog de verdere redenen mededeelen die mij genoopt hebben om bij mijn uiteenzetting van de leer der neurosen de gewone nervositeit niet als uitgangspunt te kiezen. Misschien meent u wel dat ik dat niet deed omdat het mij dan meer moeite zou gekost hebben om de sexueele oorzaak der neurose aan te toonen. Maar dan zoudt u zich toch vergissen. Bij de overdrachts-neurosen moet men zich eerst goed op de hoogte stellen van de duiding der symptomen, wil men die aandoeningen leeren begrijpen. Bij de meest-voorkomende vormen van de zoogenaamde a c t u e e l e n e u r o s e n, leert de waarneming ons dat de aetiologische beteekenis van het geslachtsleven een in 't oog springend feit is. Meer dan twintig jaren geleden stootte ik reeds op dat feit, toen ik mij eens afvroeg, waarom men bij het onderzoek van zenuwlijders zoo geregeld nalaat acht te slaan op hunne sexueele prestaties. Sedert ik mijn onderzoek van zenuwlijders completeerde, heb ik de ondervinding opgedaan dat die aanvulling van mijn onderzoek mij in mijn praktijk materieel schade bezorgde, maar dat ik, dank zij het brengen van dat offer aan de wetenschap, reeds vrij spoedig in staat was de stelling te mogen verkondigen: dat bij een normaal geslachtsleven geen neurose, en speciaal geen actueele neurose te vinden is. Het is waar, dat die stelling zich te gemakkelijk afmaakt van de individueele

verschillen die de menschen vertoonen; dat zij ook te onbepaald is, daar zij geen rekening houdt met wat men al of niet normaal gelieft te noemen; maar, over het algemeen beschouwd, heeft zij ook nu nog haar waarde behouden. Destijds ben ik met mijn onderzoek zoover gevorderd dat ik bepaalde verhoudingen wist aan te geven tusschen zekere vormen van nerveusheid en speciale geslachtelijke verkeerdheden en ik twijfel er geen oogenblik aan of ik zou ook nu to dezelfde uitkomsten komen als ik andermaal over eenzelfde ziekte-materiaal als destijds, te beschikken had. Dikwijls genoeg nam ik waar, dat een man, die zich tevreden stelde met een zekere wijze van onvolkomen geslachtsgenot — met de manueele onanie, bij voorbeeld — een bepaalden vorm van actueele neurosen vertoonde, en dat deze neurose al spoedig voor een andere plaats maakte, als hij een ander evenzeer afkeuringswaard regime daarvoor in de plaats had gesteld. Uit de verandering in patient's toestand vermocht ik dan ook den ommekeer, dien hij in zijn sexueele levenswijze had gebracht, af te leiden. Ik heb toen ook geleerd te vertrouwen op de bij mij gewekte vermoedens en niet te rusten voor het mij gelukt was om patient's onoprechtheid aan den dag te brengen en hem tot de bekentenis te noodzaken. Dat patienten in een dergelijk geval er de voorkeur aan gaven om naar een geneesheer te gaan die zich minder ijverig bemoeide met hun geslachtsleven, is intusschen eveneens waar.

Het kon destijds aan mijn aandacht ook niet ontgaan dat niet steeds de oorzaak van de ziekte in het geslachtsleven school. De eene patient was wel ziek geworden in directe aansluiting aan een sexueele verkeerdheid, de andere evenwel, werd ziek nadat hij zijn vermogen had verloren of had geleden aan een uitputtende organische ziekte. De verklaring voor deze verscheidenheid van oorzaken vonden wij later toen wij de veronderstelde wederzijdsche betrekking tusschen de Ikheid en de libido werkelijk leerden kennen, en deze ons steeds duidelijker werd naar gelang ons inzicht in die relatie dieper werd. Eerst dan wordt iemand zenuw-

ziek, als zijne Ikheid ophoudt bij machte te zijn om zijn libido hier of daar onder te brengen. Hoe krachtiger de Ikheid is, des te gemakkelijker valt het haar om die taak te vervullen; elke verzwakking van de Ikheid — door welke oorzaak ook — moet leiden tot hetzelfde gevolg als waartoe een bovenmatige verhooging van de eischen der libido leidt, dat is tot het mogelijk maken van het optreden van de neurose. Nog andere en meer intieme relaties zijn er tusschen de Ikheid en de libido, maar ze zijn nog niet door ons besproken en daarom wil ik er hier geen gebruik van maken om mijn meening te ondersteunen. Essentieel en duidelijk blijkt het in elk geval voor ons, dat altijd — onverschillig langs welken weg de ziekte zich heeft ontpopt — de symptomen der neurose door de libido worden bestreden, zoodat deze derhalve op abnormale wijze wordt gebruikt.

Nu moet ik u echter opmerkzaam maken op het kenmerkend verschil dat er bestaat tusschen de verschijnselen van de actueele- en van de psycho-neurosen, van welke de eerste groep, die der overdrachts-neurosen, ons tot nog toe zoo heeft bezig gehouden. Bij beide vormen komen de symptomen uit de libido voort, zij zijn dus abnormale aanwendingen er van, een vervangingsmiddel voor haar bevrediging. Maar de verschijnselen van de actueele neurosen, zooals drukking in het hoofd, pijngewaarwording, prikkelbaarheid van een orgaan, verzwakking of belemmering eener functie, vertoonen geen „zin", hebben geen beteekenis. Zij uiten zich niet alleen hoofdzakelijk aan het lichaam, zooals hysterische verschijnselen dat bij voorbeeld ook wel doen, maar zij zijn zelf ook geheel en al lichamelijke processen, met het ontstaan waarvan alle de gecompliceerde psychische mechanismen, die wij hebben leeren kennen, niets te maken hebben. Zij zijn dus werkelijk datgene, waarvoor men zoo lang de psychoneurotische symptomen heeft gehouden. Maar hoe kunnen ze dan verband houden met aanwendingen van de libido die wij hebben leeren kennen als een in het psychisch domein werkende kracht? Welnu, mijne heeren, dat is zeer eenvoudig. Staat mij toe u te

herinneren aan een der eerste tegenwerpingen die men tegen de psychoanalyse heeft te berde gebracht. Men beweerde dan dat zij zich met een zuiver psychologische theorie van de verschijnselen der neurose bezighield en dat dit een arbeid was die geen kans van slagen kon hebben, omdat psychologische theorieën nimmer een ziekte zouden kunnen verklaren. Men vond het toen maar het best om te vergeten dat de geslachtsfunctie evenmin een zuiver psychische als een zuiver somatische verrichting is. Zij oefent invloed uit zoowel op het lichamelijk- als op het zieleleven. Als wij in de symptomen der psychoneurosen de uitingen door de stoornis voortgebracht in hare psychische werkingen leeren kennen, dan kunnen we ook niet verbaasd zijn als wij in de actueele neurosen de directe somatische gevolgen der sexueele storingen vinden.

De medische kliniek geeft ons, ten opzichte van deze laatste zienswijze, een belangrijke, door vele onderzoekers ook gewaardeerde vingerwijzing. De actueele neurosen vertoonen, in de détails van haar verschijnselenleer evenals in de eigenaardigheid dat zij invloed uitoefenen op alle orgaansystemen en op alle functiën, een niet te miskennen overeenkomst met de ziektetoestanden die hun ontstaan vinden in de voortdurende inwerking op het lichaam van vreemde giftstoffen en in de acute onthouding dierzelfde stoffen, met de intoxicaties en de abstinentie-toestanden. Nog duidelijker wordt het verband tusschen deze beide groepen van aandoeningen door het in aanmerking nemen van toestanden die, zooals de Basedow'sche ziekte, gelijk wij weten, eveneens verband houden met giftstoffen, maar met vergiften die niet ingevoerd worden als vreemde lichamen maar die in de stofwisseling van den persoon zelf ontstaan. Ik meen dat wij moeielijk anders kunnen dan de neurosen, op grond dezer analogieën, als gevolgen te beschouwen van stoornissen in een stofwisseling van sexueelen aard, hetzij dat er meer wordt geproduceerd van deze sexueele toxinen dan de persoon kan verdragen, hetzij dat inwendige en zelfs psychische verhoudingen het geschikte gebruik dezer stoffen

in den weg staan. De volksziel heeft van oudsher dergelijke begrippen omtrent den aard van het geslachtelijk verlangen gehuldigd, zij noemt liefde een „roes" en verwacht van liefdedranken dat zij verliefdheid zullen opwekken, daarbij in zekere mate het werkend agens naar buiten verleggend. Voor ons zouden wij hierin nu een aanleiding kunnen vinden om aan de erotische „zonen" te denken en aan de bewering dat de prikkel tot geslachtsgenot in de meest verschillende organen kan ontstaan. Voor het overige is ons het woord „sexueele stofwisseling" of „chemisme der sexualiteit" als een bergplaats zonder inhoud; wij weten er niets van en vermogen niet eens uit te maken of we twee soorten van sexueele stoffen moeten aannemen, die dan „mannelijk" en „vrouwelijk" zouden moeten genoemd worden, of dat wij ons tevreden kunnen stellen met het aannemen van e e n sexueele toxine, waarin we de draagster zouden moeten zien van alle prikkelwerkingen der libido. Het leerstelsel der psychoanalyse is in waarheid een gebouw, dat eenmaal op zijn organisch fundament zal komen te rusten; alleen wij kennen die grondvesten nog niet.

De psychoanalyse wordt als wetenschap niet door de stof, die zij behandelt, gekarakteriseerd, maar door de techniek waarmede zij werkt. Men kan haar evengoed toepassen op beschavingsgeschiedenis, godsdienst, wetenschap en mythologie als op de neurosenleer, zonder haar in haar wezen geweld aan te doen. Zij kent geen ander doel en presteert ook niets anders dan het bloot leggen van het onbewuste in het zieleleven. De vraagstukken der actueele neurosen, waarvan de verschijnselen waarschijnlijk veroorzaakt worden door directe schadelijke inwerking van toxinen, bieden der psychoanalyse geen aangrijpingspunten aan; deze kan slechts weinig presteeren om die vraagstukken tot oplossing te brengen en moet ze overlaten aan het biologisch-medisch onderzoek. Nu is het u misschien duidelijker waarom ik mijn stof niet in andere volgorde heb behandeld. Indien ik u beloofd had een „Inleiding tot de leer der neurosen" te geven, dan zou stellig de juiste weg die geweest zijn welke

van de eenvoudige vormen der actueele neurosen uitgaat en dan verder leidt naar de meer samengestelde psychische ziekten die door stoornis in de libido worden veroorzaakt. Ik zou dan bij de eenvoudige vormen een overzicht hebben kunnen geven van hetgeen wij door ervaring hebben geleerd of meenen te weten, en dan zou bij de psychoneurosen, de psychoanalyse ter sprake gekomen zijn als zijnde het gewichtigste hulpmiddel om deze toestanden tot opheldering te brengen. Mijn plan was echter, en ik had dat ook aangekondigd, om een „Inleiding tot de psychoanalyse" te geven; er was mij meer aan gelegen om u een begrip te geven van de psychonalayse, dan u zekere kennis bij te brengen van de neurosen en daarom leek het mij verstandig de actueele neurosen, die voor de analyse geen vruchtbaar veld opleveren, niet meer op den voorgrond te plaatsen. Ik geloof ook in uw belang te hebben gehandeld en voor u de beste keus gedaan te hebben; door hare diep ingrijpende vooronderstellingen en veelomvattende relaties toch, heeft de psychoanalyse zich een plaats veroverd in de belangstelling van elk beschaafd mensch, terwijl de leer der neurosen eenvoudig een hoofdstuk der geneeskunde vormt als ieder ander.

Intusschen moogt u met recht verwachten dat wij ook eenige belangstelling zullen toonen voor de actueele neurosen. Reeds het nauw klinisch verband dat zij met de psychoneurosen toonen zou ons daartoe nopen. Zoo wil ik u dan zeggen dat wij drie zuivere vormen van actueele neurosen onderscheiden: de n e u r a s t h e n i e, de a n g s t-n e u r o s e en de h y p o c h o n d r i e. Ook deze onderscheiding heeft tegenspraak uitgelokt. De namen zijn weliswaar alle in gebruik maar hun inhoud is onbestemd en wisselend. Er zijn ook geneesheeren, die elke indeeling in de verwarde wereld van zenuwverschijnselen, elke vorming van klinische eenheden, van ziekte-individualiteiten afkeuren en zelfs geen onderscheid aannemen tusschen actueele en psychoneurosen. Ik geloof dat zij te ver gaan en niet den weg volgen die naar vooruitgang leidt. Soms doen zich de genoemde vormen

van neurose zuiver voor, vaker echter zijn zij onderling — en al of niet met een psychoneurotische aandoening — gemengd, wat niet wegneemt dat wij hun afzonderlijk voorkomen en bestaan handhaven. Denkt u eens aan het onderscheid dat in de mineralogie bestaat tusschen de kennis der mineralen en die der gesteenten. De mineralen worden beschreven als individuen, zeker in verband met het feit dat zij zich vaak als duidelijk van hunne omgeving afgescheiden zij zich vaak vertoonen als duidelijk van hunne omgeving afgescheiden kristallen. De gesteenten zijn mengsels van minerale stoffen die bij elkander zijn gekomen; niet toevallig, Wij weten nog te weinig af van den ontwikkelingsgang in de neurosenleer om daarin iets analoogs aan de leer der gesteenten te scheppen. Stellig handelen wij verstandig met uit de massa de duidelijk te onderscheiden klinische eenheden, die we met de mineralen vergelijken kunnen, te isoleeren.

Een belangrijke bijdrage tot de kennis der symptoomvorming bij de psychoneurosen wordt ons geleverd door een bizonder de aandacht verdienende relatie die tusschen de actueele- en de psycho-neurosen bestaat; het symptoom der actueele neurose namelijk vormt vaak de kern en het voorstadium van het psychoneurotisch symptoom. Het duidelijkst kan men een dergelijke verhouding waarnemen tusschen de neurasthenie en de overdrachts-neurose die men conversiehysterie noemt; tusschen de angst-neurose en de angsthysterie, maar ook tusschen de hypochondrie en de later als paraphrénie (dementia präcox en paranoia) te vermelden vormen. Laat ons als voorbeeld het geval van hysterische hoofdpijn of pijn in het kruis nemen. De analyse leert ons dat dat verschijnsel door verdichting en verschuiving een vervangingsmiddel is geworden voor bevrediging van een groote reeks van libidineuse fantasieën of herinneringen. Eens echter is de pijn een reëele pijn geweest en was toen een direct sexueel toxisch verschijnsel, de somatische uitdrukking van een libidineusen prikkel. Wij willen volstrekt niet beweren, dat alle hysterische verschijnselen zulk een kern

bevatten, maar vast staat het, dat zulks zeer dikwijls het geval is, en dat alle — normale of pathologische — invloeden, die het lichaam ondergaat, door den libidineusen prikkel juist bij voorkeur voor de symptoom-vorming bij hysterie worden gebezigd. Zij vervullen dan de rol van de zandkorrel, die dienst doet in de mosselschelp als kern bij de vorming van paarlen. Op analoge wijze worden de voorbijgaande verschijnselen van sexueele opwinding, die de geslachtshandeling begeleiden, gebezigd door de psychoneurose als het gemakkelijkst en meest geschikt materiaal voor de symptoomvorming.

Van bizonder diagnostisch en therapeutisch belang is een analoog proces. Bij personen, die aanleg tot neurose hebben, zonder bepaald aan een werkelijke neurose te lijden, doet zich niet zelden het geval voor, dat een lichamelijk ziekzijn — door ontsteking of beleediging veroorzaakt — tot symptoom-vorming aanleiding geeft, en wel zoodanig dat deze vorming zoo snel mogelijk het haar door de realiteit geboden verschijnsel tot representant maakt van al die onbewuste fantasieën die alleen maar op een gelegenheid hebben gewacht om zich meester te maken van een middel om zich te uiten.

In zulk een geval, zal de geneesheer dan den eenen, dan weer den anderen weg om te genezen inslaan, hij zal of wel de organische oorzaak zien op te ruimen zonder zich om de neurotische klachten of bezwaren te bekommeren, òf van den organischen grondslag der ziekte geen notitie nemen en zijn genezingspogingen richten tot de ontstane neurose. De uitkomst zal dan terecht of ten onrechte aan deze of gene behandeling worden toegeschreven; men kan moeielijk algemeene voorschriften geven voor de behandeling van dergelijke gemengde ziekte-toestanden.

VIJF EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE ANGST.

Dames en Heeren,

Wat ik u in onze vorige bijeenkomst omtrent de nervositeit in het algemeen medegedeeld heb, moet u al zeer onvolledig en vrijwel onvoldoende hebben toegeschenen. Eenerzijds kan ik mij dat gevoel best begrijpen en denk zoo dat het u vooral verwonderd moet hebben dat ik over angst zelfs geen woord gerept heb, een verschijnsel toch waarover de meeste zenuwlijders klagen en dat hen zoo pijnigen kan. Maar al te waar is het dat angst een vreeselijke kwelling is en deze de zieken soms tot de meest onzinnige handelingen drijven kan. Toch heb ik u in niets te kort willen doen. Integendeel, het was mijn oprecht voornemen om dit thema grondig en uitvoerig met u te behandelen.

Ik behoef u wel niet te zeggen wat men onder angst te verstaan heeft; ieder onzer kent dat gevoel of juister gezegd heeft deze gemoedsaandoening wel eens zelf doorleefd. Maar ik geloof dat men zich niet ernstig genoeg heeft afgevraagd waarom zenuwachtige menschen juist zooveel meer en zooveel erger angst ontwaren dan anderen. Mogelijk meent men dat dàt iets is dat vanzelf spreekt; gewoonlijk toch bezigt men de woorden „zenuwachtig" en „angstig" zoo door en voor elkaâr, dat het is alsof zij hetzelfde beteekenen. Daartoe heeft men echter niet het recht; het komt voor dat menschen angstig maar overigens volstrekt niet nerveus zijn en óok dat nerveuse lieden allerlei verschijnselen vertoonen behalve juist die van angst.

Hoe dat alles nu ook zijn moge, dit staat vast, dat het

angstvraagstuk een brandpunt vormt waarin de meest uiteenloopende en gewichtigste vragen samenkomen, een probleem, waarvan de oplossing een macht van licht verspreiden kan over ons gansche zieleleven. Ik zal niet beweren, dat ik u ten volle de oplossing brengen kan maar toch moogt u verwachten, dat de psychoanalyse dit thema geheel anders aanvatten zal dan de schoolsche geneeskunde dat doet. De laatste schijnt haar belangstelling vooral te schenken aan de vraag langs welke anatomische wegen de toestand van angst wordt voortgebracht. Het verlengde merg zou een prikkel ondergaan en de patient ervaren dat hij lijdt aan een vagus-neurose. Het verlengde merg is een interessant en mooi object. Zeer goed kan ik mij nog herinneren hoe ik voor jaren veel tijd en moeite aan de studie der medulla oblongata heb besteed. Maar ik moet bekennen dat, waar het te doen is om zich een psychologisch begrip te vormen van angst, voor het oogenblik niets mij zoo onverschillig laat als de kennis van de zenuwbaan langs welke de prikkels, die angst veroorzaken, worden geleid.

Men kan overigens angst hebben zonder dat deze iets met nerveusheid in 't algemeen heeft uit te staan. Zonder een nadere uitlegging te behoeven, begrijpt gij dat ik hier spreek van een angst dien ik een r e ë e l e n angst noem ter onderscheiding van een n e u r o t i s c h e n angst. De reëele angst komt ons dan voor als iets rationeels en volkomen begrijpelijks. Wij kunnen van hem zeggen dat hij een reactie is op de waarneming van een uitwendig gevaar, dat wil zeggen van een onverwachte, onvoorziene dreigende benadeeling; hij houdt verband met den vlucht-reflex, en men kan hem beschouwen als een uiting van het instinct van zelfbehoud. Bij welke gelegenheden, voor welke voorwerpen en in welke situaties de angst zich vertoont, hangt voor een groot deel natuurlijk af van den toestand van ons weten en van ons machtsgevoel tegenover de buitenwereld. Wij vinden het zeer begrijpelijk dat een wilde bang is voor een kanon en bij gelegenheid van een zons-verduistering door vrees bevangen wordt, terwijl een blanke, die met bovengenoemd

oorlogswapen weet om te gaan en die bij machte is om de zon-eclips te voorspellen, noch voor het eene, noch voor het andere vrees koestert. Maar het kan ook gebeuren dat dat beter weten den angst bevordert omdat dit het gevaar vroegtijdig ontdekt. Zoo zal de wilde vrees hebben om het woud in te gaan als zijn speurzin hem waarschuwt dat een verscheurend dier hem daar dreigt, terwijl de persoon die onbekend is met de geheimen, die de wildernis verbergt, van dien angst bevrijd blijft; zoo zal ook de ondervindingrijke schipper angst kunnen ontwaren bij het ontdekken van een wolkje aan de lucht, — dat den passagier onbewogen laat — omdat het den ervaren zeeman het naderen van een orkaan voorspelt. Bij nadere overweging, zouden wij hieruit besluiten dat ons oordeel over den reëelen angst — hij moge dan rationeel en doelmatig wezen — toch noodig een grondige herziening verdient te ondergaan. De eenige doelmatige houding, die den mensch passen zou om aan te nemen bij dreigend gevaar, zou namelijk dienen te bestaan in het rustig schatten van zijn eigen kracht en om dan deze te vergelijken met de hoeveelheid van de hem bedreigende kracht, ten einde te beslissen of vlucht dan wel verdediging of mogelijkerwijze een aanval de beste kans zal aanbieden om het gevaar te bezweren. Maar voor den angst is in dat verband geen plaats; alles wat gebeurt zou even goed en waarschijnlijk beter geschieden, als het niet tot angstvorming kwam. U ziet ook heel goed in, dat als angst zich in hooge mate vertoont, hij verre van doelmatig blijkt te zijn, dat hij elke handeling verlamt, ook de vlucht onmogelijk maakt. De reactie op gevaar is gewoonlijk een mengeling van een angst-gewaarwording en een afweerhandeling. Het dier, dat schrikt, maakt zich bang en vlucht, maar hierbij is de „vlucht” het doelmatige, niet het „angstig-zijn”. Zoo zou men in de verleiding komen om nooit doelmatigheid te zien in het zich-voordoen van angst. Als men de angstsituatie zorgvuldiger gaat ontleden komt men misschien tot een beter begrip van de zaak. Het eerste wat ons bij die situatie opvalt, is het bedacht-zijn op naderend gevaar, het-

geen zich uit in een grootere oplettendheid der zintuigen en een verhoogde motorische spanning. Dat op-zijn-hoede-zijn-voor-gevaar, komt zonder twijfel het individu ten goede, ja, nalatigheid in dit opzicht kan zich ernstig wreken. Deze situatie heeft eenerzijds tot gevolg de motorische actie, straks de vlucht of beter nog krachtdadigen afweer, anderzijds dàt, wat wij als angsttoestand gewaarworden. Hoe meer de angstontwikkeling zich beperkt tot een eenvoudigen schijn van angst, tot een waarschuwing, des te minder stoornis ondervindt de overgang naar het op-zijn-hoede-zijn-voor-angst, des te doelmatiger verloopt in daadwerkelijkheid het gansche proces. Het komt mij dus voor dat het op-zijn-hoede-zijn-voor-angst het doelmatige daarstelt en de angstontwikkeling het ondoelmatige afbeeldt in dat, wat wij angst noemen.

Ik zal niet nader ingaan op de vraag, of ons spraakgebruik met angst, vrees, schrik, eenzelfde iets uitdrukken wil of een bepaald verschillend iets bedoelt. Naar mijn meening, heeft angst betrekking op den toestand en slaat niet op het object, terwijl vrees de aandacht juist op het object richt. Schrik daarentegen schijnt werkelijk een speciale beteekenis te hebben, namelijk die van de gemoedsaandoening uit te drukken van iemand die zonder voorafgaand gevoel van dreigend gevaar plotseling door dat gevaar overvallen wordt. Men zou dus kunnen zeggen dat de mensch zich door den angst voor schrik behoedt.

Het zal u wel niet ontgaan zijn hoeveel verwarring er heerscht in het gebruik van het woord ,,angst" en hoeveel beteekenissen men het heeft verleend. Meestal verstaat men onder angst den subjectieven toestand waarin men geraakt bij de gewaarwording van ,,het zich ontwikkelen van angst" en geeft daar den naam aan van een affect. Wat is nu in dynamischen zin een affect? In elk geval een zeer samengesteld iets. In de eerste plaats omvat een affect bepaalde motorische innervaties of afvoergelegenheden, in de tweede plaats zekere gewaarwordingen van de plaats-gehad-hebbende motorische handelingen en de onmiddellijke lust- en

onlust-gevoelens die, zooals men zegt, aan het affect den grondtoon verleenen. Toch geloof ik niet dat met deze deze opsomming het wezen van het affect voldoende teruggegeven is. Bij eenige affecten, meent men meer te onderscheiden en te erkennen, dat de kern, die bovengenoemd geheel samenhoudt, de herhaling is van een speciale, belangrijke doorleefde gebeurtenis. Deze gebeurtenis zou slechts een lang geleden verkregen indruk van zeer algemeenen aard kunnen zijn, die thuis te brengen is niet in de voorgeschiedenis van het individu maar in die van de soort. Om me duidelijker uit te drukken, zou ik, wat zijne constructie aangaat, den toestand van affect willen vergelijken met dien van een hysterischen aanval; beide zijn de neêrslag van een herinnering. Den hysterischen aanval kan men dus vergelijken met een pas ontstaan individueel affect, het normale affect met de uiting van een algemeene, erfelijk geworden hysterie.

Gij moogt niet denken, dat wat ik u hier over affecten gezegd heb, door de normale psychologie als waar aangenomen wordt. Het zijn integendeel meeningen die gewassen zijn op den bodem der psychoanalyse, alleen daar thuis behooren. Wat u in de psychologie leeren kunt over affecten, de theorie bijvoorbeeld van James Lange, is voor ons, psychoanalytici, ten eenenmale onbegrijpelijk en niet voor bespreking vatbaar. Onze kennis van de affecten beschouwen wij ook niet als een vast-verzekerde, maar als een eerste poging om ons te orienteeren op dit duister gebied.

Ik ga nu verder: wat het angst-affect betreft, meenen wij te weten van welke lang geleden ontvangen impressie het de herhaling weêrgeeft. Wij meenen dat het die is van „het proces van geboren worden", waarbij die groepeering van onlustgevoelens, afvoerprikkels en lichamelijke gewaarwordingen tot stand komt, die als voorbeeld heeft gediend van het-in-levensgevaar-verkeeren en sindsdien door ons als angst-toestand gereproduceerd wordt. De enorme prikkel-verhooging, gevolg van de onderbreking van de bloeds-verversching (van de inwendige ademhaling) tijdens de baring, was destijds oorzaak van het doorleven

van angst; de eerste angst was dus van toxischen aard. De naam angst — angustiae, nauwte — doet het karakteristieke uitkomen van de adembeklemming, een angst, die destijds zich voordeed als een gevolg der werkelijke situatie en nu op het oogenblik in het affect nagenoeg geregeld gereproduceerd wordt. Wij beschouwen het ook als een omstandigheid van groote beteekenis dat die eerste angsttoestand plaats had ten gevolge van het van de moeder gescheiden worden. Natuurlijk huldigen wij de overtuiging dat de dispositie tot herhaling van den eersten angsttoestand door de reeks van ontelbare generaties zoo innig saâmgegroeid is met het organisme, dat niemand aan het angstaffect kan ontkomen, al zou hij — zooals de sage luidt — gelijk Macduff uit moeders lijf gesneden zijn. Wat bij de dieren die niet tot de klasse der zoogdieren behooren voor den angst-toestand als voorbeeld gediend heeft, kunnen wij niet zeggen. Daarom weten wij ook niet welk complex van gewaarwordingen bij deze schepselen aan onzen angst aequivalent is.

Misschien interesseert het u te weten hoe men op dat denkbeeld komen kan dat de oorsprong in het voorbeeld van het angst-affect tijdens de baringsakte zou gelegen zijn. Slechts voor een gering deel is deze idee een vrucht der bespiegeling; veeleer heb ik haar ontleend aan het naïeve denken van het volk. Toen ik ettelijke jaren geleden met eenige andere jonge geneesheeren van het ziekenhuis, waaraan ik destijds verbonden was, in een restaurant aan het middagmaal zat, vertelde een assistent van de verloskundige kliniek wat voor een grappig voorval bij het jongste vroedvrouwen-examen had plaats gehad. Men had aan een examinanda de vraag gesteld, wat het beduidde als er zich bij de baring, meconium (excrementen) vertoonde in het afvloeiend vruchtwater, en deze had onmiddellijk geantwoord: ,,Dat beteekent dat het kind in angst zit". Zij werd uitgelachen en afgewezen voor haar examen. Maar in stilte gaf ik haar gelijk en begon te vermoeden, dat deze arme vrouw uit de volksklasse op nuchtere wijze gewezen had op het bestaan van een zeer gewichtig verband.

We willen ons nu gaan bezighouden met den nerveusen angst en nagaan welke nieuwe vormen van symptomen en verhoudingen de angst bij nerveuse personen aanbiedt. Hier komt velerlei in aanmerking. In de eerste plaats doet zich een angst in 't algemeen voor, een zoogenaamde vlottende angst, die als in gereedheid staat zich te hechten aan elken ook maar eenigszins daarvoor geschikten voorstellingsinhoud, die op het oordeel invloed uitoefent, partij trekt van verwachtingen, op elke gelegenheid loert en daarvan gebruik maakt om zich te rechtvaardigen. Aan dezen toestand geven wij den naam van ,,verwachtings-angst" of ,,angstig afwachten". Door zulk een angst bezochte menschen, zien steeds den somberen kant van alles wat gebeuren kan, elke toevallige gebeurtenis wordt hun tot een voorteeken van naderend onheil; zij leggen alles in hun nadeel uit. Bij vele lieden, die men overigens niet als zieken zou beschouwen, vindt men als karaktertrek een dergelijke neiging om steeds onheil te duchten, men noemt hen pessimisten; geregeld vertoont zich die verwachtingsangst in hooge mate bij lijders aan ,,angst-neurose", een aldus door mij genoemde nerveuse aandoening, en die ik rangschik in de rubriek der actueele neurosen.

Een tweede vorm van angst die in tegenstelling met den zooeven beschrevenen, veel meer psychisch gebonden en aan zekere objecten en situaties geassocieerd is, karakteriseert de zoo menigvuldig voorkomende en vaak zoo zonderlinge ,,phobieën".

De welbekende Amerikaansche psycholoog Stanley Hall heeft nog niet lang geleden zich de moeite gegeven om deze gansche reeks van phobieën van mooie Grieksche namen te voorzien. Dat klinkt als de opsomming van de tien plagen van Egypte, alleen met dit onderscheid dat het getal hier verre overtroffen wordt. Laat ik alles wat voorwerp of inhoud eener phobie worden kan eens de revue laten passeeren, dan defileeren voor mijn geest: duisternis, vrije lucht, open pleinen, katten, spinnen, rupsen, slangen, muizen, onweêr, scherpe voorwerpen, bloed, besloten ruimten,

gedrang van menschen, eenzaamheid, een brug overgaan, varen, rijden, enz. Bij een eerste poging om wegwijs te worden in dit gewemel, doet men goed met er drie groepen in te onderscheiden. Vele van de gevreesde situaties of voorwerpen hebben ook voor ons, normale menschen, iets onbehagelijks, kunnen ons doen huiveren, vermogen ons het gevoel van gevaar in te boezemen, vandaar dat deze phobieën ons niet zoozeer onbegrijpelijk, maar eerder erg overdreven voorkomen. Zoo voelen de meesten van ons weerzin bij het zien van een slang. Men kan wel zeggen dat de slangen-phobie een algemeen menschelijke is. In een zijner geschriften geeft Charles Darwin den naren angstigen indruk weer, door een slang op hem gemaakt, toen deze op hem afkwam, niettegenstaande hij zich tegelijk rekenschap gaf voor den aanval van het dier beveiligd te zijn, daar hij zich in de diergaarde in een ruimte bevond, waar een dik glas het reptiel van de buitenwereld afsloot.

Bij een tweede groep brengen wij die gevallen onder, waarin nog wel een relatie tot gevaar bestaat, maar tot een gevaar, waarmede wij vertrouwd geworden zijn, dat wij hebben leeren gering schatten, waarvoor wij geen vrees meer gevoelen. De meeste situatie-phobieën behooren hiertoe. Wij zijn er ons van bewust dat als we reizen in den spoortrein, wij meer kans hebben om een ongeluk te krijgen dan als we rustig thuis op onzen stoel blijven zitten; wij weten ook dat een schip vergaan kan en dat we, aan boord zijnde, meer kans van verdrinken zullen hebben dan als we aan den wal blijven; toch denken we niet aan die gevaren en rijden met den trein of varen met het schip. Men kan ook niet ontkennen dat er kans bestaat om in de rivier of het kanaal te verdrinken als men een brug overgaat juist op het oogenblik dat deze instort, maar aangezien dat laatste zoo hoogst zelden gebeurt, kan dat gevaar buiten berekening blijven. Ook de eenzaamheid heeft hare bezwaren en er kunnen zich omstandigheden voordoen dat wij liever niet alleen blijven, maar dat mag toch geen reden zijn die ons zou noodzaken onder geen beding ooit maar een oogenblik

alleen te kunnen zijn. Hetzelfde geldt ten opzichte van het verkeeren in menschengedrang, het zich bevinden in een besloten ruimte, het onweêr, enz. Wat ons vreemd voorkomt bij dergelijke phobieën van zenuwlijders is niet zoozeer haar inhoud als wel haar intensiteit. De angst der phobieën is waarlijk onberekenbaar. En dikwijls krijgen wij den indruk dat de zenuwlijders zich heelemaal niet benauwd maken voor dezelfde dingen en situaties, die onder bepaalde omstandigheden ook bij ons angst wekken kunnen, en die zij met denzelfden naam aanduiden.

Nu rest ons ter bespreking nog een derde groep van phobieën, en wel een waar wij met ons verstand heelemaal niet meer bij kunnen. Als een sterke volwassen man door angst weêrhouden wordt door een straat of over een plein in de plaats zijner inwoning te gaan; als een gezonde, goed ontwikkelde vrouw, door een waanzinnigen angst wordt aangegrepen, eenvoudig omdat een kat langs den zoom van haar japon strijkt of omdat een muisje door de kamer loopt, hoe moeten wij daar een verband zoeken met gevaar, dat kennelijk voor die met phobie-behepten schijnt te bestaan?

Het kan, wat de dier-phobie aangaat, niet op rekening worden gesteld van een verhoogde antipathie die de mensch in 't algemeen tegen dieren hebben zou; wij hebben toch bewijzen genoeg om eerder een voorliefde voor dieren bij den mensch aan te nemen; tal van menschen bij voorbeeld, kunnen geen kat voorbij laten gaan zonder haar aan te halen of te streelen. De naam van de door de vrouwen zoo gevreesde muis, is tegelijk ook een geliefkoosd teederheidsnaampje; menig meisje dat zich gaarne zoo door haar minnaar hoort noemen, schreeuwt het uit van angst als ze het bevallige diertje dat dien naam voert, ziet. De eenige verklaring die zich aan ons opdringt voor de houding van den aan pleinvrees en straatangst lijdenden man is dat hij zich als een kind gedraagt. De opvoeding leert het kind dat het voorzichtig moet zijn en gevaren te duchten heeft als het zich op straat begeeft, of een druk marktplein over moet; en werkelijk raakt onze lijder aan plein-vrees zijn angst

kwijt als men hem bij het oversteken van een plein vergezelt.

Beide hier beschreven angst-vormen, de vrij vlottende verwachtings-angst en de met phobieën samenhangende zijn onafhankelijk van elkaar. Men moet niet denken dat de een hooger staat dan de ander, zij komen ook slechts bij uitzondering en dan nog maar bij toeval in een persoon vereenigd met elkander samen voor. Een gevoel van algemeenen angst, hoe sterk het ook wezen moge, behoeft zich niet in phobieën te uiten; personen die hun gansche leven lang geplaagd zijn geworden door plaatsangst, kunnen volkomen vrij zijn van elke inmenging van den pessimistischen verwachtings-angst. Vele phobieën, de plaats-angst, de spoorweg-angst, komen opvallend meer voor op rijperen leeftijd, andere als de vrees voor duister, voor onweêr, voor dieren, schijnen van jongs af aan bestaan te hebben. Die van de eerste soort hebben de beteekenis van zware ziekten; de laatste doen meer denken aan zonderlingheden, aan luimen. Als iemand phobieën vertoont van laatstgenoemden aard, dan kan men bij hem of haar in den regel het voorhanden zijn van nog andere, analoge vermoeden. Ik moet hieraan toevoegen, dat wij deze phobieën gezamenlijk onderbrengen onder het begrip *angst-hysterie*, dat wil dus zeggen dat wij haar als een aandoening beschouwen die zeer nauw verwant is aan de *conversie-hysterie*.

De derde vorm van nerveusen angst stelt ons voor het probleem dat hier in 't geheel geen verband meer te zien is tusschen angst en dreigend gevaar. Deze angst doet zich bij voorbeeld voor bij de hysterie, als begeleider van de hysterische verschijnselen of onder een of andere aanleiding tot opwinding die ons weliswaar een uitbarsting van een gemoeds-aandoening zou doen verwachten, maar juist allerminst een angstaffect, of die, geheel en al bevrijd van alle bijomstandigheden, zich als een vrijen angst-aanval voordoet en zoowel ons als den patient onbegrijpelijk voorkomt. Van een gevaar of een kans voor gevaar, zooals een overdreven fantasie zich dat zou kunnen voorstellen, is dan in geen geval sprake. Bij zulke spontane aanvallen zien wij dan

dat het complex, dat wij angst-toestand noemen, de vatbaarheid vertoont om uit elkaar te spatten. De aanval in zijn geheel kan zich voordoen als een enkelvoudig, zeer sterk uitgebeeld verschijnsel, door beven, een duizeling, hartkloppingen, ademnood, en het algemeen gevoel, waaraan wij den angst zouden kunnen herkennen, kan daarbij ontbreken of onduidelijk zijn. En toch moeten wij deze toestanden die wij als angst-aequivalenten beschrijven, in alle klinische en aetiologische verhoudingen met angst gelijkstellen.

Nu doen zich twee vragen voor. Mag men, waar de reëele angst doorgaans een reactie op gevaar is, dezen en den neurotischen angst, waarbij het gevaar geen of bijna geen rol speelt, met elkaar in verband brengen. En hoe moeten wij den neurotischen angst opvatten? We mogen toch verwachten: dat waar angst is, er ook iets moet bestaan moet waarvoor men zich angstig maakt.

De klinische waarneming geeft ons verschillende aanduidingen die ik u hier wil mededeelen en die leiden kunnen tot het begrip van den neurotischen angst.

a. Het is niet moeielijk om te constateeren, dat de verwachtings-angst of het angstgevoel in het algemeen nauw verband houdt met zekere voorvallen in het geslachts-leven, of anders gezegd met zekere aanwendingen van de libido. Het eenvoudigste en leerrijkste geval doet zich bij die personen voor die zich blootstellen aan sexueele opwekking van intensieven aard, maar daarbij niet komen tot voldoende ontlading, die niet tot bevrediging komen. Dat is bij voorbeeld het geval bij mannen tijdens hun verloving, bij vrouwen wier mannen over een onvoldoende potentie beschikken, of die uit voorzorg, om zwangerschap te voorkomen, de geslachtsgemeenschap onvolledig uitoefenen of opschorten. Onder dergelijke omstandigheden verdwijnt de libidineuse opgewektheid en treedt in haar plaats angst, zoowel in den vorm van afwachtings-angst als in dien van angstaanvallen of angst-aequivalenten. Zoo wordt de coitus interruptus, als deze tot een gewoonte is geworden om zwangerschap te voorkomen, geregeld bij mannen maar vooral ook bij vrou-

wen, een oorzaak van angst-neurose en is het in de practijk wenschelijk om, waar deze verschijnselen zich voordoen, te onderzoeken of in de eerste plaats die oorzaak niet in het spel is. Telkens en telkens weêr kan men zich vergewissen dat inderdaad de angst-neurose verdwijnt, als de sexueele verkeerdheid ophoudt.

Voor zoover mij bekend is, wordt aan een verband tusschen sexueele beperking en angsttoestanden ook door artsen, die zich niet met psychoanalyse bezighouden, niet meer getwijfeld. Alleen begrijp ik best dat men niet zal nalaten een poging te doen om de relatie om te keeren door te beweren dat het in bovenbeschreven gevallen personen betreft die reeds voor dien tijd angst vertoonden en zich daarom beperken in hun sexueele handelingen. De verhouding der vrouwen, wier medewerking in de sexueele daad in essentie van passieven aard is, dat is, welke bepaald wordt door de behandeling van de zijde van den man, komt daarmede in directe tegenspraak. Hoe meer temperament een vrouw vertoont, dat is, hoe grooter hare geneigdheid is voor de congressus en hoe grooter hare behoefte is aan sexueele bevrediging, des te zekerder zal zij reageeren met angstverschijnselen als de man impotent is of coitus interruptus doet, terwijl die tekortkomingen van den man bij anästhetische en weinig-libidineuse vrouwen een veel geringere rol spelen.

De sexueele onthouding, die tegenwoordig door de geneesheeren zoo warm wordt aanbevolen, heeft natuurlijk alleen dan dezelfde beteekenis voor het ontstaan van angst-toestanden, als de in hare bevrediging gedwarsboomde libido krachtig genoeg is en niet voor het aanzienlijkste deel voor sublimeeringsdoeleinden wordt aangewend. De vraag of deze factoren zullen blijken in staat te zijn om ziekte te verwekken is er een van quantitatieven aard. Ook daar, waar het niet ziekte betreft maar karaktervorming, ziet men spoedig dat sexueele beperking hand aan hand gaat met een zekeren toestand van vreesachtigheid en zwaartillendheid, terwijl onverschrokkenheid en vrijmoedigheid zich veeleer vertoo-

nen als eigenschappen van hen die aan den sexueelen drang geen hindernissen in den weg leggen. Alhoewel deze omstandigheden verband houden met, en complicaties ondergaan door, opvoeding en conventie, zoo kan men toch in 't algemeen wel aannemen dat angst en sexuëele beperking hand aan hand gaan.

Ik heb u nog bij lange na niet alle waarnemingen medegedeeld die aan de beweerde relatie van oorzaak en gevolg tusschen libido en angst steun geven. Daar behoort bij voorbeeld nog toe de invloed die zekere periodes van het leven op de ontwikkeling van angsttoestanden hebben, zooals de puberteits-tijd en die van de meno-pause, tijdens welke de libido-voortbrenging mag verondersteld worden aanmerkelijk verhoogd te zijn. In vele toestanden van opwinding kan men duidelijk waarnemen dat libido en angst gemengd voorkomen en ten slotte constateeren dat angst in de plaats treedt van libido. Den indruk, dien al deze feiten op ons maken is van tweeërlei aard; in de eerste plaats ontwaart men dat er een stuwing van libido is die belemmering ondervindt om op normale wijze te worden aangewend en in de tweede plaats bespeurt men dat men zich daarbij geheel en al bevindt op het gebied der somatische voorvallen. Hoe de angst ontstaat uit de libido is niet onmiddellijk na te gaan; men kan alleen vaststellen dat er libido wordt vermist en dat er in haar plaats angst wordt waargenomen.

b. Een tweede vingerwijzing geeft ons de analyse der psychoneurosen, in 't bizonder die van de hysterie. Wij hebben vernomen dat bij deze aandoening de verschijnselen dikwijls vergezeld worden door angst, maar ook door vlottenden angst die zich aanvalsgewijze voordoet of blijvend zich vertoont. De patienten kunnen er zich geen rekenschap van geven waarvoor zij angst hebben en associeeren dien angst, door een onmiskenbare secundaire verwerking, met de het meest voor de hand liggende phobieën, als: die van dood-gaan, gek-worden, een beroerte krijgen. Als wij de situatie, waaruit de angst of van-angst-vergezeld-gaande verschijnselen zijn voortgekomen, aan een analyse onder-

werpen, dan kunnen we geregeld aangeven welke normale afloop van een psychisch proces belemmerd is geworden en welk angst-verschijnsel daarvoor in de plaats getreden is. Anders gezegd, dan bouwen wij in onze gedachten het onbewust verloop van het proces zoo op, alsof dit geen verdringing ondergaan heeft en zich ongehinderd tot in het bewustzijn heeft kunnen voortzetten. Dit proces moet ook door een bepaald affect begeleid geweest zijn, en nu zien wij tot onze verbazing, dat dit affect, dat den normalen afloop begeleidt na de verdringing in elk geval, door angst wordt vervangen, onverschillig wat zijn eigen hoedanigheid is. Als wij dus een hysterischen angsttoestand voor ons hebben, dan kan zijn onbewust correlaat een aandoening van analogen aard zijn, dus van angst, schaamte, verlegenheid maar ook evengoed een positief libidineuse opwekking of een vijandelijk agressief gevoel, als woede, en ergernis. De angst is derhalve de algemeen gangbare munt, waarvoor alle gemoedsaandoeningen kunnen ingewisseld of omgeruild worden als de daartoe behoorende voorstellings-inhoud aan verdringing onderhevig is.

c. Een derde ervaring doen wij op bij patienten met dwanghandelingen die, wat merkwaardig is, van angst verschoond schijnen te blijven. Als wij hen pogen te verhinderen om aan hun dwanghandeling toe te geven, aan hun neiging tot wasschen, tot uitvoeren van een ceremonieel, of, als zij zelf pogen geen gevolg te geven aan een dwang-neiging, dan worden zij door een ontzettenden angst genoodzaakt aan den dwang toe te geven. Wij maken hieruit op dat de angst achter de dwang-handeling dekking vond, en dat aan den dwang werd toegegeven om den angst te voorkomen. De angst, die zich anders vertoonen zou, wordt dus bij de dwanghandeling vervangen door symptoom-vorming en als wij bij de hysterie den gang van zaken nagaan, dan vinden wij bij deze neurose een analoge verhouding, als een gevolg van het verdringings-proces hetzij zuivere ontwikkeling van angst, hetzij angst met symptoomvorming, of wel meer volledige symptoomvorming zonder angst.

Het zou dus, in abstracten zin, niet onjuist zijn om te zeggen dat symptomen in 't algemeen slechts gevormd worden om te ontkomen aan den anders onvermijdelijk zich ontwikkelenden angst. Deze opvatting brengt om zoo te zeggen den angst in het brandpunt onzer belangstelling in de neurose-vraagstukken.

Door hetgeen wij bij angstneurose geobserveerd hadden, waren wij tot de slotsom gekomen dat het afleiden der libido van hare normale aanwending, hetgeen den angst doet ontstaan, geschiedt op grond van de somatische processen. De analysen der hysterie en der dwangneurosen doen ons zien dat, als er aan de psychische eischen niet voldaan wordt, diezelfde afleiding van de libido hetzelfde gevolg kan hebben. Zooveel weten wij dus omtrent het ontstaan van den nerveuzen angst; dat alles heeft nog veel onbestemds in zich. Voorloopig zie ik echter geen weg die ons verder kan brengen. De tweede taak, die wij ons gesteld hebben, het aanbrengen van een verband tusschen den nerveusen angst, die abnormaal aangewende libido is, en den reëelen angst, die een reactie is op gevaar, schijnt nog moeielijker te volbrengen te zijn. Men zou kunnen meenen dat werkelijke en nerveuse angst twee dingen zijn die lijnrecht tegenover elkander staan en toch bezitten wij geen middel om ze op 't gevoel van elkander te onderscheiden.

Ten slotte wordt het gezocht verband gevonden als wij de vaak vermoede tegenstelling tusschen de ikheid en de libido in aanmerking nemen. Gelijk wij weten, is het ontstaan van angst de reactie van de Ikheid op het gevaar en het sein dat de vlucht moet worden genomen; het komt ons dan waarschijnlijk voor dat bij den nerveusen angst, de Ikheid een dergelijke poging doet om voor de eischen die haar libido haar stelt op de vlucht te slaan, dat zij dat inwendig gevaar op gelijke wijze behandelt alsof het een uitwendig gevaar gold. Hiermede zou aan de voorwaarde voldaan zijn dat daar, waar angst zich vertoont, ook iets zijn moet, waarvoor men zich beangst maakt. Nog verder zou de analogie kunnen getrokken worden. Zooals men een

poging tot vluchten voor uitwendig gevaar in haar geboorte stuit door standhouden en het nemen van doelmatige verdedigingsmaatregelen, zoo komt ook de ontwikkeling van nerveusen angst tot staan door de vorming van symptomen, hetgeen den angst bindt.

De moeielijkheid om een en ander te begrijpen ligt hem nu elders. De angst die een vlucht van de Ikheid voor haar libido voorstelt, moet toch uit die libido zelf zijn voortgekomen. Dat is niet duidelijk en herinnert ons er aan dat wij niet mogen vergeten, dat de libido van een persoon toch ten slotte hem zelf toebehoort en zich niet als iets uitwendigs in oppositie tegen hem kan stellen. Het is de topische dynamica der angstontwikkeling, die ons nog duister is, de vraag wat voor psychische energieën daarbij worden aangewend en van welke psychische systemen zij afkomstig zijn. Ik kan u niet beloven, ook deze vraag te beantwoorden, maar om onze bespiegeling ter hulp te komen willen wij niet nalaten, twee andere sporen te volgen en daarbij weêr gebruik maken van de directe waarneming en van het analytisch onderzoek. Wij willen nagaan hoe bij het kind de angst ontstaat en waar de aan de phobieën gebonden nerveuse angst vandaan komt.

Angst bij kinderen is iets zeer gewoons en zeer moeielijk schijnt het te zijn om uit te maken of die van nerveusen of reëelen aard is. Ja, de manier van zich gedragen van het kind kan het moeielijk maken om te onderscheiden of zijn angst nerveus of reëel is. Aan den eenen kant baart het ons geen verwondering als het kind angst vertoont voor alle vreemde personen, nieuwe situaties en voorwerpen en schrijven we allicht die reactie toe aan zijn zwakheid en onwetendheid. Wij dichten het kind dus een sterke neiging tot werkelijken angst toe en zouden het zeer begrijpelijk vinden als het deze neiging tot angst als erfenis had medegekregen. Het kind zou zoodoende slechts de verhouding reproduceeren waarin de oermensch en de nog levende wilde volksstammen staan, waar zij — als gevolg van hunne onwetendheid en hulpeloosheid — angst hadden en hebben

voor alle nieuwigheden en voor zoovele dingen die wij kennen en ons geen vrees veroorzaken. Ook zou dat geheel strooken met onze verwachting dat de phobieën van het kind, ten minste voor een deel, nog dezelfde zouden zijn die, naar wij veronderstellen, in die oertijden der menschelijke ontwikkeling voorkwamen.

Aan den anderen kant mogen we niet vergeten, dat niet alle kinderen even angsitg zijn, en dat juist die kinderen die bizonderen angst vertoonen voor alle mogelijke voorwerpen en situaties, zich later ontpoppen als nerveuse lieden. De nerveuse voorbeschiktheid verraadt zich dus ook door een duidelijk uitgedrukte neiging tot reëelen angst; het angstgevoel schijnt het primaire te zijn en men komt tot de slotsom dat het kind en de opgroeiende jonge man zich bevreesd maken voor de hoegrootheid hunner libido, juist omdat ze zich nu eenmaal voor alles bevreesd maken. Hiermede zou dus het ontstaan van den angst uit de libido van de baan zijn geschoven en als men de oorzaken bestudeerde die leiden tot reëelen angst, zou men, consequent zijnde, tot de opvatting komen, dat men de naaste oorzaak der neurosen zoeken moet in het zich-bewust-zijn van eigen zwakte en hulpeloosheid — in 's menschen minderwaardigheid volgens de terminologie van A. Adler — zooals zich dat van de kinderjaren uit doorzetten kan tot op rijperen leeftijd.

Dat klinkt zoo eenvoudig en verleidelijk, dat het rechtens op onze aandacht aanspraak heeft. In elk geval zou het een verschuiving met zich brengen van het raadsel der nervositeit. Het voortbestaan van het minderwaardigheidsgevoel — en daarmede van de voorwaarde van angst te voelen en van symptoomvorming — schijnt op zoo goede gronden te berusten, dat het eigenlijk vreemd zou zijn als toevalligerwijze zoo iets als gezondheid zich kon voordoen. Wat zien wij echter als wij den angst bij kinderen aan een degelijk onderzoek onderwerpen? In de eerste plaats maakt het kind zich bang voor vreemde menschen; eerst dan krijgen situaties beteekenis in zijn oog als er personen in voorkomen; voorwerpen komen pas later in aanmerking.

Het kind maakt zich echter niet daarom bang voor die vreemde lieden, omdat het meent dat deze wat tegen hem in 't schild voeren en het zijn zwakte overweegt tegenover hun kracht, hen dus als een gevaar beschouwt voor zijn bestaan, voor zijn veiligheid en voor zijn vrij blijven van pijn. Zulk een kind vol argwaan en bevangen door vrees voor gevaar van alle kanten is een theoretisch bouwsel dat van nul en geener waarde is. Neen, het kind schrikt voor de vreemde gedaante, omdat het gewoon is zijn blik op de vertrouwde en geliefde persoon, laat ons zeggen op de moeder, te laten rusten. Het is zijn ontgoocheling en zielsverlangen die zich omzetten in angst, dus in libido die niet kan aangewend worden, die dan niet vlottend gehouden kan worden, maar als angst wordt ontladen. Het kan ook bezwaarlijk toeval zijn, dat in deze situatie, die ons als voorbeeld van kinderangst dient, zich de omstandigheden weder voordoen die het proces beheerschten tijdens het ter-werld-komen van het kind, de scheiding namelijk van de moeder.

De eerste door de situatie beheerscht wordende kinderphobieën zijn die voor het duister en voor de eenzaamheid; de eerste blijft dikwijls het leven lang voortbestaan; aan beide gemeen is het verstoken zijn van de zorgdragende persoon, van de moeder dus. Eens was ik getuige van het volgend tooneeltje dat zich afspeelde in een aangrenzende kamer. Een kind, dat zich daar in het duister bevond, hoorde ik roepen: „Tante praat toch tegen me, ik ben zoo bang!" — „Maar wat heb je daaraan, je kunt me toch niet zien!" zegt tante, waarop het kind liet volgen: „Als iemand praat wordt het lichter!" Het heimwee bij het verkeeren in het duister wordt dus omgezet in angst voor de duisternis. Wel verre daarvan dat de nerveuse angst alleen secundair zou zijn en een bizonder geval daarstellen van den reëelen angst, zien wij veeleer bij het kleine kind, dat iets zich voordoet als reëelen angst dat met den nerveusen angst den essentieelen karaktertrek gemeen heeft van te ontstaan uit niet-aangewende libido. Het kind schijnt weinig reëel angstgevoel met zich

mede te hebben gebracht; het geeft geen blijk angst te gevoelen in al die situaties die later aanleiding tot phobieën geven: het zich-bevinden op hoogten, het gaan over smalle vondertjes over het water, het rijden in een spoorwagen, het varen op een schip; en des te minder angst toont het naarmate het onwetender is. Het zou zeer te wenschen zijn dat het meer van zulke levensbehoedende instincten door overerving had medegebracht, stellig zou dat de taak om te waken tegen het zich blootstellen aan allerlei gevaren zeer vergemakkelijken. In werkelijkheid overschat echter het kind in den beginne zijn krachten en kent geen angst doordat het de gevaren niet kent. Zoo zal het dicht aan den waterkant loopen, uit een open raam hangen, met scherpe voorwerpen spelen of met vuur, kortom alles doen wat hem schaden en zijn verzorgers angst aanjagen kan. Het is aan de opvoeding te wijten, als ten leste bij het kind de reëele angst ontwaakt, daar zij aan het wicht toch niet toestaan kan om door ervaring zelf wijs te worden.

Als er nu kinderen voorkomen, bij wie deze aankweeking van en aansporing tot angstig-zijn maar in al te goede aarde valt en die dan ook zelfs gevaar ontdekken, waarvoor men hen niet gewaarschuwd heeft, dan kan men dat zoo verklaren dat zij in hun constitutie een grootere libidineuse behoefte hebben medegebracht of op zeer jongen leeftijd gewend zijn aan bevrediging hunner libido. Geen wonder, als uit deze kinderen ook de latere zenuwlijders voortkomen; wij weten toch, dat de ongeschiktheid om een aanzienlijke stuwing van de libido langeren tijd te verdragen, bizonder het ontstaan eener neurose begunstigt. Zooals u ziet komt hier het constitutioneel moment ook tot zijn recht, het moment, waarvan wij de rechten stellig niet willen bestrijden. Alleen verzetten wij ons er tegen als iemand de rechten van alle andere momenten zou willen tekort doen ten voordeele van de aanspraken van dat moment en aan dit ook daar een plaats inruimen waar het, volgens de ervaring die ons de waarneming en de analyse bezorgen, niet thuis behoort of die het niet dan als laatste in de rij toekomt.

Uit hetgeen de waarnemingen omtrent de vreesachtigheid van kinderen ons hebben geleerd mogen wij het besluit trekken: dat de kinderangst weinig met den reëelen angst heeft uit te staan maar daarentegen nauw verwant is aan den nerveusen angst der volwassenen. Evenals deze ontstond zij uit niet-aangewende libido en ruilde het liefdesobject, dat zij moest derven, voor een of ander voorwerp uit de omgeving of voor een situatie.

Nu zult u het aangenaam vinden te vernemen dat de analyse der phobieën ons niet veel nieuws ter leering meer biedt. Bij haar heeft namelijk hetzelfde plaats als bij den angst der kinderen; steeds door wordt niet-aanwendbare libido in een schijnbaar reëelen angst omgezet en aldus wordt een onbeduidend uitwendig gevaar in de plaats geschoven van de eischen die de libido stelt. Die overeenstemming heeft niets bevreemdends, want de infantiele phobieën zijn niet alleen het voorbeeld voor de latere, die wij tot de „angst-hysterie" rekenen, maar de directe voorwaarde voor haar ontstaan en het voorspel er van. Elke hysterische phobie kan zich beroepen op daaraan voorafgeganen kinderangst en zet dezen voort ook dan als de angst een anderen inhoud heeft en derhalve anders genoemd moet worden.

Het onderscheid tusschen beide aandoeningen is gelegen in het mechanisme. Voor de omzetting van den angst in libido is het bij den volwassene niet meer voldoende dat de libido in den vorm van verlangen voor het oogenblik onbruikbaar is geworden. Hij heeft al lang geleerd dergelijke libido vlottend te houden of anders aan te wenden. Maar als de libido tot een psychische prikkeling behoort die verdrongen is geworden, dan zijn weêr overeenkomstige verhoudingen hersteld als die welke zich bij het kind vertoonen dat nog geen onderscheid tusschen bewust en onbewust kent, en dan is door de regressie op de infantiele phobie tevens de weg gebaand, langs welken de omzetting van de libido in angst zich gemakkelijk kan voltrekken. Wij hebben, weliswaar, zooals u zich zult herinneren, veel over de ver-

dringing gesproken, maar daarbij steeds slechts de lotgevallen van de voorstelling, die verdrongen moest worden, nagegaan, natuurlijk omdat deze gemakkelijker te herkennen en te vormen was. Maar steeds hebben we gezwegen over hetgeen er gebeurt met het affect dat met de verdrongen voorstelling samenhing, en nu eerst ervaren wij dat het lot dat hem wacht daarin bestaat dat het in angst wordt omgezet, onverschillig welke hoedanigheid het affect zou vertoond hebben als het tot normale uiting had kunnen komen.

Deze omzetting van het affect nu, is verreweg het belangrijkste stuk van het verdringingsproces. Er over te redeneeren is niet zoo gemakkelijk, daar wij het bestaan van onbewuste affecten niet in denzelfden zin als dien van de onbewuste voorstellingen als vaststaande kunnen aannemen. Een voorstelling — deze moge bewust of onbewust zijn — blijft, op eenig verschil na, een en hetzelfde; wat met een onbewuste voorstelling gelijk staat vermogen wij aan te duiden. Een affect echter is een afvoerproces dat anders beoordeeld dient te worden dan zooals dat het geval is met een voorstelling; het is niet te zeggen waar het in het onbewuste meê overeenkomt zonder diepgaand nadenken en het ophelderen van onze vooropzettingen betreffende de psychische processen. Dat kunnen wij hier niet doen. Maar wij willen den indruk, dien wij verkregen hebben, namelijk dat het ontstaan van angst innig met het systeem van het onbewuste is verbonden, vasthouden.

Ik zeide, dat de omzetting in angst, of liever de afvoer in den vorm van angst, het te verwachten lot is van de libido die zich in verdringing bevindt. Ik moet hier bij zeggen: dat het niet het eenige, onvermijdelijke is. Bij de neurosen zijn processen in werking die ten doel hebben deze angstontwikkeling tegen te gaan, een doel dat door hen langs verschillende wegen wordt bereikt. Duidelijk kunnen wij bij voorbeeld bij de phobieën twee phasen in het neurotisch proces onderscheiden. Tijdens de eerste phase houdt het proces zich bezig met verdringing en omzetting van de libido in angst

die gebonden wordt aan een uitwendig gevaar. Tijdens de tweede phase worden alle voorzichtigheids- en voorbehoedmaatregelen getroffen die dienen om te voorkomen dat er eenige aanraking plaats hebbe met dit gevaar dat als van buiten komend beschouwd wordt. De verdringing komt overeen met een poging van de Ikheid om te vluchten voor de libido die als gevaar wordt ontwaard. De phobie kan men vergelijken bij een verschansing tegen dat uitwendig gevaar dat nu in de plaats staat voor de gevreesde libido. Het zwakke punt in het verdedigings-systeem bij de phobieën bestaat natuurlijk hierin, dat de naar buiten zoo goed versterkte vesting, aan den binnenkant onverdedigd blijft. De projectie naar buiten van het libido-gevaar kan niet goed tot stand komen. Bij de andere neurosen zijn daarom andere verdedigings-systemen tegen de mogelijkheid van angstontwikkeling in gebruik. Dit is een zeer belangrijk stuk van de psychologie der neurosen; het zou ons echter, jammer genoeg, te ver voeren hierop nader in te gaan; daarbij eischt het een meer deugdelijke, speciale kennis van zaken. Nog een ding wil ik hieraan toevoegen. Ik heb u toch al gesproken van de „tegenbezetting", die bij de verdringing de Ikheid in de weêr brengt en welke zij voortdurend onderhouden moet om de verdringing in stand te doen blijven. Aan deze tegenbezetting is de taak opgedragen om de verschillende verdedigingswijzen tegen de angstontwikkeling na de verdringing te regelen.

Laat ons nu tot de phobieën terugkeeren. Ik durf wel zeggen dat gij nu inziet hoe weinig afdoende het is als men alleen volstaan wil met haar inhoud te verklaren, als men zich voor niets anders interesseert dan hoe het komt, dat dit of dat object of deze of gene situatie tot het onderwerp eener phobie wordt gemaakt. De inhoud eener phobie heeft voor deze ongeveer dezelfde beteekenis die de manifeste droomfaçade heeft vóor den droom. Met voorbehoud van de noodige beperkingen, mag men toegeven, dat er onder de phobieën vele voorkomen, waarvan de inhoud volgens Stanley Hall, op grond van phylogenetische herediteit,

geschikt is om tot angst-objecten te worden. Ja, dat komt overeen met het feit, dat vele dingen, die angst verwekken, hun samenhang met het gevaar slechts door een symbolische betrekking kunnen aanwijzen.

Zoo zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat het angstvraagstuk ongetwijfeld een centrale plaats onder de vraagpunten der psychologie van de neurose inneemt. Wij hebben een sterken indruk gekregen dat de ontwikkeling van den angst verbonden is met de lotgevallen van de libido en met het systeem van het onbewuste. Slechts een punt vonden we dat er als het ware geen verband mede hield, dat als een leemte in onze opvatting bestaan bleef, dat eene, zoo moeielijk bestrijdbare feit, dat de reëele angst moet opgevat worden als een instinct van zelfbehoud van de Ikheid.

ZES EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE LIBIDO-THEORIE EN HET NARCISMUS.

Dames en heeren!

Herhaalde malen en nu onlangs weêr hebben wij het verschil behandeld dat er tusschen het Ikheids- en het geslachts-instinct bestaat. De verdringing heeft ons in de eerste plaats aangetoond, dat deze beide met elkander in tegenstelling kunnen komen, dat dan de geslachts-aandriften volkomen het onderspit delven en genoodzaakt zijn om langs den omweg der regressie bevrediging te zoeken, waarbij zij aldus in hare ongebondenheid schadevergoeding vinden voor haar nederlaag. Voorts hebben wij geleerd, dat die beide van meet af aan in een andere verhouding tot haar opvoedster, de noodzakelijkheid, staan, zoodat zij dan ook niet dezelfde ontwikkeling doorloopen en niet in dezelfde verhouding ten opzichte van het realiteits-principe komen te staan. Eindelijk houden wij ons overtuigd dat de geslachts-aandriften met den affect-toestand angst, door veel inniger banden verbonden zijn dan dit met de ikheids-aandrift het geval is, een resultaat dat nog slechts, wat een gewichtig punt betreft, onvolledig mag worden genoemd. Om aan dat punt nog meer kracht bij te zetten, willen wij wijzen op het merkwaardig feit dat wanneer twee zoo elementaire aandriften tot zelfbehoud als honger en dorst zijn, geen bevrediging vinden, nooit angst hiervan een gevolg is, terwijl toch — zooals wij weten — het zich-omzetten van niet tot bevrediging gekomen libido, in angst, tot een der meest bekende en veelvuldigst waargenomen verschijnselen behoort.

Toch kan niets worden afgedongen van ons goed recht

om de Ikheids- en geslachts-instincten als van elkaar afgezonderd te beschouwen. Die afzondering teekent zich reeds af in het bestaan van de geslachts-neiging als een speciale prestatie van het individu. Het kan alleen de vraag zijn welke beteekenis wij aan die afzondering toekennen, hoe vèr-strekkend wij die wel achten. De beantwoording dier vraag dient te worden voorafgegaan door een onderzoek, in hoeverre de geslachts-instincten zich in hunne somatische en psychische uitingen anders gedragen dan de andere, die wij er tegenover stellen, en hoe groot de beteekenis is van de gevolgen die uit deze verschillen voortvloeien. Te beweren dat de beide groepen van instincten een, overigens niet goed te begrijpen, verscheidenheid van wezen zouden vertoonen, daarvoor ontbreekt ons natuurlijk elke beweeggrond. Zij doen zich beide slechts aan ons voor als bronnen van energie van het individu en het twistpunt — of zij ten slotte één of verschillend in wezen zijn en, als zij één mochten zijn, wanneer zij zich van elkaâr gescheiden hebben — kan niet door theoretische redeneering worden uitgemaakt, maar moet opgelost worden met behulp van er aan ten gronde liggende biologische feiten. Nu weten wij voorshands daar te weinig van, maar al zouden wij er meer van weten, dan kwam het voor onze analytische taak nog niet in aanmerking.

Wij hebben er klaarblijkelijk ook al heel weinig aan, of wij, naar J u n g's voorbeeld, uitgaan van de stelling dat alle aandriften bij den aanvang één zijn, en den naam van „libido" geven aan de zich in alle uitende energie. Daar geen enkele kunstgreep de geslachts-functie uit het zieleleven vermag te elimineeren, zouden wij ons dan alleen genoodzaakt zien van sexueele en asexueele libido te spreken. Terecht echter behouden wij ons voor den naam „libido" te geven, uitsluitend aan de drijfkrachten van het geslachtsleven zooals wij dat tot dusverre hebben gedaan.

Ik ben dus van meening, dat de vraag hoever wij de stellig oorbare scheiding tusschen de sexueele aandriften en die van zelfbehoud mogen doorvoeren, voor de psycho-

analyse van niet veel belang is; zij is ook niet competent om die vraag op te lossen. Van biologisch standpunt uit bezien, wijzen allerlei gegevens er op dat de scheiding iets gewichtigs beteekent. De sexualiteit toch is de eenige functie van het levende organisme, die zich niet bepaalt tot het individu maar zich tot in de soort voortzet. Het is onmiskenbaar dat de sexueele prestatie niet altijd ten voordeele leidt van het individu, zooals zijne andere prestaties dat vermogen te doen maar ter wille van het gewin van bovenmatig genot een gevaar voor hem oplevert dat zijn leven bedreigen kan, dat hem vaak ook het leven kan doen verliezen. Waarschijnlijk zijn er ook zeer bizondere, van alle andere afwijkende stofwisselingsprocessen van noode om een deel van het individueele leven als voorbeschiktheid voor de nakomelingschap te bewaren. En ten slotte is het enkel wezen, dat zich zelf als hoofdzaak en zijn geslachtsleven als een middel gelijk andere middelen voor zijn bevrediging beschouwt, in biologisch opzicht slechts een episode in een reeks van generaties, een met een kort leven beschoren aanhangsel van een met virtueele onsterfelijkheid begaafd kiem-plasma, en figureert hij als degeen die tijdelijk een hem overlevende post van vertrouwen bekleedt.

Intusschen heeft men zulke vèrreikende gezichtspunten voor de psychoanalytische verklaring van de neurosen niet noodig. Dank zij de studie, die wij van de sexueele en de Ikheids-aandriften elk op zich zelf, hebben gemaakt, zijn wij in het bezit gekomen van den sleutel tot de kennis van de groep der overdrachts-neurosen. Wij hebben haar kunnen terugbrengen tot de situatie die er aan ten grondslag ligt, namelijk dat de sexueele instincten in twist geraken met die van het zelfbehoud, of, biologisch gesproken — alhoewel dan onjuist uitgedrukt — dat de eene positie, door de ikheid ingenomen, als zelfstandig enkel wezen, met de andere, als lid van een generatie-reeks, in conflict komt. Tot zulk een tweedracht komt het misschien alleen bij den mensch en daarom mag hij de neurose beschouwen als een voorrecht dat hij boven de dieren heeft. De zeer sterke ontwikkeling

zijner libido en de, daardoor juist misschien mogelijk geworden, formatie van een rijk bewerktuigd zieleleven, schijnen de voorwaarden aangebracht te hebben voor het ontstaan van zulk een conflict. Het is zonder meer begrijpelijk, dat dit ook de voorwaarden zijn voor de groote vorderingen die de mensch heeft gemaakt, waar hij zich heeft verheven boven wat hij met de dieren gemeen heeft, zoodat zijn vatbaarheid om zenuwziek te worden slechts de keerzijde uitmaakt van zijn meerdere geestes-begaafdheid. Maar ook dit zijn slechts bespiegelingen, die ons afleiden van de voor ons liggende taak.

Tot dusverre zijn wij bij onzen arbeid uitgegaan van de veronderstelling dat wij, door de wijze waarop zij zich uiten, de ikheids- en de sexueele instincten van elkaar zouden kunnen onderscheiden. Bij de overdrachts-neurosen leverde zulks geen bezwaar op. Wij gaven den naam „libido" aan de energie-bezettingen die de ikheid toezond aan de objecten zijner sexueele strevingen, aan alle andere, die door de instincten van zelfbehoud werden uitgezonden, die van „belang" („Interesse") en konden — door de lotgevallen na te gaan van de libido-bezettingen —, van hare vormveranderingen en hare eindbestemmingen ons een eerste inzicht verschaffen in het drijfwerk der psychische krachten. Hiertoe boden de overdrachts-neurosen ons het beste materiaal. Maar ons bleef de ikheid verborgen, haar samenstelling uit verschillende organisaties, haar opbouw en haar wijze van verrichting en wij begonnen te vermoeden dat eerst de analyse van andere nerveuse stoornissen ons deze begrippen zou bij kunnen brengen.

Reeds zeer vroeg zijn wij er mede begonnen om de psychoanalytische opvattingen over deze andere aandoeningen uit te breiden. Reeds in 1908 sprak K. Abraham, na een met mij gevoerde gedachtenwisseling, de stelling uit, dat het hoofdkenmerk van de (tot de psychosen gerekend wordende) dementia präcox, hierin bestond: dat zij de libido-bezetting der objecten laat varen. („Die psycho-sexuellen Differenzen der Hysterie und der

Dementia präcox".) Dan deed zich de vraag voor, wat er met de libido geschiedt die bij de dementen van de objecten vrij is gekomen? Abraham aarzelde niet hierop te antwoorden: die wordt weer overgebracht op de ikheid en deze reflexieve terugvoer is de bron van de grootheidswaan der Dementia präcox. De grootheidswaan is volkomen te vergelijken met de — in het liefdeleven — welbekende sexueele overschatting van het object. Aldus hebben wij voor de eerste maal een trek, die aan een psychotische aandoening eigen is, leeren kennen door de relatie die zij heeft met het normale liefdeleven.

Ik zal u maar meteen zeggen dat deze eerste meeningen van Abraham in de psychoanalyse behouden zijn gebleven en den grondslag hebben gelegd voor de stelling die wij innemen in het vraagstuk der psychosen. Zoo maakte men zich langzamerhand vertrouwd met de voorstelling dat de aan de objecten gehechte libido, die de expressie is van een streven om zich aan deze objecten te bevredigen, deze ook loslaten en de eigen ikheid in haar plaats stellen kan; geleidelijk werkte men deze voorstelling steeds consequenter uit. Den naam voor deze onderbrenging van de libido — Narcismus — ontleenden wij aan een door P. Näcke beschreven perversie, waarbij het volwassen individu het eigen lichaam met alle teederheden koost, die men anders slechts aan een vreemd sexueel object toebedeelt.

Al spoedig associeerde zich hieraan de gedachte: als er zulk een fixeering van de libido aan het eigen lichaam van den persoon in plaats van aan een vreemd object voorkomt, dan kan dat geen uitzonderings-geval en ook geen onbeduidend voorval zijn. Veel waarschijnlijker is het dat dit Narcisme de algemeene en oorspronkelijke toestand is, van waaruit zich eerst later de liefde tot het object ontwikkelde, zonder dat daarom het Narcisme behoefde te verdwijnen. Aan de hand van de ontwikkelings-geschiedenis der objectlibido, diende men zich toch ook voor oogen te houden dat aanvankelijk vele sexueele aandriften auto-erotisch, zooals wij dat noemen bevrediging vonden aan het eigen

lichaam en dat deze geschiktheid tot auto-erotisme bij de opvoeding het achterlijk blijven van het sexueele leven, als realiteits-principe grondvest. Zoo is het auto-erotisme dus de sexueele handeling geweest tijdens het narcistisch stadium van de libido-onderbrenging.

Om kort te gaan, wij maakten ons van de verhouding, die er tusschen de ikheids-libido en de objects-libido bestaat, een voorstelling, die ik u aanschouwelijk wil maken door middel van een vergelijking ontleend aan de zoölogie. Denkt eens aan die eenvoudigste levende wezentjes, die uit een weinig gedifferentieerd klompje protoplasma bestaan. Zij strekken uitloopers uit, pseudopodiën genaamd, waarin ze hun lichaamszelfstandigheid doen overvloeien. Die uitloopers kunnen ze ook weêr intrekken en zich tot een klompje samenballen. Het uitstrekken der pseudopdiën vergelijken wij bij het uitzenden der libido aan de objecten, terwijl de hoofdmassa der libido in de ikheid kan blijven, en nemen aan dat de ikheids-libido onder normale omstandigheden ongehinderd kan omgezet worden in object-libido en deze weder in de ikheid kan worden opgenomen.

Met behulp van deze voorstellingen kunnen wij nu een groot aantal psychische toestanden verklaren of, op meer bescheiden wijze uitgedrukt: in de taal der libido-theorie toestanden afschilderen die mogen gerekend worden tot het leven van den normalen mensch te behooren, zooals de psychische toestand tijdens de verliefdheid, die bij organisch lijden, die in den slaap. Wat den slaaptoestand betreft hebben wij de meening geopperd, dat deze op het zich-afsluiten-van-de-buitenwereld berust en het zich-instellen van den wensch om te slapen. Wat in den droom des nachts als werkdadigheid van de psyche tot uiting kwam stond, naar wij bevonden, in dienst van den slaapwensch en werd bovendien beheerscht door drijfveeren van zelfzuchtigen aard. In den geest van de libido-theorie nemen wij nu aan, dat de slaap een toestand is, waarin alle object-bezettingen, zoowel de libidineuse als de egoïstische, opgegeven en in de ikheid teruggetrokken zijn. Zou hiermede niet een nieuw licht ge-

worpen zijn op het feit dat de slaap verkwikking brengt en op het wezen van de vermoeidheid in het algemeen? Zoo wordt ook naar de psychische zijde het beeld meer volkomen van het zalige isolement waarin de vrucht tijdens het binnenbaarmoederlijk leven verkeert en dat de slapende elken nacht weder oproept. Bij den slaper reproduceert zich de oertoestand van de libido-verdeeling, het volledig narcisme, waarbij de libido en de ikheids-interesse nog vereenigd, niet van elkaar te onderscheiden, samenwonen in de zich zelf genoegzame ikheid.

Hier zijn twee opmerkingen van pas. Welk onderscheid maken wij, in de eerste plaats tusschen de twee begrippen: narcisme en egoïsme? Naar mijn meening is narcisme het libidineuse complement van het egoïsme. Met egoïsme bedoelt men alleen alles wat het individu voordeel aanbrengt; bij narcisme is diens libidineuse bevrediging in het spel. Als motieven van practischen aard kan men beide begrippen voor een groot deel afzonderlijk volgen. Men kan op ende op egoïst zijn en toch sterke libidineuse objectbezettingen onderhouden, voor zoover de ikheid behoefte gevoelt haar libido aan het object te bevredigen. Het egoïsme zal dan zorg dragen dat het streven naar het object aan de ikheid geen nadeel berokkent. Men kan absoluut egoïst en daarbij ook bovenmatig sterk narcist zijn dat is: een zeer geringe behoefte voor het object voelen en dit weêr zoowel wat de directe sexueele bevrediging betreft als ten opzichte van die hoogere strevingen die van geslachtelijke behoefte afgeleid zijn, die wij „liefde" plegen te noemen, in tegenstelling met wat wij onder „zinnelijkheid" verstaan. In al deze verhoudingen is het egoïsme het vanzelfsprekende, constante, het narcisme het variabele moment. De tegenhanger van egoïsme, het altruïsme, dekt zich niet, zooals men begrijpt, met libidineuse objectbezetting, het onderscheidt zich van het eerste doordat hier het streven naar sexueele bevrediging wegvalt. Als evenwel de verliefdheid ten top stijgt valt het altruïsme met de libidineuse objectbezetting samen. In den regel trekt het sexueel object een deel van

het narcisme der ikheid tot zich, dat zich uit in de zoogenaamde „sexueele overschatting" van het object. Voegt zich de altruïstische overbrenging van het egoïsme op het geslachtsobject hier nog aan toe, dan krijgt dit laatste de overmacht; het heeft dan als het ware de ikheid opgezogen.

Het kan niet anders dan u welkom zijn, dunkt mij, als ik u na de dorre wetenschappelijke fantasie, een dichterlijke uitbeelding van de economische tegenstelling van narcisme en verliefdheid voorleg. Ik ontleen haar aan Goethe's „Westöstlichen Divan":

„Suleika:

Volk und Knecht und Ueberwinder,
Sie gestehn zu jeder Zeit:
Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.
Jeder Leben sei zu führen,
Wenn man sich nicht selbst vermisst;
Alles könne man verlieren,
Wenn man bleibe was man ist.

„Hatem:

Kann wohl sein! so wird gemeinet;
Doch ich bin auf andrer Spur:
Alles Erdenglück vereinet
Find' ich in Suleika nur.
Wie sie sich an mich verschwendet,
Bin ich mir ein wertes Ich;
Hätte sie sich weggewendet,
Augenblick's verlör' ich mich.
Nur mit Hatem wär's zu Ende,
Doch schon hab' ich umgelost;
Ich verkörpere mich behende
In den Holden, den sie kost."

De tweede opmerking is een aanvulling van de droomtheorie. Van het ontstaan van den droom kunnen wij ons

geen begrip maken, als wij er de onderstelling niet aan toevoegen, dat het verdrongen onbewuste een zekere onafhankelijkheid heeft verkregen van de Ikheid, zoodat het zich in den slaapwensch schikt en zijn bezettingen behoudt, ook dan als alle van de ikheid afhankelijke objectbezettingen ter wille van den slaap teruggetrokken zijn. Dan eerst wordt het begrijpelijk dat dit onbewust partij kan trekken van de opheffing of de verslapping van de censuur tijdens den nacht en dat het zich meester weet te maken van de dagresten, om met dit materiaal een verboden droomwensch te vormen. Aan den anderen kant kan het zijn dat de dagresten reeds een deel van haar weêrstand tegen de door den slaapwensch beschikte libido-intrekking aan een reeds bestaande verbinding met dit verdrongen onbewuste danken. Dit in dynamisch opzicht gewichtig kenmerk willen wij dus nog inlasschen in onze theorie van de droomvorming.

Organisch lijden, pijn-ontwaring, ontsteking van organen doet een toestand geboren worden die — dat is duidelijk genoeg — loslating der libido van hare objecten ten gevolge heeft. De teruggetrokken libido is weer teruggekeerd in de ikheid als versterkte bezetting van het lijdende lichaamsdeel. Ja, men kan zelfs beweren dat onder deze omstandigheden de terugtrekking der libido van hare objecten opvallender is dan de afwending van de egoïstische belangstelling van de buitenwereld. Van hieruit schijnt zich een weg te openen die tot het begrip leidt van de hypochondrie, bij welken ziektetoestand een orgaan de ikheid op analoge wijze bezighoudt zonder dat het — voor zoover wij het beoordeelen kunnen — ziek is. Maar ik wil niet aan de verzoeking toegeven om hierop verder in te gaan of andere situaties te behandelen die ons, door de onderstelling eener verhuizing van de object-libido naar de ikheid, begrijpelijk of mogelijk voorkomen, omdat ik haast heb om twee tegenwerpingen te bespreken die ik weet dat u op de tong branden. U wilt mij in de eerste plaats ter verantwoording roepen over de kwestie, waarom ik in slaap- en ziekte-toestanden en in overeenkomstige situaties onderscheid wil maken tusschen

libido en interesse, geslachtsdrift en ikheids-aandrift, waar men voor een goed begrip der waarnemingen best kan volstaan met het aannemen van een enkele, en enkelvoudige energie, die vrij, beweeglijk, nu het object, dan de ikheid bezet, die zoowel in dienst staat van de eene als van de andere aandrift. En in de tweede plaats vraagt u zich af hoe ik mij durf vermeten het zich losmaken der libido van het object als oorzaak op te vatten van een pathologischen toestand, wanneer zulk een omzetting van de object- in de ikheids-libido of algemeene ikheids-energie behoort tot de normale, dagelijksche, elken nacht zich herhalende processen der psychische dynamica.

Hierop is het volgende te antwoorden: uw eerste tegenwerping klinkt goed. Nooit zou het behandelen van den slaaptoestand, van dien van ziek-zijn, van verliefdheid, er ons waarschijnlijk toe hebben gebracht om een onderscheid te maken tusschen een ikheids- en een object-libido, tusschen libido en interesse. Maar gij verzuimt daarbij rekening te houden met de onderzoekingen, die mijn punt van uitgang hebben gevormd en in het licht waarvan wij de bedoelde situaties nu beschouwen. Een verschil te maken tusschen libido en interesse, zoowel als tusschen geslachts-instinct en instinct van zelfbehoud drong zich aan ons op, toen wij een inzicht kregen in het conflict waaruit de overdrachtsneurosen voortspruiten. Sindsdien kunnen wij dat niet meer opgeven. De meening dat object-libido zich in ikheids-libido kan omzetten, dat men dus rekening te houden heeft met een ikheids-libido, schijnt ons de eenige toe die het raadsel van de zoogenaamde narcistische neurosen, van de dementia praecox bij voorbeeld, tot oplossing vermag te brengen, de eenige die rekenschap kan geven van haar analogieën en verschillen met hysterie en dwang. Wij passen op ziekte, slaap en verliefdheid slechts toe, wat ons elders volstrekt proefhoudend bleek en willen zien hoever wij daarmede kunnen komen. De eenige bewering, die niet direct op onze door analyse verkregen ervaring berust, houdt in, dat libido libido blijft, of ze zich wendt tot de objecten of tot de eigen

ikheid en dat zij zich nooit omzet in egoïstisch belang en omgekeerd. Deze bewering is echter gelijkwaardig met het reeds kritisch beoordeeld verschil tusschen sexueele en ikheids-aandriften, waaraan wij om heuristische motieven willen blijven vasthouden totdat zij blijken mocht onhoudbaar te zijn.

Ook uw tweede tegenwerping brengt een gerechtvaardigde vraag ter sprake, maar zij zoekt haar doel in de verkeerde richting. Stellig is het terugtrekken van de object-libido in de ikheid niet direct pathogeen; wij zien toch, dat dit telkenmale voor het inslapen plaats heeft, terwijl bij het ontwaken de libido weer naar het object teruggaat. Het protoplasma-diertje trekt zijn uitsteeksels in, om ze bij de volgende gelegenheid weêr uit te zenden. Maar heel iets anders is het, als een bepaald zeer-energisch proces dwingt tot het terugtrekken der libido van de objecten. Dan kan de narcistisch geworden libido den terugweg naar de objecten niet meer terugvinden en deze belemmering van de libido in haar beweeglijkheid wordt zonder twijfel pathogeen. Het schijnt dat als de stuwing van de narcistische libido een zekere maat overschrijdt, deze niet wordt verdragen. Wij kunnen ons ook best voorstellen dat het juist daarom tot objectbezetting is gekomen, omdat de ikheid libido moest uitzenden ten einde ziek-worden door dreigende libido-stuwing te voorkomen. Als het met onze plannen overeen te brengen ware om ons meer te verdiepen in de studie van de dementia praecox, dan zou ik u aantoonen, dat dit proces, hetwelk de libido van de objecten losmaakt en haar verhindert den terugweg ernaar te hernemen, zeer nauw verwant is met het proces van verdringing en als een pendant van laatstgenoemd mag worden opgevat. Maar vooral zoudt u vasten grond onder uwe voeten voelen als u zaagt dat de voorwaarden van dat proces nagenoeg identisch met die van de verdringing zijn, voor zoover wij die tot nu toe kennen. Het conflict schijnt eender te zijn, en zich tusschen dezelfde machten af te spelen. Als de afloop zoo heel anders is dan die bij hysterie, bij voorbeeld, dan kan de reden daarvan alleen in een verschil van aanleg

liggen. De libido-ontwikkeling heeft bij deze zieken haar zwakke punt in een andere phase; de toonaangevende fixeering, die, zooals u zich zult herinneren, den doorslag to symptoomvorming toelaat, is ergens anders gelegen, waarschijnlijk in het stadium van het primitieve narcisme, waartoe de dementia praecox in haar laatste periode teruggaat. Het is zeer merkwaardig dat wij voor alle narcistische neurosen fixeeringsplaatsen der libido moeten aannemen die tot in veel vroegere ontwikkelings-phasen terugreiken dan dit bij hysterie en dwangneurose het geval is. U hebt echter gehoord, dat de begrippen die wij door de studie der overdrachts-neurosen verworven hebben, ons ook kunnen dienen om den weg te vinden in de narcistische neurosen die praktisch zooveel meer moeielijkheden oplevert. U kunt zich echter ook voorstellen hoe weinig kans men heeft deze, reeds tot het gebied der psychiatrie behoorende, aandoeningen te verklaren, als men voor die taak niet met de noodige analytische kennis van de overdrachts-neurosen is toegerust.

Het verschijnselen-beeld der dementia praecox, dat overigens zeer veel afwisseling biedt, wordt niet uitsluitend bepaald door de verschijnselen die uit de van de objecten weggedrongen libido voortkomen en uit de opeenhooping daarvan, als narcistische libido, in de ikheid. Veeleer wordt een groote plaats ingeruimd aan verschijnselen die, door het streven van de libido om weêr tot de objecten terug te keeren, worden teweeggebracht; die dus overeenkomen met een poging tot restitutie, tot genezing. Deze verschijnselen zijn zelfs de meer opvallende, de meer geruchtmakende; zij vertoonen ontegenzeggelijk veel overeenkomst met die der hysterie of zeldzamer, met die der dwangneurose; maar toch zijn zij in elk opzicht anders. Het schijnt dat de libido, bij de dementia praecox, in haar streven om tot de objecten terug te keeren, dat is tot de voorstellingen der objecten, werkelijk iets van hen weet te naasten, maar iets dat eigenlijk maar een afschaduwing van hen is, ik bedoel hun eigendommelijke woordvoorstellingen. Meer kan ik daarover hier niet zeggen, maar naar mijn meening heeft deze wijze van optreden der

terugstroomende libido ons de gelegenheid gegeven om eenig inzicht te krijgen in datgeen, wat werkelijk het verschil uitmaakt tusschen een bewuste en een onbewuste voorstelling.

Ik heb u nu in het gebied binnengeleid waarop de eerstvolgende vorderingen van den anlytischen arbeid te verwachten zijn. Sedert wij, naar onze meening, de ikheidslibido goed hebben leeren begrijpen, hebben wij ook inzicht gekregen in de narcistische neurosen; nu wacht ons de taak om te geraken tot een dynamische verklaring van deze aandoeningen en daarbij tevens, door het begrijpen van de ikheid, onze kennis van het zieleleven volledig te maken. De psychologie der ikheid, die wij willen leeren kennen, moet niet op de gegevens gegrond zijn die wij uit de waarnemingen van ons zelve putten, maar die, evenals bij de libido, steunen op de analyse van hare afwijkingen en verbrokkelingen. Waarschijnlijk zullen wij een poveren dunk hebben van onze kennis aangaande de lotgevallen der libido voorzoover wij die verkregen hebben uit de studie der overdrachts-neurosen, als wij dien grooteren arbeid ten einde zullen gebracht hebben. Maar in dat opzicht zijn wij ook nog niet ver gevorderd. De techniek, die ons bij de overdrachtsneurosen gediend heeft, vindt bij de narcistische neurosen naegenoeg geen aangrijpingspunten. Spoedig zult u vernemen waarom dit zoo is. In zulke gevallen gaat het ons steeds zoo, dat wij na een korten tijd van voorwaarts dringen, voor een muur komen te staan, die ons tot stilstand dwingt. U weet dat wij bij de overdrachtsneurosen ook op zulke weêrstanden gestooten zijn, maar dat wij die stuk voor stuk hebben kunnen overwinnen. Bij de narcistische neurosen is de weêrstand niet te overwinnen; wij vermogen hoogstens een nieuwsgierigen blik over de hooge muren te werpen, om te bespieden wat zich aan de andere zijde afspeelt. Het is dus noodzakelijk, dat wij uitzien naar andere methoden der techniek; wij weten nog niet of het ons gelukken zal die te vinden. In elk geval hebben wij, ook wat deze zieken betreft, aan materiaal geen gebrek. Op allerlei wijzen uiten

zij zich, maar wel is waar zijn die uitingen niet even zoovele antwoorden op onze vragen; en voorloopig zijn wij er dan ook op aangewezen om ze te verklaren met behulp van hetgeen de verschijnselen der overdrachts-neurosen ons geleerd hebben. De overeenkomst is groot genoeg om ons aanvankelijk op den weg te helpen. Hoever deze techniek ons brengen kan, dienen we af te wachten. Andere moeielijkheden, die onzen voortgang vertragen, voegen zich hieraan toe. De narcistische aandoeningen en de psychosen die zich daaraan aansluiten, kunnen slechts ontraadseld worden door onderzoekers die in het analytisch bestudeeren van de overdrachts-neurosen geschoold zijn. Maar onze psychiaters bestudeeren geen psychoanalyse en wij psychoanalysten komen te weinig met psychiatrische gevallen in aanraking. Eerst zal er een generatie van psychiaters moeten verrijzen, die de school der psycho-analyse, als voorbereiding, heeft doorgemaakt. In Amerika wordt daarmede tegenwoordig een begin gemaakt; vele psychiaters van naam houden daar voor hunne studenten voordrachten over psychoanalyse en directeuren van krankzinnigengestichten geven zich daar de moeite om hunne zieken analytisch te onderzoeken. Intusschen is het ook hier eenige malen gelukt, om een blik te slaan aan den anderen kant van den narcistischen muur en in wat ik nu laat volgen wil ik u een en ander mededeelen wat wij naar onze meening ons hebben kunnen eigen maken.

De ziektevorm Paranoia, de chronische systematische krankzinnigheid neemt bij de pogingen tot classificatie in de hedendaagsche psychiatrie een wankelbare plaats in. Zij is zonder twijfel na verwant aan de dementia praecox. Ik heb mij eens veroorloofd voor te stellen om paranoia en dementia praecox samen te vatten onder den gemeenschappelijken naam paraphrénie. Naar gelang van hun inhoud worden de paranoia-vormen beschreven als: grootheids-, vervolgings-, verliefdheids- (Erotomanie), ijverzuchtswaan, enz. Pogingen tot duiding van die toestanden, hebben wij van den kant der psychiaters niet te verwachten. Als

voorbeeld eener dergelijke duidingsproeve, een weliswaar verouderd voorbeeld en dat weinig waarde heeft, haal ik aan, de poging van een verschijnsel van een ander verschijnsel af te leiden, langs den weg van een verstandelijke rationaliseering: de patient die voor zich zelf het idee heeft dat hij vervolgd wordt, zou krachtens die meening tot het besluit komen dat hij wel een voornaam persoon moet zijn en aldus tot grootheidswaan vervallen. Naar onze analytische opvatting is de grootheidswaan het onmiddellijk gevolg van de vergrooting van de ikheid door de terugvloeiïng van de libido uit hare object-bezettingen, een secundair narcisme als herhaling van het oorspronkelijk vroeg-infantiele. Wij hebben nu iets ontdekt in de gevallen van vervolgingswaan, dat ons er toebracht een bepaald spoor te volgen. Allereerst viel het ons op, dat de vervolger, in verreweg de meeste gevallen, van hetzelfde geslacht is als de vervolgde. Dat kon altijd nog op vrij onschuldige wijze worden uitgelegd, maar in enkele goed onderzochte gevallen bleek het duidelijk, dat de persoon, die in normale tijden het meest door den patient geliefd werd en tot hetzelfde geslacht behoorde, zich sedert diens zoekworden ontpopt had als vervolger. Het geval kan ingewikkelder worden doordat de geliefde persoon volgens bekende affiniteiten door een ander wordt vervangen, door den vader, den leeraar, den patroon, bijvoorbeeld. Met dergelijke meer en meer in getal toenemende ervaringen besloten wij dat de paranoia persecutoria die vorm is, waarin de patient zich verweert tegen een onmachtig geworden homosexueelen prikkel. De ommekeer van teederheid in haat die, zooals bekend is, het leven van het gehate en geliefde object ernstig kan bedreigen, beantwoordt dan aan de omzettingen van libido-prikkels in angst, wat een normale uiting van het verdringings-proces is. Een onlangs door mij waargenomen geval van dien aard wil ik u mededeelen.

Een jong geneesheer moest uit de plaats zijner inwoning worden verwijderd omdat hij zijn besten vriend, den zoon van een daar wonenden hoogleeraar van de universiteit,

naar het leven had gestaan. Hij verdacht zijn voormaligen vriend van een werkelijk duivelsch opzet ten zijnen nadeele en schreef hem het bezit van een demonische macht over hem toe. Hij zou de schuld zijn van al het ongeluk dat patient's familie de laatste jaren had getroffen, van alle huiselijk en sociaal leed door dezen ondervonden. Maar de maat was daarmede nog niet vol gemeten; de slechte vriend en diens vader, de professor, waren oorzaak geweest van den oorlog en hadden de Russen in het land gebracht. Door hem was zijn leven op duizenderlei manier vergald en onze patient was overtuigd dat alle ellende eindigen zou, als de misdadiger zijn gedane kwaad met den dood zou hebben geboet. En toch was de oude teederheid die hij voor hem voelde nog zoo sterk dat deze zijne hand met onmacht had geslagen, toen hij eens in de gelegenheid was geweest, zijn vijand van een korten afstand af neêr te schieten. Uit de korte gesprekken die ik met den patient heb gevoerd, kwam ik te weten, dat de vriendschappelijke verhouding tusschen beide jongelieden reeds dagteekende van den eersten tijd van hun samenzijn op het gymnasium. Het is minstens eenmaal voorgekomen dat hun relatie de grenzen der vriendschap heeft overschreden; tijdens een nacht dat zij dezelfde kamer deelden hebben zij met elkaar sexueel verkeer gehad. Onze patient heeft voor vrouwen nooit zoo gevoeld, als zijn leeftijd en zijn innemende persoonlijkheid dat zouden kunnen doen verwachten. Hij is eens verloofd geweest met een mooi meisje uit den gegoeden stand, maar deze brak haar engagement af, omdat zij niet die teederheid van haar verloofde ondervond die zij recht meende te hebben van hem te mogen verwachten. Vele jaren daarna kwam zijn ziekte tot uiting op het oogenblik dat hij voor het eerst van zijn leven er in was geslaagd om een vrouw ten volle te bevredigen. Toen die vrouw hem dankbaar en hartstochtelijk kustte, kreeg hij opeens een vreemde pijn, alsof hem met een scherp mes een cirkelvormige snede in de huid van den schedel werd toegebracht. Die gewaarwording deed hem daarna denken dat het was

alsof men op hem de kringsgewijze snede van de peescalot deed, die aan een sectie van de hersenen voorafgaat, en daar zijn vriend patholoog-anatoom was geworden, gaf hij schoorvoetend als zijn meening te kennen dat het alleen die vriend kan geweest zijn die hem die laatste vrouw had toegezonden, met het doel hem in verzoeking te brengen. Vanaf dat oogenblik gingen hem de oogen open betreffende de andere vervolgingen waarvan hij het offer moest worden door de handelingen van zijn voormaligen vriend.

Hoe nu moet men die gevallen opvatten waarin de vervolger niet van hetzelfde geslacht als de vervolgde is, gevallen die dus in tegenspraak schijnen te komen met onze verklaring dat hier een afweêr van homosexueele libido in het spel is. Eenigen tijd geleden was ik in de gelegenheid zulk een geval te bestudeeren en vond er in plaats van een tegenspraak een bevestiging in van onze verklaring. Een jong meisje, dat meende vervolgd te worden door den man met wien zij twee malen intiem verkeer had gehad, had in realiteit eerst een waan-idee gevormd ten opzichte van een vrouw, die men als de vervangster van de moeder kan beschouwen. Eerst na het tweede rendez-vous met dien man kwam zij er toe om die vervolgings-idee van de vrouw los te maken en op den man over te brengen. Aan de voorwaarde van tot een gelijk geslacht te behooren was dus, ook in dat geval, oospronkelijk voldaan. In haar klacht aan haar advocaat en aan den geneesheer had zij van dat voorstadium van haar waan niet gerept en zoo den schijn gewekt dat haar geval in tegenspraak zou zijn met onze opvatting van de paranoia.

De homosexueele objectkeus ligt oorspronkelijk meer in de lijn van het narcisme dan de heterosexueele. Komt het dan tot terugwijzing van een ongewenscht sterken homosexueelen prikkel dan is de regressie tot het narcisme voor de libido gemakkelijker te bewerkstelligen. Ik heb tot nog toe zeer weinig gelegenheid gehad u te spreken over de grondslagen van het liefdeleven, voor zoover we die hebben leeren kennen, en ik kan dat verzuim ook nu niet

inhalen. Slechts dit wil ik hieromtrent aanstippen, dat de objectkeus, de voortgang van de libido-ontwikkeling, die volgt op het narcistisch stadium, twee verschillende typen kan volgen. Dit kan de narcistische typus zijn, waarbij voor de eigen ikheid een zooveel mogelijk er op gelijkende ikheid in de plaats treedt, of wel het aanleuningstype doordien de personen, die beteekenis erlangd hebben door bevrediging van de andere levensbehoeften, door de libido ook tot objecten worden verkozen. Daar waar dispositie tot manifeste homosexualiteit bestaat, vertoont zich ook een sterke fixeering van de libido aan het narcistisch type van de objectkeus.

U herinnert zich stellig nog, dat ik bij onze eerste samenkomst van dit semester eens gesproken heb over een geval van ijverzuchts-waan bij een vrouwelijke patiente. Nu wij het einde van onze voorlezingen vrij nabij zijn, zoudt u zeker gaarne weten, hoe wij een waan-idée langs psychoanalytischen weg verklaren. Helaas kan ik aan de verwachting, die u hieromtrent koestert, niet in die mate voldoen als ik dat wel gaarne zou willen. De onaantastbaarheid van het waandenkbeeld voor logische argumenten en voor de werkelijkheid laat zich verklaren op gelijke wijze als die van een dwang-denkbeeld, door de relatie tot het onbewuste dat door de waan- of de dwang-idée vertegenwoordigd en belet wordt tot bewustheid te komen. Het onderscheid tusschen beide vindt zijn grond in de verschillende topica en dynamica van de beide aandoeningen.

Evenals bij de paranoia, hebben wij ook bij de melancholie, — die overigens klinisch onder allerlei vormen beschreven wordt —, een plaats gevonden die ons toestaat een blik te slaan in den bouw dezer aandoening. Wij zijn tot het inzicht gekomen, dat de zelfbeschuldigingen, waarmede deze melancholici zich zelf meêdogenloos kwellen, eigenlijk een anderen persoon gelden, het sexueele object dat zij verloren hebben of dat door diens schuld zijn waarde voor hen heeft verloren. Daaruit mogen wij besluiten dat de melancholicus weliswaar aan het object zijn libido onttrokken heeft, maar

dat door een proces, dat men „narcistische identificatie" moet noemen, het object zich in de ikheid zelf gevestigd heeft, op de ikheid als het ware geprojecteerd is geworden. Ik kan u hier slechts een afschildering in beeldvorm, geen topisch-dynamisch geordende beschrijvng geven. Zoo wordt dan de eigen ikheid als het verlaten object behandeld en ondergaat al de aanvallen en de uitingen van de aan het object toegedachte wraakzucht. De overweging dat de verbittering van den patient in eenzelfden slag de eigen ikheid en het zoowel geliefd als gehaat object treft, maakt ook den zelfmoord-drang, dien de melancholicus vertoont, begrijpelijker. Een trek van het gevoels-leven, dien wij, in navolging van Bleuler, gewoon zijn ambivalentie te noemen, wordt in sterke mate waargenomen zoowel bij de melancholie als bij de andere narcistische aandoeningen. Wij bedoelen het richten van tegenovergestelde, — teedere en vijandige — gevoelens tot denzelfden persoon. In den loop van onze besprekingen ben ik helaas niet in de gelegenheid gekomen, u meer van de gevoels-ambivalentie te vertellen.

Behalve de narcistische identificatie bestaat er ook een hysterische, die wij reeds kennen van vroeger. Gaarne zou ik, indien dit nu reeds mogelijk ware, u de tusschen deze beide bestaande verschillen door eenige goed begrijpelijke definities willen toelichten. Van de periodische en cyclische vormen der melancholie kan ik u wat mededeelen dat gij stellig gaarne zult vernemen. Als de omstandigheden gunstig zijn, is het namelijk mogelijk — twee malen ben ik er in geslaagd — om door analytische behandeling, ingesteld in de vrije intervallen, het terugvallen van den patient in den toestand van depressie of in dien van manie te voorkomen. Wij hebben dus, gelijk men ziet, bij de melancholie en de manie met de oplossing te doen van een conflict, waarvan de vooropstellingen volkomen overeenstemmen met die der andere neurosen. Gij kunt begrijpen hoeveel er op dit gebied nog voor de psychoanalyse te leeren valt. Ik heb u ook gezegd, dat wij door de analyse der narcistische aandoeningen kennis hopen te vergaren omtrent de samenstel-

ling van onze ikheid en van haar opbouw uit instanties. Op een plaats hebben wij daarmede een aanvang gemaakt. Uit de analyse van den vervolgingswaan trokken wij de slotsom dat er in de ikheid werkelijk een instantie voorkomt, die voortdurend waarneemt, critiek uitoefent, vergelijkt en op die wijze tegenover het andere deel van de ikheid staat. Wij willen daarmede zeggen dat als de patient zich beklaagt, dat elk zijner schreden bewaakt en nagegaan wordt, dat elk zijner gedachten overgebracht en gecritiseerd wordt, hij ons een waarheid openbaart die nog niet genoeg begrepen is geworden. Hij dwaalt alleen in dit opzicht, dat hij die hinderlijke macht — als iets dat hem vreemd is — naar buiten projecteert. Hij geeft er zich rekenschap van dat in zijn ikheid een instantie heerschappij voert, die zijn aktueele ikheid en elk harer verrichtingen beoordeelt naar den maatstaf eener ideëele ikheid die zij zich gevormd heeft in den loop harer ontwikkeling. Wij gelooven ook, dat deze schepping geschied is met het doel om die ingenomenheid met zichzelf die aan het primair infantiel narcisme eigen was — maar die sinds dien tijd zooveel stoornissen ondervonden en krenkingen ondergaan heeft — weder te herstellen. Wij hebben de zich-zelf-waarnemende instantie als den Ikheidscensor, het geweten, leeren kennen; zij is dezelfde die des nachts de droom-censuur uitoefent, die de verdringingen bezorgt tegen niet toelaatbare wensch-prikkels. Als die bij den beschouwings-waan (Beobachtungs-Wahn) vervalt, verraadt zij ons daardoor haar afkomst uit den invloed van ouders, opvoeders en sociale omgeving, uit de identificatie met eenige dezer zich tot voorbeeld stellende personen.

Dit waren enkele der uitkomsten die de toepassing der analyse op de narcistische aandoeningen ons tot dusverre heeft geleverd. Zeer zeker zijn zij in aantal nog te gering en missen nog dien graad van nauwkeurigheid die pas kan verkregen worden als men op een nieuw gebied zich meer vertrouwd heeft gemaakt. Wij danken ze alle aan het zoo-goed-mogelijk-partij-trekken van het begrip der ikheidslibido of narcistische libido, met behulp waarvan wij de

opvattingen, die bij de overdrachts-neurosen proefhoudend gebleken zijn, ook hebben uitgebreid over de narcistische neurosen. Nu zult u mij de vraag stellen: is het mogelijk om alle stoornissen, die bij de narcistische aandoeningen en bij de psychosen voorkomen, door de libido-theorie te verklaren; mogen en kunnen we overal den libidineusen factor van het zieleleven als den schuldige beschouwen die de ziekte verwekt en mogen wij nooit de verantwoordelijkheid op rekening brengen van een functiewijziging van het instinct tot zelfbehoud? Wel, dames en heeren! bepaald noodzakelijk schijnt het mij niet hierin uitspraak te doen, vooral omdat dat niet op afdoende gronden zou kunnen geschieden. Rustig dienen wij daartoe den tijd en de vorderingen der wetenschap af te wachten. Het zou mij werkelijk niet verbazen als het mocht blijken dat de ziek-makende kracht werkelijk een voorrecht zijn zou aan de libido-aandrift eigen, zoodat de libido-theorie haar triomfen zou kunnen vieren over de gansche lijn van af de eenvoudigste actueele neurose tot de zwaarste psychose waaraan een patient lijden kan. Laat ons toch bedenken dat het een karaktertrek van de libido is om zich te verzetten tegen het ondergeschikt-worden aan 's werelds realiteit, de ananké. Maar ik houd het voor zeer waarschijnlijk, dat de ikheidsaandriften door de ziek-makende prikkels der libido secundair medegesleept en er toe gebracht worden om functie-stoornissen te weeg te brengen. En ik zie niet in dat wij onze methode van onderzoek een mislukking zouden moeten achten, al zouden we eenmaal dienen te erkennen, dat bij de zware psychosen, de ik-aandriften zelve primair gestoord zijn; de toekomst zal het, U ten minste, leeren. Staat mij echter toe, nog een oogenblik terug te komen op het onderwerp angst, om een laatste punt toe te lichten dat daarin nog duister is gebleven. Wij zeiden dat wij het met de als werkelijk bestaand vastgestelde relatie tusschen angst en libido, niet goed konden rijmen dat de reëele angst, die zich bij een dreigend gevaar vertoont, de uiting zou zijn van het instinct van zelfbehoud, iets dat toch moeilijk valt tegen te spreken. Maar hoe zou

het zijn als de angst-aandoening niet werd bestreden door de egoïstische ikheids-aandriften maar door de ikheids-libido? Ondoelmatig is de angsttoestand in ieder geval en als hij heel erg wordt springt die ondoelmatigheid sterk in het oog. Dan belemmert hij de handeling, hetzij deze bestaat in de vlucht dan wel in het verweer dat alleen doeltreffend is en aan het zelfbehoud ten goede komt.

Een theoretisch bezwaar wordt dus weggenomen, als wij aan de ikheids-libido het deel affect toeschrijven dat met reëelen angst gepaard gaat en aan het instinct van zelfbehoud de handeling die er het gevolg van is. Overigens zult u toch niet in ernst gelooven, dat men vlucht omdat men angst heeft? Neen, men voelt angst en men slaat op de vlucht om de gemeenschappelijke reden dat door middel van de waarneming de angst gewekt wordt. Menschen, die in groot levensgevaar hebben verkeerd, vertellen, dat zij zich heelemaal niet angstig gemaakt, dat zij alleen gehandeld hebben, het geweer aangelegd, op het roofdier bij voorbeeld, en dat was stellig het doelmatigst.

ZEVEN EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE OVERDRACHT.

Dames en heeren!

Nu onze besprekingen weldra haar einde naderen, zult gij wel begrijpen dat ik niet wensch te scheiden van u — die ik bij de behandeling van het onderwerp der psychoanalyse door dik en dun heb mogen heenvoeren — alvorens u ook wat van de therapie te hebben verteld, waarvan gij toch wat dient te weten zoo gij de psychoanalyse wilt kunnen toepassen. Ik voel mij zelf verplicht dat thema met u te behandelen, omdat gij daarbij kennis zult maken met een nieuw feit dat gij noodig hebt te weten, want zonder dat, zou het begrijpen van de door ons bestudeerde ziektetoestanden noodzakelijk onvolledig blijven.

Gij verwacht van mij geen uiteenzetting van de psychoanalytische techniek voor therapeutische doeleinden, dat weet ik. Maar gij wenscht in den meest algemeenen zin te weten op welke wijze de psychoanalytische therapie werkt en wat zij zoo ongeveer presteert. En daar hebt ge ontegenzeggelijk recht op. Toch wil ik het u niet mededeelen maar ben er op gesteld dat gij het zelf zult raden.

Denkt eens rustig na! Het essentieele van de voorwaarden, die tot ziek worden aanleiding geven, zoomede als alle factoren, die op den patient inwerken, hebt gij leeren kennen. Waar zult gij nu een aangrijpingspunt vinden waarvan gij u bedienen kunt om therapeutisch in te kunnen werken? Denken wij in de eerste plaats eens aan den erfelijken aanleg; wij komen er niet vaak toe om dien te bespreken, daar er van andere zijde met nadruk op gewezen wordt

en wij daar niets nieuws aan kunnen toevoegen. Maar gelooft niet dat wij deze dispositie geringschatten; juist in de therapie toch toont zij hoe groot haar macht is. Maar hoe dit ook zij, aan haar kunnen we niets veranderen. Ook voor ons blijft zij een vast gegeven dat zich tegen onze bemoeiïngen verzet.

Dan komt de invloed ter sprake van het door het kind in zijn prille jeugd doorleefde, een factor, waaraan we gewoon zijn bij de analyse een eerste plaats toe te kennen in de reeks der oorzaken; dit behoort tot het verleden, ongedaan kunnen wij het niet maken. Daarop volgen als oorzakelijke momenten al de factoren die wij onder de rubriek „reëele ontbering" samengevat hebben, als het ongeluk des levens waaruit het gemis aan liefde voortspruit, armoede, tweedracht in het gezin, ongelukkige huwelijkskeus, ongunstige maatschappelijke verhoudingen en gestrengheid der zedelijke wetten onder den druk waarvan de mensch staat. Mij dunkt, hier hebben wij aangrijpingspunten te over waarvan wij een krachtig gebruik kunnen maken bij ons therapeutisch optreden en ze zouden dienst kunnen doen, indien we maar in de mogelijkheid waren van een geneeswijze gebruik te maken, die, naar luid van de volkssage, toegepast werd door wijlen keizer Joseph; ik bedoel het weldadig ingrijpen door een machtige der aarde, voor wiens wil de menschen buigen en op wiens bevel moeielijkheden als door een tooverslag uit den weg geruimd kunnen worden. Maar wie zijn wij, om een dergelijk weldoen als therapeutisch middel toe te kunnen passen? Zelf arm en sociaal onmachtig, genoodzaakt om door onzen arbeid als geneesheer in ons onderhoud te voorzien, zijn we niet bij machte onze hulp ook tot onbemiddelden uit te strekken, zooals andere geneesheeren, die andere geneesmethoden toepassen, dat vermogen. Onze therapie toch is te tijdroovend en van te langen duur. Maar misschien houdt gij het oog gevestigd op een der andere opgesomde momenten en meent gij daarin een geschikt anagrijpingspunt gevonden te hebben voor onze therapie. Als de moreele beperking, die de maatschappij van

den mensch vergt, haar aandeel heeft aan de ingetogenheid die de zieke in acht neemt, aan de ontbering die hij lijdt, dan kan de behandeling deze aanmoedigen of ze kan onmiddellijk den patient aanraden zich niet langer aan de beperking te houden, zijn lusten maar te bevredigen en te zien op die manier beter te worden zonder zich verder te bekommeren over het voldoen aan een door de maatschappij zoo hoog geprezen, doch zoo vaak niet nagekomen ideaal. Men zou dus beter kunnen worden door zich „sexueel uit te leven”. Indien dit inderdaad zoo ware, dan zou op de analytische behandeling zeer zeker de smet rusten dat zij de algemeene zedelijkheid niet dient. Wat zij den enkeling zou toestaan, zou zij der gemeenschap onthouden!

Maar, dames en heeren, wie heeft u toch zulke verkeerde inlichtingen gegeven? Er is geen sprake van, dat de analytische geneeskunde aan den patient den raad zou kunnen geven om zijn geslachtslust maar vrij bot te vieren. Alleen al daarom kan zij dat niet, omdat wij zelf gevonden hebben, dat er bij den lijder een ernstig conflikt bestaat tusschen het streven van de libido en de verdringing van het sexueele gevoel, tusschen de zinnelijke en de ascetische richting. Dit conflikt wordt niet opgelost door een der richtingen te bevoordeelen en, als noodzakelijk gevolg daarvan, de andere tegen te werken. Wij zien toch dat bij de zenuwlijders de ascetische richting de bovenhand heeft behouden. Het gevolg daarvan is juist dat de onderdrukte sexueele neiging zich in symptomen lucht verschaft. Als wij nu in tegenovergestelden zin zouden handelen en der zinnelijkheid de overwinning gemakkelijk maken, dan zou de terzijde geschoven, verdrongen sexualiteit zich in symptomen uiten. Geen van deze beide oplossingen kan het conflikt doen ophouden, telkens zou een partij onbevredigd blijven: Er komen weinig gevallen voor waarin het conflikt zoo labiel is, dat een omstandigheid, zooals het partij kiezen van den geneesheer, den uitslag zou kunnen brengen, en die gevallen behoeven eigenlijk niet door analyse behandeld te worden. Personen, op wie de arts zoo'n invloed zou kunnen uitoefenen, zouden den weg ter

genezing ook zeer goed zonder den dokter hebben gevonden. U zult het toch wel met mij eens zijn dat als een jonge man, die zich sexueel heeft onthouden, er toe komt om op onwettige wijze geslachtelijk verkeer te zoeken, of als een gehuwde vrouw, die bij haar man geen bevrediging vindt, er toe overgaat te trachten zich bij een anderen man schadeloos te stellen, zij — in den regel — wel niet op de toestemming van den geneesheer of speciaal van den analyticus zullen gewacht hebben.

Maar al te vaak verliest men, bij het beoordeelen van die zaak, het essentiëele, waar het op aan komt, uit het oog, namelijk dat het ziek-makend conflikt der neurose-lijders heel iets anders is dan een normale strijd van psychische krachten die op eenzelfden psychologischen grondslag staan. Het is een tweestrijd tusschen machten, waarvan de eene het tot den trap van het voorbewuste en het bewuste heeft gebracht, terwijl de andere op dien van het onbewuste is achtergebleven. Daarom kan het conflict niet tot een beslissing komen; de lijders blijven even ver van elkaar verwijderd als zulks het geval was in het bekende voorbeeld van den ijsbeer en den walvisch. Eerst dan kan het tot een werkelijke beslissing komen als beide kampioenen strijden op gelijken bodem. Dit mogelijk te maken, is naar mijn oordeel, de eenige taak die de therapie zich heeft te stellen. Bovendien kan ik u de verzekering geven, dat gij al heel slecht zijt ingelicht als gij meenen mocht dat het raad en leiding geven in de levensvraagstukken een integreerend deel zou uitmaken van de taak die de psychoanalyticus zich stelt. Het tegendeel is waar, wij ontzeilen zooveel mogelijk het vervullen van zulk een mentor-rol, en streven er liefst naar den patient zoodanig op te voeden, dat hij in staat geraakt om zelfstandig voor zich zelf een besluit te nemen. Met het oog daarop eischen wij ook, dat hij, zoolang de behandeling duurt, alle besluiten die voor het verdere leven van gewicht zijn — als daar zijn het doen van een beroepskeus, het overgaan tot economische ondernemingen, het besluiten tot een huwelijk of een echtscheiding — uitstelle totdat te eeniger

tijd de behandeling zal zijn afgeloopen. Bekent u maar eerlijk dat dit een en ander niet overeenkomt, met wat u zich in deze hadt voorgesteld. Slechts voor zeer jonge personen of voor geheel hulpeloozen die aan zich zelf geen houvast hebben, kan men een uitzondering maken op dezen regel van zich te onthouden van het geven van raad en leiding. Bij deze lieden dienen wij de prestaties van den arts met die van den opvoeder te combineeren; wij dienen ons dan wel bewust te zijn van de op ons genomen verantwoordelijkheid en hebben de noodige voorzichtigheid in acht te nemen.

Uit den ijver, dien ik aan den dag leg, om mij tegen het verwijt te verdedigen dat de zenuwpatient er door de analytische kuur toe gebracht zou kunnen worden om aan zijn sexueele lusten maar vrij toe te geven, moogt u echter niet afleiden dat wij onzen invloed op hem zouden gebruiken om hem de ingetogenheid te prediken die de maatschappij van hem eischt. Die bedoeling ligt evenmin op onzen weg. Wij zijn weliswaar geen hervormer, eenvoudig slechts waarnemer, maar kunnen het toch niet nalaten om met kritische oogen toe te zien en wij hebben het niet doenlijk gevonden om voor de heerschende conventioneele moraal partij te kiezen, om achting te gevoelen voor de wijze waarop de maatschappij de vraagstukken van het geslachtsleven practisch poogt op te lossen. Het valt niet moeielijk om te bewijzen dat de moraal, door de maatschappij gepredikt, meer offers eischt dan zij waard is, en dat die zedeleer geenszins op waarheid steunt en ook niet verstandig geacht kan worden. Wij onthouden onzen patienten die kritische beschouwingen niet, wij leeren hun om onbevooroordeeld te spreken over sexueele dingen evenals zij dat over andere zaken doen; en mochten zij na het beëindigen van hun kuur zelfstandig geworden zijn en uit eigen vrijen wil besluiten tot het innemen eener houding die het midden houdt tusschen het vrij uitleven hunner sexualiteit en de onvoorwaardelijke askese, dan zullen wij ons geweten door geen enkel dezer besluiten bezwaard gevoelen. Wij zijn de meening toegedaan, dat zij hun voordeel hebben getrokken uit

de verkregen opvoeding die hun zich zelf naar waarheid heeft leeren kennen; dat zij voor altijd gepantserd zijn tegen het gevaar van onzedelijkheid en dat zij met een anderen maatstaf de zedelijkheid meten mogen ook dan als deze eenigszins mocht afwijken van den in de maatschappij gebruikelijken. Overigens wachten wij er ons voor, om den invloed, dien de sexueele onthouding op de neurose uitoefent, te hoog aan te slaan. Slechts in de minderheid der gevallen kan aan de pathogene situatie der ontbering met de daaruit voortvloeiende libido-stuwing een eind worden gemaakt door de wijze van geslachtsverkeer die met geringe moeite te realiseeren is.

Onjuist is dus de verklaring dat de therapeutische waarde der psychoanalyse zou gelegen zijn in het nopen van den patient om maar aan zijn sexueele lusten toe te geven. U zult naar een andere verklaring moeten omzien. Ik stel mij voor dat, terwijl ik mij bezighield met u de onjuistheid uwer veronderstelling aan te toonen, gij op het juiste spoor dier verklaring gebracht zijt door een opmerking die ik gemaakt heb. Het nuttige effect der psychoanalyse moet wel gezocht worden in de omstandigheid dat zij het onbewuste door het bewuste vervangt en het eerste in het laatste overbrengt. Dat is dan inderdaad het geval. Als wij hetgeen onbewust was, bewust maken, dan heffen wij de verdringing op, ruimen de aanleidingen tot symptoomvorming uit den weg en veranderen het pathogeen in een normaal conflikt dat op een of andere manier een oplossing vindt. Geen ander doel, dan zulk een verandering in patient's psyche voort te brengen, wordt nagestreefd; de hulp, door ons geboden, reikt niet verder. Als er geen verdringing noch eenig analoog proces behoeft te worden opgeheven, dan is ook onze therapie niet van noode.

Het doel onzer bemoeiïngen kunnen wij in verschillende formules uitdrukken: het bewust maken van wat onbewust is, het opheffen van verdringingen, het aanvullen van door amnesie ontstane leemten; een en ander komt op hetzelfde neer. Nu is het best mogelijk dat deze erkenning u niet

voldoet. Gij hebt u wellicht een gansch andere voorstelling van het genezingsproces gevormd; bij voorbeeld, dat de zenuwlijder, na zich aan den inspannenden arbeid eener analyse te hebben onderworpen, een heel ander mensch zou zijn geworden, en nu voelt gij u niet tevreden als gij te hooren krijgt dat de heele zaak eenvoudig neerkomt op de kwestie dat er bij den patient iets minder onbewust en iets meer bewust is geworden. Waarschijnlijk schat gij de beteekenis, die zulk een inwendige verandering heeft, te gering. De genezen zenuwlijder is werkelijk een ander mensch geworden, in facto is hij echter natuurlijk dezelfde gebleven; laat ons zeggen dat hij zóó geworden is, als hij in het gunstigste geval, onder de meest geschikte voorwaarden had kunnen worden. En dat nu is heel wat. Als gij eens in aanmerking neemt wat men zooal doen moet en welk een inspanning het iemand kost om die schijnbaar geringe wijziging in zijn zieletoestand getrouw te blijven; dan zult gij wel willen aannemen dat de beteekenis van het aanbrengen van zulk een wijziging in het psychisch niveau zeer groot is.

Voor een oogenblik veroorloof ik mij nu het thema los te laten om u de vraag te stellen of gij wel weet wat men een causale therapie noemt? Dien naam geeft men aan een geneesmethode die haar aanval niet richt op de verschijnselen eener ziekte maar veeleer op het wegruimen der ziekteoorzaken. Is nu onze psychoanalytische therapie een causale geneeswijze, ja of neen? Het antwoord op deze vraag is niet zoo gemakkelijk, maar schenkt allicht de gelegenheid om ons van de overtuiging te doordringen hoe weinig waarde het stellen van zulk een vraag heeft. Voorzoover de analytische therapie zich niet tot taak stelt de onmiddellijke verwijdering der verschijnselen, gedraagt zij zich als een causale geneeswijze. Van een anderen kant beschouwd kunt gij zeggen dat zij geen oorzakelijke therapie is. We hebben toch de keten der oorzaken over de verdringingen heen gevolgd en zijn doorgedrongen tot aan de natuuraandriften, hare relatieve intensiteiten in de constitutie en tot de afwijkingen die zich in haar ontwikkelingsgang vertoonen. Ver-

onderstelt u nu eens, dat het mogelijk zou zijn om langs chemischen weg in dit raderwerk in te grijpen, om het quantum van de oogenblikkelijk aanwezige libido te vermeerderen of te verminderen of de eene aandrift ten koste van de andere te versterken, dan zou dat in werkelijken zin een causale therapie zijn, waarvan dan onze analyse den onontbeerlijken voorbereidenden pioniersarbeid zou hebben verricht. Zooals gij weet is er voor het oogenblik geen sprake van dat wij op die wijze invloed kunnen uitoefenen op de libido-processen; onze psychotherapie zoekt ter anderer plaatse haar aangrijpingspunt in den samenhang van het ziekte-proces; niet rechtstreeks richt zij zich tot de voor ons zichtbare oorzaken der verschijnselen, maar toch ver genoeg verwijderd van deze, tot een plaats die — dank zij zeer merkwaardige verhoudingen — voor ons toegankelijk is geworden.

Wat staat ons nu te doen om bij onze patienten het onbewuste te vervangen door bewust materiaal? Eens dachten wij dat die zaak heel eenvoudig was, dat wij slechts behoefden te raden wat voor den patient onbewust was en hem dat dan eenvoudig te zeggen. Maar nu weten wij dat die meening onjuist is en getuigt van kortzichtigheid. Ons weten aangaande dat onbewuste bij den patient is niet gelijkwaardig met het weten van hem zelf; als wij hem ons weten mededeelen, dan bereikt dat niet *de plaats* van zijn onbewuste maar komt daarneven te land, en zijn weten blijkt zeer weinig veranderd. Dat onbewuste moeten we ons veeleer *topisch* voorstellen; wij moeten dàt opzoeken in zijn herinnering, waar het ontstaan is door een verdringing. Deze laatste moet worden opgeruimd, daarna kan wat onbewust was gemakkelijk door bewust materiaal worden vervangen. Hoe ruimt men den weerstand weg? Op dezelfde manier: men poogt den weerstand te raden en hem den patient aan te wijzen. Het is toch uit een verdringing dat de weêrstand voortspruit, uit dezelfde verdringing die we trachten op te heffen of uit een vroeger bestaande. Hij wordt gevormd door de tegenbezetting die kwam opzetten om den

aanstoot gevenden prikkel te verdringen. Wij doen nu dus hetzelfde, wat wij reeds bij den aanvang wilden doen, duiden, raden en het meedeelen, maar we doen het nu op de plaats waar het behoort. De tegenbezetting of de weerstand behoort niet tot het onbewuste, maar tot de Ikheid, die onze medewerker is en dat zelfs ook dàn is als ze niet bewust mocht zijn. Wij weten dat het woord „onbewust" hier in de dubbele beteekenis van verschijnsel en van systeem staat. Dat lijkt erg moeilijk en duister; maar het is toch slechts een herhaling niet waar? Wij zijn daar allang op voorbereid. Wij verwachten, dat deze weerstand opgeheven, de tegenbezetting ingetrokken zal worden, als wij de ikheid door onze duiding in staat gesteld zullen hebben deze te erkennen. Met welke drijfkrachten werken wij dan in zulk een geval? In de eerste plaats met patient's streven om gezond te worden, wat hem de noodzakelijkheid heeft doen voelen om tot dat doel met ons mede te werken, en in de tweede plaats met diens verstand aan hetwelk wij tegemoet komen met onze duiding. Er is wel geen twijfel aan of het zal aan het intellekt van den zieke gemakkelijker vallen om den weerstand te erkennen en de geschikte wijze te vinden om het verdrongene van het onbewuste in het bewuste over te brengen, als wij het de daartoe benoodigde verwachtings-voorstellingen hebben bijgebracht. Als ik tot u zeg: Kijkt eens naar de lucht, daar drijft een luchtballon! dan zult u het luchtgevaarte veel spoediger ontdekken, dan wanneer ik u eenvoudig verzoek eens naar boven te kijken, of daar ook iets bizonders te zien is. Als een student voor de eerste maal leert omgaan met het microscoop, dient de leeraar hem opmerkzaam te maken op wat hij zal te zien krijgen, anders is er veel kans dat de beginneling niets ziet, niettegenstaande het voorwerp dat hij moet zien, aanwezig en zichtbaar is.

En nu ter zake. Bij een groot aantal van verschillende zenuwziekten, bij de hysteriën, angsttoestanden, dwangneurosen gaat onze vooropgezette stelling op. Door een dergelijk zoeken naar de verdringing, door het blootleggen van de

weerstanden, door opmerkzaam te maken op het verdrongene gelukt het werkelijk, de taak te volbrengen, dus de weerstanden te overwinnen, de verdringingen op te heffen en het onbewuste bewust te maken. Daarbij worden wij ten volle gewaar hoe bij het overwinnen van elken weerstand zich een hevige strijd afspeelt in het zieleleven van den patient, een normale zielestrijd op gelijken psychologischen bodem tusschen de motieven, die de tegenbezetting willen schragen, en die, welke bereid zijn haar prijs te geven. De eerste zijn de oude motieven die destijds de verdringing hebben doorgezet; onder de laatste bevinden zich de pas toegetredenen, die naar wij hopen het conflikt naar onzen zin zullen oplossen. Het is ons gelukt, het oude conflikt van verdringing weder voor den dag te halen, het destijds afgehandelde proces weder ter revisie aan te bieden. Als nieuw materiaal laten wij in de eerste plaats de overweging gelden dat het vroeger genomen besluit, het ziek-worden ten gevolge gehad heeft en de belofte dat als een andere weg gevolgd wordt deze tot genezing zal voeren; in de tweede plaats geldt als zoodanig de enorme verandering die in alle verhoudingen heeft plaats gegrepen sedert het tijdstip van die eerste afwijzing.

Destijds was de ikheid vrij zwak, infantiel, en misschien had zij er reden toe om den door de libido gestelden eisch gevaarlijk te achten. Nu is de ikheid krachtiger geworden, heeft ondervinding opgedaan en vindt den arts als helper aan haar zijde. Dus mogen wij de verwachting koesteren dat aan het opnieuw naar voren gebracht conflikt een betere oplossing te beurt valle dan die welke tot verdringing leidde, en zooals ik zeide stelt het bij de hysteriën, angst- en dwangneurosen verkregen succes ons principieel in het gelijk.

Nu doen zich echter andere ziektevormen voor, bij welke in weerwil van de gelijkheid der verhoudingen ons therapeutisch streven nooit succes heeft. Ook hier bestond aanvankelijk een conflict tusschen de ikheid en de libido, dat tot verdringing heeft gevoerd — al moge deze topisch ook anders te karakteriseeren zijn —; ook hier is het mogelijk,

de plaatsen op te sporen waar in den loop van patient's leven de verdringingen hebben plaats gevonden; wij passen dezelfde methode toe, zijn bereid dezelfde beloften te doen, verleenen dezelfde hulp door — wat wij verwachten dat gebeuren zal — mede te deelen en andermaal loopt het verschil in tijd tusschen het heden en die verdringingen uit ten voordeele van een andere oplossing van het conflikt. En toch gelukt het ons niet een weerstand op te heffen of een verdringing uit den weg te ruimen. Deze patienten, lijders aan paranoia, melancholie, dementia praecox, blijven over het algemeen onverschillig voor de behandeling en schijnen als gepantserd tegen de psychoanalyse. Waar kan dat aan liggen? Niet aan een tekort aan verstand; natuurlijk is een zekere graad van verstandelijke ontwikkeling bij onze patienten noodig, maar daaraan mangelt het bij voorbeeld den zoo scherpzinnig combineerenden paranoïcus stellig niet. Wij kunnen ook geen enkele der andere drijfkrachten missen. De melancholici, bij voorbeeld, zijn zich zelf bewust van hun ziek-zijn en daarom er van overtuigd dat zij te zwaar lijden, een overtuiging die bij den paranoialijder heelemaal niet gevonden wordt, maar desalniettemin zijn zij niet meer toegankelijk voor de therapie. Hier staan wij voor een feit dat wij niet begrijpen en dat doet bij ons den twijfel rijzen of wij het mogelijk succes bij de andere neurosen werkelijk in alle voorwaarden die het stelt wel hebben begrepen.

De behandeling in het bizonder van lijders aan hysterie en dwangneurose laat ons kennis maken met een feit waarop wij in het geheel niet bedacht waren. Al heel spoedig bespeuren wij namelijk dat deze zieken zich op zeer bizondere wijze tegen ons gedragen. Aanvankelijk verkeerden wij in de meening vrij wel op de hoogte te zijn van alle drijfkrachten die bij de kuur een rol spelen, wij dachten ten volle de situatie tusschen ons en de patienten te hebben begrepen, zoodat we haar als een rekenkundig vraagstuk konden overzien en ziet, daar sluipt schijnbaar iets binnen waarop wij niet hadden gerekend. Dit onverwacht nieuwe

neemt zelfs velerlei vormen aan; zoo goed mogelijk zal ik u de meest voorkomende en meest begrijpelijke der vormen waaronder het zich voordoet beschrijven.

Zoo zien wij dat de patient, wiens eenige doel hierin moet bestaan om een uitweg te vinden uit zijn ziekteconflikten, een bizondere belangstelling voor den persoon van den geneesheer aan den dag legt. Alles wat dezen aanbelangt schijnt hem meer te interesseeren dan zijn eigen aangelegenheden en hem van zijn ziek-zijn af te leiden. Een tijdlang is de omgang met hem zoo aangenaam mogelijk; patient is uiterst beleefd, tracht waar hij maar kan den arts te toonen, hoe dankbaar hij hem is, hij bewijst hem attenties en spreidt een beminnelijkheid ten toon die we misschien nooit van hem verwacht noch bij hem gezocht hadden. De dokter krijgt dan ook een gunstigen indruk van zijn zieke en looft het toeval, dat hem in de gelegenheid heeft gesteld om aan een zoo beminnelijk persoon hulp te mogen bieden. Komt de dokter in de gelegenheid om met patient's omgeving kennis te maken dan verneemt hij met genoegen dat de verkregen goede indruk wederkeerig is. Thuis steekt patient voortdurend de loftrompet over den geneesheer, hij heeft geen woorden genoeg om hem te prijzen. Eenstemmig verklaart de omgeving: „hij dweept met u, stelt in u zijn volle vertrouwen, alles wat u zegt is hem als een openbaring". Sommigen mompelen zelfs dat het een beetje vervelend wordt zooals hij over niets anders weet te praten dan over den dokter en maar steeds diens naam op de lippen heeft. Wij willen voor laatstgenoemde hopen dat zijn bescheidenheid hem die hoogschatting alleen op rekening zal doen schuiven van de hoop op genezing, die hij bij den patient heeft weten te wekken en van de verruiming van diens verstandelijken horizont door de verrassende en bevrediging-wekkende openbaringen door de kuur teweeg gebracht. De analyse maakt, dank zij deze omstandigheden, goede vorderingen, de patient begrijpt wat men hem duidelijk maakt, hij spant zich in voor den arbeid dien de kuur van hem vergt, het materiaal van herinneringen en invallen

vloeit hem rijkelijk toe, hij verbaast den geneesheer door de zekerheid en zakelijkheid zijner verklaringen en deze kan slechts tevreden zijn over de bereidwilligheid waarmede een patient al die psychologische nieuwigheden aanvaardt die bij gezonde buitenstaanders gewoonlijk slechts bitterheid en tegenspraak verwekken. Het goed-begrijpen tijdens den analytischen arbeid gaat hand aan hand met een objectieve, ook voor de omgeving merkbare verbetering van den ziektetoestand.

Maar niet altijd kan het zulk mooi weêr blijven. Moeielijkheden gaan er zich voordoen bij de behandeling; er valt den patient niets meer in. Men krijgt duidelijk den indruk dat zijn belangstelling bij den analytischen arbeid verflauwt en dat hij ontrouw wordt aan het voorschrift om alles wat hem voor den geest komt te zeggen, zonder zich door de kritiek te laten verleiden om dat voor zich te houden. Hij gedraagt zich nu, zooals hij dat voor de kuur placht te doen, alsof hij met den dokter geen afspraak gemaakt had; het is duidelijk dat zijn gedachten zich met iets bezighouden dat hij niet uiten wil. Deze situatie levert voor de behandeling gevaar op. Het is duidelijk dat men op een geweldigen weêrstand stuit. Wat is er dan toch gebeurd?

Als het ons gelukt de situatie weer tot klaarheid te brengen, dan merkt men dat de oorzaak van de stoornis gelegen is in de omstandigheid dat de patient ernstige gevoelens van teederen aard is gaan koesteren voor den arts (op dezen heeft overgebracht, overgedragen), waarvoor noch het optreden van den geneesheer zijnerzijds, noch de verhouding, die tijdens de kuur tusschen beiden ontstaan is, aansprakelijk kan gesteld worden. Het hangt natuurlijk van de persoonlijke verhoudingen van de beide in het spel zijnde personen af, in welken vorm die teederheid zich openbaart en welke doeleinden zij nastreeft. Zijn de beide handelende personen een jong meisje en een jonge man, dan zullen wij den indruk krijgen van een gewone verliefdheid, dan zullen wij het natuurlijk vinden dat een meisje verliefd wordt op een man waarmede zij veel alleen verkeert en met wien zij intieme dingen

bespreekt, op een man die tot haar staat in de voordeelige positie van den verstandelijk meer ontwikkelden helper en daarbij zal men waarschijnlijk de omstandigheid over het hoofd zien, dat bij het aan neurose lijdende meisje veeleer het bestaan van een stoornis in het vermogen om lief te hebben mag worden verwacht. Hoe verder nu de persoonlijke verhoudingen tusschen dokter en patiente afwijken van dit veronderstelde geval, des te meer moet het ons bevreemden als wij desniettegenstaande toch steeds weer dezelfde gevoels-verhouding aantreffen. Men zou het nog kunnen begrijpen, als de jonge vrouw, ongelukkig getrouwd zijnde, een ernstige toeneiging zou vertoonen voor haar nog ongehuwden geneesheer, als zij zou willen scheiden om hem te kunnen huwen, of zoo zij — voor het geval dat er sociale beletselen zijn — er niet tegen op zou zien een stille liefdesverhouding met hem aan te knoopen. Overigens doen zich dergelijke dingen ook wel voor buiten de psychoanalyse. Maar nu komt men tot zijn verbazing onder zulke omstandigheden uitingen te hooren van vrouwen en meisjes die getuigenis afleggen van het innemen van een bizondere positie tegenover het therapeutisch vraagstuk: het was haar altijd duidelijk geweest, dat alleen liefde haar genezen kon en van den aanvang der behandeling af hadden zij verwacht, dat het omgaan met den dokter haar eindelijk zou gebracht hebben wat tot dusver het leven haar had onthouden. Alleen omdat zij die hoop koesterden, hadden zij zich zooveel moeite in de kuur gegeven en al de bezwaren overwonnen die hare mededeelingen met zich brachten en er zich in getroost. Wij voegen hieraan toe: en alles wat anders zoo moeielijk valt om te gelooven, zoo gemakkelijk begrepen. Een dergelijke bekentenis nu verbaast ons en gooit al onze berekeningen omver. Zou het kunnen zijn dat wij bij onze berekeningen den gewichtigsten post over het hoofd hadden gezien?

Ja waarlijk, hoe grooter onze ondervinding wordt, des te minder kunnen wij er aan twijfelen zulk een fout gemaakt te hebben, een fout die heusch niet pleit voor ons weten-

schappelijk inzicht. De eerste keeren zou men zich nog diets kunnen maken dat de analytische kuur door een toevallige, niet door haar gewilde en niet door haar veroorzaakte omstandigheid schipbreuk moet geleden hebben. Maar als men bij elk volgend geval telkens weer het zich vormen van een dergelijke teederheid tusschen patient en geneesheer constateeren kan, als die zich steeds weer vertoont, zelfs onder de ongunstigste voorwaarden, onder zelfs dwaze verhoudingen, ook bij de vrouw van rijperen leeftijd, ook tegenover den ouderen man, ook dan als naar onze overtuiging geen verlokkingen van welken aard ook aanwezig zijn, dan moeten wij het denkbeeld van een toevallige stoornis wel opgeven en erkennen, dat zich hier een verschijnsel vertoont, dat tot het wezen der ziekte in de nauwste betrekking moet staan.

Het nieuwe feit, dat wij dus tegen onzen wil als waar moeten erkennen, noemen wij de overdracht (Uebertragung). Wij bedoelen daarmede een overdracht van gevoelens op den persoon van den geneesheer, omdat wij niet gelooven, dat de situatie der kuur een ontstaan van zulke gevoelens zou kunnen rechtvaardigen. Wij vermoeden veeleer, dat de gereedheid tot gevoelsuiting van anderen oorsprong is, dat zij als voorbereid in de zieken voorhanden was en van de gelegenheid, door de analytische behandeling geboden, gebruik maakt om de overdracht op den persoon van den geneesheer te doen plaats hebben. De overdracht kan zich vertoonen in den vorm van een stormachtig liefdeeischen of wel ze kan meer gematigde vormen kiezen; in plaats van den wensch in te houden om de minnares te zijn, kan tusschen het jonge meisje en den ouden man de overdracht hierin bestaan: de rol van de geliefde dochter te willen vervullen; het streven der libido kan zich hullen in het kleed eener onverbrekelijke, maar ideale, niet-zinnelijke vriendschap. Vele vrouwen verstaan de kunst, de overdracht te sublimeeren en haar zoo te kneden en te vormen dat zij zekere geschiktheid erlangt om voort te leven; anderen voelen in zich den dwang om ze te uiten in haar ruwe,

origineele, meest onmogelijke gedaante. Maar ten slotte blijft dit allemaal hetzelfde en laat de oorsprong uit een en dezelfde bron zich niet loochenen.

Alvorens ons de vraag te stellen, waar wij het nieuwe feit der overdracht een plaats moeten inruimen, willen wij haar beschrijving voleindigen. Hoe is het met die zaak gesteld waar het mannelijke patienten betreft? Het is te hopen dat men de lastige inmenging van het verschil in geslacht en de aantrekkingskracht, die hiervan uitgaat, daar kan uitschakelen. Het antwoord hierop luidt dat het daarmede al niet veel anders gesteld is dan bij het vrouwelijk geslacht. Men ziet daar dezelfde verknochtheid aan den geneesheer, dezelfde overschatting van diens eigenschappen, hetzelfde opgaan in zijn belangen, denzelfden naijver tegen allen die zijn naaste omgeving vormen. Tusschen man en man, doen zich de vormen van sublimeering van de overdracht veelvuldiger, de onmiddellijk sexueel getinte, zeldzamer voor; in het laatste geval blijft de manifeste homosexualiteit in de minderheid tegenover de andere uitingen van deze aandrift-component. Vaker dan bij de vrouwelijke, neemt de arts bij zijn mannelijke patienten ook een vorm van overdracht waar, die op het eerste gezicht in tegenspraak schijnt met al het tot nu toe beschrevene, n.l. de vijandelijke of *negatieve* overdracht.

Laat ons het feit goed onder de oogen zien, dat reeds bij het begin van de behandeling de overdracht zich vormt en een tijdlang de krachtigste drijfveer van den arbeid is. Men merkt van haar niets en behoeft zich niet om haar te bekommeren, zoolang zij ten goede komt aan de gemeenschappelijk verrichte analyse. Zet zij zich dan om in weerstand, dan dient men haar wel zijn aandacht te wijden en ontdekt men dat zij haar verhouding tot de kuur in twee verschillende, aan elkaar tegenovergestelde opzichten heeft gewijzigd; in de eerste plaats wanneer de teedere neiging zoo sterk is geworden, zoo duidelijk staat in het teeken van sexueelen nood, dat zij inwendig een tegenstreven moet opwekken; en in de tweede plaats als zij uit vijandelijke

in plaats van teedere aandoeningen bestaat. In den regel komen de vijandige gevoelens later dan de teedere en na deze te voorschijn; vertoonen zij zich gelijktijdig dan geven zij een goed beeld van de gevoels-ambivalentie die zich voordoet in de meeste van onze intieme betrekkingen tot andere menschen. Evenzeer als de teedere, duiden ook de vijandige gevoelens op een gevoelsband, zooals het verzet en de gehoorzaamheid beide blijk geven van het bestaan eener zelfde afhankelijkheid, hoezeer de uitingen er van ook tegenovergesteld zijn. Dat de tegen den arts gerichte vijandelijke gevoelens den naam van ,,overdracht" verdienen is aan geen twijfel onderhevig, want stellig geeft de situatie van de kuur geen voldoende aanleiding tot haar ontstaan; de opvatting van de negatieve overdracht als een noodzakelijk iets geeft ons dus de overtuiging dat wij ons in het beoordeelen van de positieve of teedere overdracht niet vergist hebben.

Waaruit de overdracht voortkomt, welke moeielijkheden zij ons baart, hoe wij haar overwinnen en welk voordeel wij ten slotte van haar trekken, zijn even zoovele punten die een uitvoerige uiteenzetting vereischen in een speciale studie van de analytische techniek, een onderwerp dat hier door mij slechts oppervlakkig kan worden behandeld. Er is natuurlijk geen sprake van dat wij bij onze patienten op de eischen, die de overdracht poogt te stellen, kunnen ingaan, maar het zou van slecht inzicht getuigen als we die op onheusche wijze of met een pose van verontwaardiging zouden afwijzen; wij neutraliseeren de overdracht en lossen haar op door den patient er op te wijzen, dat zijne gevoelens niet uit de situatie van d i t oogenblik voortvloeien en deze niet den persoon van den arts gelden, maar dat zij een herhaling zijn van analoge, reeds eenmaal door hem ontwaarde gevoelens. Op die wijze brengen wij hem er toe, om zulk een herhaling in herinnering om te zetten. Aldus kan de overdracht, die — hetzij dan teeder of vijandig —, in elk geval de kuur zeer ernstig dreigde te schaden, tot een

uitstekend ontsluitingsmiddel worden voor de meest afgesloten schuilhoekjes van het zieleleven.

Eenige woorden wil ik hier nog aan toevoegen ten einde den vreemden indruk, dien het optreden van dit onverwachte verschijnsel op u heeft gemaakt, weg te nemen. Wij mogen namelijk niet vergeten dat de ziekte van den patient dien wij analyseeren, geen afgesloten, verstard geheel vormt doch iets is dat voortgroeit, zich als een levend wezen verder ontwikkelt. Het begin van de behandeling brengt die ontwikkeling niet tot stilstand, maar zoodra de kuur haar invloed goed op patient doet gelden concentreert zich al het door de ziekte nieuw geproduceerd materiaal op een punt, namelijk op de verhouding tot den geneesheer. Men zou de overdracht dus kunnen vergelijken bij de cambium-laag die zich tusschen het hout en de schors van den boom bevindt, en vanwaar de nieuwvorming van weefsel en het groeien-in-de-dikte van den stam uitgaat. Zoodra de overdracht zoo'n grooten invloed heeft verworven, komt de analytische arbeid, die zich bezighield met patient's herinneringen, sterk op den achtergrond. Men kan dan terecht zeggen dat men niet langer te doen heeft met het vroeger lijden van den patient maar met een nieuw ontstane, gemetamorphoseerde neurose die in de plaats van de eerste is getreden. Deze nieuwe uitgave van de eerste aandoening heeft men van haar oorsprong af gevolgd; men heeft haar zien ontstaan en opgroeien en voelt zich bizonder goed in haar thuis, omdat men zelf als object in haar middenpunt staat. Alle verschijnselen der ziekte hebben hun oorspronkelijke beteekenis laten varen en een nieuwen zin gekregen die gelegen is in hun betrekking tot de overdracht; of er zijn alleen zulke verschijnselen blijven bestaan die geschikt bleken te zijn voor een dergelijke omvorming. Het genezen van deze nieuwe kunstmatige neurose nu, vormt één geheel met de genezing van de ziekte, waarvoor wij de kuur zijn begonnen, met de oplossing van ons therapeutisch vraagstuk. De mensch, die in zijn verhouding tot den geneesheer normaal is geworden en bevrijd van de inwerking der ver-

drongen affecten, zal ook normaal en vrij blijven als hij zijn Zulk een buitengewone, voor de kuur bepaald kapitale, geschakeld.

Zulk een buitengewone, voor de kuur bepaald capitale, beteekenis heeft de overdracht bij de hysteriën, angsthysteriën en dwang-neurosen, die daarom terecht samengevat zijn onder één hoofd: „O v e r d r a c h t s-n e u r o s e n”. Hij, die aan de hand van de analyse zich heeft kunnen overtuigen van de groote beteekenis die de overdracht heeft, die zal zich wel niet meer kunnen vergissen in den aard der onderdrukte affecten die tot uiting komen in de neurotische aandoeningen en heeft wel geen nader bewijs noodig dat zij van libidineuse natuur zijn. Wij durven beweren dat eerst het grondig begrijpen van de overdracht een vast fundament bezorgd heeft aan onze overtuiging, dat men in de symptomen plaatsvervangende bevredigingen van de libido heeft te zien.

Nu hebben wij echter het volle recht erlangd om onze vroegere dynamische opvatting van het genezings-proces te verbeteren en met dit nieuwe begrip in overeenstemming te brengen. Als de patient het normale conflikt met de weerstanden, die wij hem door de analyse hebben leeren kennen, moet uitvechten, dan is daartoe een machtige drijfveer noodig, waarvan de invloed de beslissing in den zin door ons gewenscht, de genezing, bewerkstelligt. Het zou anders kunnen gebeuren, dat de beslissing in den trant eener herhaling van een vroegeren afloop uitviel en het aldus in het bewustzijn gebrachte weder terug gleed in de verdringing. De uitslag van dezen strijd wordt dan niet verkregen door patient's begrijpen, door zijn intelligentie — die voor een dergelijke prestatie noch groot, noch onbevangen genoeg is — maar enkel en alleen door zijn verhouding tot den geneesheer. Voor zoover zijn overdracht van positieven aard is, komt ze het gezag van den arts ten goede, zet zij zich om in vertrouwen op zijn mededeelingen en opvattingen. Bij gebrek aan een positieve overdracht en voor 't geval dat de overdracht negatief is, mist de geneesheer den noo-

digen invloed op zijn patient en dan luistert deze niet eens naar diens argumenten. Het geloof spruit voort uit de liefde en kan het aanvankelijk stellen buiten bewijsgronden. Eerst later heeft het de argumenten gewogen en getoetst als zij kwamen uit den mond van een geliefd persoon. Betoogen, die zulk een steun missen, blijven krachteloos, hebben op het leven van de meeste menschen niet den minsten invloed. De mensch is dus in het algemeen, ook aan den intellectueelen kant, slechts in zooverre toegankelijk als hij vatbaar blijkt te zijn voor de libidineuse bezetting van het object, en wij hebben goede gronden om aan te nemen en te vreezen dat de groote mate van zijn narcisme, belemmerend werken moet op de goede uitkomsten van zelfs de beste analytische techniek.

Wij mogen aannemen dat alle normale menschen de geschiktheid bezitten om libidineuse object-bezettingen ook op personen te richten. De neiging tot overdracht die genoemde zenuwlijders eigen is, is slechts een buitengewone verhooging van die algemeene eigenschap. Nu zou het toch al heel vreemd zijn als een menschelijke karaktertrek, die zoo veel voorkomt en van zoo'n beteekenis is, onopgemerkt zou gebleven zijn en dat men er geen nuttig gebruik van zou hebben gemaakt. B e r n h e i m heeft met groote scherpzinnigheid zijn leer der hypnotische verschijnselen op de stelling gegrond, dat alle menschen meer of minder vatbaar voor suggestie, ,,suggestiebel" zijn. Zijn suggestibiliteit is niets anders dan de neiging tot overdracht, een weinig te eng opgevat, zoodat de negatieve overdracht daarin geen plaats vond. Maar B e r n h e i m kon niet zeggen, wat suggestie eigenlijk is en hoe zij tot stand komt. Voor hem was zij een fundamenteel feit, van welks oorsprong hij zich geen rekenschap kon geven. Hij is niet tot de erkenning gekomen dat de ,,suggestibilité" afhankelijk is van de sexualiteit, van de werkdadigheid der libido. En zoo kwamen wij dus tot de ontdekking, dat wij in onze techniek de hypnose slechts hebben laten varen, om de suggestie in den vorm van de overdracht weder terug te vinden.

Nu wil ik het echter hierbij laten en aan u het woord verleenen. Ik geloof dat gij een u op de lippen brandende tegenwerping aan mijn adres terughoudt en dat gij doof zoudt blijven voor mijn verder betoog als ik u niet aan het woord liet komen: ,,Dus geeft gij eindelijk toe dat gij u, evenals de hypnotiseurs, bedient van de suggestie als hulpmiddel. Dat hadden wij allang gedacht. Maar waarom hebt gij dan zoo'n omweg gemaakt langs de herinneringen van het verleden, de ontdekking van het onbewuste, de duiding en herstelling der verminkingen, de ongehoorde opoffering van moeite, tijd en geld, als het eenige wat afdoend werkt toch slechts de suggestie is? Waarom bedient gij u maar niet direct van de suggestie-therapie en praat de verschijnselen weg, zooals de anderen, de eerlijke hypnotiseurs het doen? En bovendien, als gij, om u zelf vrij te pleiten van schuld, beweert — dank zij den genomen omweg — talrijke psychologische vondsten gedaan te hebben, die verborgen zouden zijn gebleven bij de aanwending der directe suggestie: wie waarborgt ons dan nog dat die vondsten werkelijk waarde hebben? Zijn ook die niet een resultaat van de suggestie, van de indirecte namelijk; kunt u dan den patient op dat gebied niet opdringen wat u wilt en wat u waar toeschijnt?"

Wat u mij daar tegenwerpt is bizonder belangwekkend en verdient een antwoord. Maar daarvoor rest mij nu geen tijd meer. De volgende maal zal ik u daarop van antwoord dienen. Voor heden moet ik het onderwerp, dat aan de orde is, nog afhandelen. Ik heb beloofd met behulp van het feit der overdracht u begrijpelijk te maken waarom onze therapie bij de narcistische neurosen schipbreuk lijdt.

Ik kan dat in enkele woorden doen, en u zult zien, hoe eenvoudig dat raadsel zich laat oplossen en hoe goed alles overeenstemt. De waarneming leert ons, dat de lijders aan narcistische neurosen de geschiktheid voor overdracht missen of daarvan slechts ontoereikende aanduidingen vertoonen. Zij willen met den geneesheer niet te maken hebben, zij zijn hem niet bepaald vijandig gezind, maar hij is hun onverschillig. Daarom zijn zij ontoegankelijk voor zijn

invloed; wat hij beweert laat hen onverschillig, maakt op hen geen indruk, daarom kan het therapeutisch mechanisme, dat wij bij anderen toepassen, bij hen de wederopwekking van het pathogeen conflict en het overwinnen van den weerstand van het verdrongene niet bezorgen. Die patienten blijven zooals zij zijn. Reeds dikwijls hebben zij op eigen hand pogingen tot genezing gewaagd maar deze hebben tot pathologische gevolgen geleid; wij kunnen daar niets aan veranderen.

Door onze klinische ervaring met zulke patienten opgedaan, hadden wij het vermoeden gekregen, dat de objectbezetting door hen zou opgegeven zijn en de ikheids-libido in de plaats gesteld van de object-libido. Op grond van dit karakter hadden wij ze afgescheiden van de eerste groep van neurose-lijders (hysterie, angst- en dwang-neurose). Onze therapeutische bevindingen nu, bevestigen dit vermoeden. Zij vertoonen geen overdracht en zijn daarom ook ontoegankelijk voor onze therapie, dus door ons niet te genezen.

ACHT EN TWINTIGSTE VOORLEZING

ALGEMEENE LEER DER NEUROSEN

DE ANALYTISCHE THERAPIE.

Dames en heeren!

Het is u bekend waarover wij heden zullen spreken: Gij hebt mij gevraagd om welke reden wij in de psychoanalytische therapie geen gebruik maken van de directe suggestie, terwijl wij toch toegeven dat onze invloed op patienten werkelijk op overdracht berust, op suggestie dus, en daarbij hebt gij twijfel te kennen gegeven omtrent de objectiviteit onzer vondsten op psychologisch gebied, waar wij zoo'n overheerschende rol aan de suggestie toebedeelen. Ik heb beloofd, u hierop uitvoerig te antwoorden.

Directe suggestie wil zeggen, suggestie gericht tegen de uiting van symptomen, strijd tusschen het gezag der suggestie en de motieven der ziekte. Daarbij bekommert men zich niet om deze motieven; men eischt slechts van den patient dat hij die uiting in den vorm van verschijnselen onderdrukke. Principieel komt het er dan niet op aan of men den patient al of niet in toestand van hypnose brengt. Bernheim heeft met de hem eigen scherpzinnigheid ook beweerd dat de suggestie het essentiëele der verschijnselen van het hypnotisme, de hypnose zelf reeds een uiting van de suggestie, een gesuggereerde toestand zou zijn, en heeft bij voorkeur de suggestie-in-wakenden-toestand toegepast, daar deze hetzelfde presteeren kan wat de suggestie in toestand van hypnose vermag te doen.

Wat zal ik in deze kwestie nu het eerst met u behandelen, de uitkomsten der verkregen ervaringen of theoretische beschouwingen?

Laat ons aanvangen met de eerste. Ik ben een leerling van Bernheim geweest, dien ik in 1889 in Nancy bezocht en wiens boek over suggestie ik in 't Duitsch heb vertaald. Jarenlang heb ik mij van de hypnotische suggestie als geneeswijze bediend, heb aanvankelijk de suggestie, die de verschijnselen eenvoudig wegpraat, toegepast en later van deze, in combinatie met het door Breuer ingevoerde uithooren-van-de-patienten, gebruik gemaakt. Uit ervaring kan ik dus over de resultaten der hypnotische of suggestie-therapie spreken. Als, volgens de uitspraak van een geneesheer der oudheid, een ideale therapie kort van duur, betrouwbaar en niet bezwaarlijk voor den patient moet zijn, dan voldeed Bernheim's methode zeer zeker aan twee van deze voorwaarden. Zij eischte minder, ongelooflijk veel minder tijd dan de analytische behandeling en bezorgde den patient noch moeite noch bezwaren. Voor den geneesheer was die therapie op den duur eentonig; zij kwam hierop neer, dat bij elk geval op dezelfde wijze, met hetzelfde ceremoniëel de meest uiteenloopende verschijnselen werden weggepraat, zonder dat men iets van hun zin of beteekenis leerde begrijpen. Het was een handlangerswerk, geen wetenschappelijke arbeid en deed erg denken aan tooverij, bezwering en hocuspocus, maar dat zou niet zoo erg gedeerd hebben als patient's belang er maar mede gediend ware geweest. Aan de derde voorwaarde echter werd niet voldaan; veilig, betrouwbaar was de methode in geenen deele. Bij den eenen patient kon men haar toepassen, bij den anderen niet; hier zag men goed resultaat, daar bereikte men bitter weinig en men wist niet waarom. Maar erger dan de grilligheid van de methode was het weinig duurzame der verkregen uitkomsten. Als men na eenigen tijd weer wat van den patient vernam, dan was de oude kwaal teruggekeerd of in haar plaats had zich een nieuw euvel vertoond. Dan moest men weer opnieuw aan het hypnotiseeren tijgen. Menschen van ervaring ontrieden het om de hypnose langeren tijd toe te passen en veelvuldig te herhalen, uit vrees dat de patient daardoor zich te afhankelijk zou gaan

voelen en aan de therapie zou wennen, er aan verslaafd geraken als aan een narcoticum. Wij moeten bekennen dat de behandeling dikwijls naar wensch slaagde; na enkele séances bereikte men vaak een goed en duurzaam resultaat. Maar men kende de voorwaarden niet waaraan voldaan moest worden om die goede resultaten te verkrijgen. Het is mij eens gebeurd dat een ernstige toestand, dien ik door een korte hypnotische behandeling had zien beter worden, met dezelfde hevigheid terugkeerde, nadat patiente buiten mijn schuld boos op mij was geworden; en ook dat ik — toen de vrede tusschen ons hersteld was — den toestand opnieuw en beter nog tot zijn recht wist te brengen maar dat de ziekte toch weer recidiveerde nadat patiente andermaal zich van mij vervreemd had. Een anderen keer is het mij voorgekomen, dat een zieke, die ik herhaalde malen door middel van hypnose van zenuwstoornissen bevrijd had, tijdens de behandeling van een bizonder hardnekkig toeval plotseling haar armen om mijn hals sloeg. Dat deed mij nadenken en bracht er mij toe naar een oplossing te zoeken van het vraagstuk betreffende het wezen en den oorsprong van het gezag van den suggereerenden persoon.

Tot zoover de ervaringen. Zij geven ons het bewijs, dat wij met het opgeven der directe suggestie als geneesmethode niets hebben prijs gegeven dat onvervangbaar zou zijn. Wij zullen hier eenige beschouwingen aan vastknoopen. De uitoefening van de hypnotische geneeswijze eischt van den lijder zoowel als van den geneesheer slechts een zeer geringe arbeids-prestatie. Deze therapie stemt prachtig overeen met de beschouwing der neurosen zooals die nog door de meeste geneesheeren wordt gehuldigd. De dokter zegt tot den zenuwlijder: er scheelt u niets, u bent alleen wat nerveus en daarom kan ik uwe bezwaren ook met enkele woorden, in enkele minuten wegnemen. Maar ons energetisch denken komt in opstand tegen de meening dat men met een nietige krachts-inspanning een grooten last direkt zou kunnen in beweging brengen zonder behulp van daartoe geëigende middelen. Voor zoover deze verhoudingen voor

vergelijking vatbaar zijn, leert ons de ondervinding, dat ook bij de neurosen dat kunststuk niet gelukt. Ik weet echter dat dit argument niet geheel steekhoudend is; er zijn gevallen waarin het ,,niet opgaat".

Het licht, door de psychoanalyse ontstoken, stelt ons in staat goed het verschil te zien dat er is tusschen de hypnotische en de psychoanalytische suggestie. Wij zouden dat als volgt willen omschrijven: de hypnotische therapie tracht in het zieleleven wat te versluieren en te bemantelen, de analytische poogt iets tot openbaarheid te brengen en iets uit te schakelen. De eerste werkt als kosmetiek, de laatste grijpt chirurgisch in. De eerste gebruikt de suggestie om de symptomen tot zwijgen te brengen, zij maakt de verdringingen nog sterker, maar laat voor het overige alle processen, die tot symptoom-vorming hebben geleid, onveranderd. De analytische therapie grijpt aldoor dieper in, zoekt de wortels van het conflikt, waaruit de symptomen zijn geboren, op en maakt van de suggestie gebruik om een andere oplossing van den strijd te verkrijgen. Het hypnotische therapie laat de patienten passief blijven, verandert hen niet, zoodat ook hun weerstand tegen een nieuwe aanleiding tot ziek-worden vrijwel nul is. De analytische kuur, vergt èn van den geneesheer èn van den patient een zwaren arbeid die dient om weerstanden op te heffen. Door het opheffen van die weerstanden wordt patient's zieleleven duurzaam veranderd, gebracht tot een hoogeren ontwikkelingstrap en gepantserd tegen een opnieuw-ziek-worden. Deze arbeid, die de weerstanden overwint, is de essentëele verrichting van de analytische kuur; de patient moet dit presteeren en de geneesheer stelt hem daartoe in staat door zijn medehulp, door zijn suggestie die hier werkt in den trant eener opvoeding. Men heeft daarom terecht gezegd dat de psychoanalytische behandeling een soort van *na-opvoeding* is.

Ik hoop dat ik u nu duidelijk heb gemaakt in welk opzicht de wijze, waarop wij ons van de suggestie bedienen, zich van die, welke alleen bij de hypnotische therapie bruikbaar

is, onderscheidt. Door het verband dat er bestaat tusschen suggestie en overdracht, begrijpt u ook het grillige dat ons bij de hypnotische therapie opviel, in tegenstelling met de analytische geneeswijze, die binnen haar grenzen betrouwbaar blijft. Als wij gebruik maken van hypnose dan zijn wij van den toestand der suggestibiliteit (van de vatbaarheid voor overdracht) van den patient afhankelijk, zonder dat wij op deze zelf invloed kunnen uitoefenen. De overdracht van den te hypnotiseeren patient mag negatief, òf zooals meestal het geval is, ambivalent zijn — patient kan zich door bizondere tegen-suggesties tegen zijn overdracht hebben gewapend — wij weten daar niets van. Bij de toepassing der psychoanalyse behoort de overdracht zelf tot ons arbeidsveld, wat haar in den weg staat dat ruimen wij op, wij maken het instrument, waarmede wij willen werken, voor zijn doel geschikt. Op die manier wordt het ons mogelijk op gansch andere wijze van de suggestie nut te trekken; wij bedienen ons van haar naar ons welgevallen; niet langer is het de patient die zich zelf suggereert zooals het hem lust, maar wij leiden zijn suggestie, voorzooverre hij over het geheel voor haar invloed toegankelijk is.

Nu zult gij zeggen, het doet er weinig toe of wij de drijfkracht onzer analyse overdracht of suggestie noemen, toch bestaat het gevaar dat het beïnvloeden van den patient twijfel doet rijzen omtrent de objectieve zekerheid van onze uitkomsten. Wat aan de therapie ten goede komt, doet afbreuk aan het onderzoek. Het is deze bedenking die in de meeste gevallen tegen de psychoanalyse wordt opgeworpen en men moet toegeven, dat, alhoewel zij niet opgaat, men haar toch niet ongerijmd mag noemen. Ware de bedenking gerechtvaardigd, dan toch zou de psychoanalyse niets anders zijn dan een bij uitstek goed verkapte, bizonder krachtdadige soort van suggestie-therapie en behoefde men al hare beweringen omtrent den invloed, dien zij op het leven uitoefent, omtrent psychische dynamiek, omtrent het onbewuste, niet ernstig op te nemen. Dit is ook de meening die door de tegenstanders wordt gehuldigd; wij zouden voor

alles, al wat op sexueele ervaringen betrekking heeft, sterker nog, die ervaringen zelf, den patienten ,,ingepraat" hebben, ervaringen die louter combinaties zouden daarstellen, voortgebracht in onze eigen verdorven fantasie. Gemakkelijker dan met theoretische hulp, gelukt het weerleggen dezer aantijgingen door een beroep te doen op de ervaring. Wie zelf heeft geanalyseerd, heeft zich telkens en telkens weer kunnen overtuigen van de onmogelijkheid om op die manier de patienten te suggereeren. Natuurlijk zal het niet moeilijk zijn om den analysandus te winnen voor een bepaalde theorie en hem aldus te doen deelen in een mogelijk dwaalgeloof van den geneesheer. Daarin zou hij het voorbeeld van iederen schooljongen volgen, maar daarmede heeft men slechts invloed op zijn verstand uitgeoefend, niet op zijn ziekte. Alleen dan toch kan men slagen in het oplossen van zijn conflikten en het overwinnen van zijn weerstanden, als men hem suggesties bijgebracht heeft die strooken met de in hem levende realiteit. Als er in de onderstellingen, door den geneesheer geuit, onjuistheden geslopen zijn dan wijst zich dat vanzelf uit in den loop der analyse, dan worden zij teruggenomen en door betere vervangen. Door het volgen eener nauwgezette techniek tracht men voorloopige suggestie-successen te voorkomen; maar mochten ze zich bijgeval voordoen, dan behoeven ze geen gevaar op te leveren, aangezien men zich toch met het eerste succes niet tevreden stelt. Men rekent dat de analyse niet afgeloopen is, alvorens elke in het geval aanwezige duisterheid opgehelderd, de herinneringsleemten aangevuld, de gelegenheden tot verdringing aangetoond zijn. Men beschouwt voorbarige successen eerder als belemmeringen dan als vorderingen van den analytischen arbeid en men geeft ze weder prijs, door den patient te wijzen op het feit dat zij op overdracht berusten, welk proces men hem daarna verklaart. In den grond der zaak is het dit laatste kenteeken dat de behandeling door analyse van de zuiver suggestieve therapie onderscheidt en dat de uitkomsten, langs analytischen weg verkregen, van de verdenking vrijpleit dat ze producten der

suggestie zouden zijn. Bij elke andere suggestie-therapie wordt de overdracht zorgvuldig ontzien, zij blijft onaangeroerd; bij de analytische wordt zij zelf onderwerp van de behandeling, moet de overdracht als zoodanig begrepen worden, opgelost zijn, en als dan het resultaat gunstig blijft, de genezing verkregen wordt, duurzaam is, dan berust deze niet op suggestie maar op de — met haar medehulp — behaalde overwinning van de weerstanden, op de verandering teweeggebracht in het innerlijk wezen van den patient.

Het geven van op zichzelf staande suggesties is noodig om te beletten dat wij tijdens de kuur voortdurend weerstanden zouden moeten bevechten, die zich zoo licht in negatieve (vijandige) suggesties weten om te zetten. Wij mogen ook niet nalaten er op te wijzen dat een groot deel der door analyse verkregen uitkomsten, die men anders zou kunnen verdenken van suggestie-produkten te zijn, van andere volkomen vertrouwbare zijde erkend worden als werkelijk echt. Onze zegsmannen in deze zijn de lijders aan dementia en paranoia, die natuurlijk boven de verdenking staan van onder den invloed van suggestie te verkeeren. Wat zulke patienten ons vertellen van symbool-duidingen en fantasieën, die tot hun bewustzijn zijn doorgedrongen, komt volkomen overeen met de uitkomsten van onze onderzoekingen van het onbewuste bij de lijders aan overdrachtsneurosen en zet aldus aan de objectieve juistheid van onze zoo vaak in twijfel getrokken duidingen kracht bij. Ik geloof niet dat gij verkeerd zult handelen door, wat deze punten betreft, in de analyse vertrouwen te stellen.

Wij willen nu onze uiteenzetting van het mechanisme der genezing volledig maken door haar in het taaleigen der libido-theorie uit te drukken. De neuroselijder is niet in staat om genot te smaken en evenmin om te handelen; hij kan niet genieten omdat zijn libido niet op een reëel object gericht is, hij is niet bij machte om te handelen omdat hij zeer veel van de anders tot zijn beschikking staande energie gebruiken moet, om de libido in verdringing te houden en om zich tegen een aanval harerzijds te verdedigen. Hij zou

genezen, als het conflikt tusschen zijn ikheid en zijn libido ophield en zijn ikheid de beschikking over zijn libido terug kreeg. De taak der therapie bestaat dus hierin, dat zij de libido tracht vrij te maken uit de aan de ikheid onttrokken verbindingen, waarin zij zich tot dusverre bevond en zij deze weder in dienst der ikheid stelt. Waar houdt zich nu de libido van den lijder aan neurose schuil? Dat is gemakkelijk te zeggen; zij is gebonden aan de verschijnselen die haar de eenige voor 't oogenblik mogelijke plaatsvervangende bevrediging schenken. Men moet dus pogen om die verschijnselen de baas te worden, om ze tot oplossing te brengen, juist dàt doen derhalve wat de patient van ons verlangt. Om de symptomen tot resolutie te brengen is het noodig om tot de oorzaken van hun ontstaan op te klimmen, om het conflikt, waaruit zij zijn voortgekomen, weer op te rakelen en dit tot een andere oplossing te brengen met behulp van zoodanige drijfkrachten als destijds niet ter beschikking waren. Deze herziening van het verdringings-proces laat zich slechts ten deele voltrekken met de brokstukken herinneringen der voorvallen die tot het ontstaan van verdringing aanleiding hebben gegeven. Het deel arbeid, dat tot de beslissing voert, bestaat hierin, dat men, door de verhouding tot den geneesheer in de overdracht, nieuwe uitgaven van die oude conflicten bezorgt waarin de patient zich gedraagt, zooals hij zich destijds heeft gedragen, terwijl men hem dan door het oproepen van alle ten dienste staande psychische krachten tot het nemen van een andere beslissing aanspoort. Zoo wordt de overdracht tot een slagveld gemaakt waarop alle de met elkander worstelende krachten tegenover elkaar staan.

Al de libido zoowel als de tegen haar in de weer gebrachte kracht wordt op die eene verhouding tot den geneesheer samengetrokken; als onvermijdelijk gevolg worden daardoor de symptomen van libido ontbloot. In de plaats van de eigenlijke ziekte van den patient stelt zich de kunstmatig-aangebrachte, die van de overdracht, de overdrachtsziekte; in plaats van de onwezenlijke verschillend-geaarde libido-

objekten, komt het enkele, wederom fantastische objekt van de persoonlijkheid des geneesheers. De nieuwe strijd om dat objekt wordt met behulp van de suggestie van den arts opgevoerd tot de hoogste psychische trede en verloopt als normaal psychisch conflict. Door het voorkómen van een nieuwe verdringing wordt aan de vervreemding tusschen de ikheid en de libido een eind gemaakt en herstelt zich de psychische eenheid van den persoon. Als de libido weer losgemaakt wordt van den persoon des geneesheers, het tijdelijk object, dan kan zij niet tot hare vroegere objecten terugkeeren, maar staat ter beschikking van de ikheid. De machten, die men bestreden heeft tijdens den therapeutischen arbeid, zijn eenerzijds de afkeer van de ikheid voor bepaalde richtingen van de libido die zich als neiging tot verdringing geuit heeft, en anderzijds de taaiheid of kleverigheid van de libido, die nu eenmaal niet gaarne de eens door haar bezette objecten verlaat.

Dus kan men de taak, die de therapie zich stelt, in twee phasen verdeelen; in de eerste wordt al de libido van uit de verschijnselen in de overdracht gedrongen en daar geconcentreerd; in de tweede phase wordt de strijd om dit nieuwe object doorgevoerd en de libido hiervan vrijgemaakt. De verandering, die den goeden afloop van de kuur waarborgt, is de uitschakeling der verdringing bij dit hernieuwd conflikt, zoodat de libido zich niet door de vlucht in het onbewuste opnieuw aan de ikheid onttrekken kan. Zij wordt mogelijk gemaakt door de wijziging der ikheid, die tot stand komt dank zij de suggestie van den geneesheer. De ikheid wordt door den arbeid van de duiding, die onbewust in bewust omzet, op kosten van dit onbewuste, vergroot. Zij wordt, door onderricht, verzoeningsgezind gemaakt tegenover de libido en er toe gebracht om aan deze een of andere bevrediging toe te staan, en de vrees voor de aanspraken, die de libido zou kunnen doen gelden, wordt grootendeels weggenomen door de mogelijkheid om een deel daarvan door sublimeering te binden. Hoe meer de processen gedurende de behandeling in den geest dezer ideëele beschrij-

ving verloopen, des te beter zal het resultaat zijn door de psychoanalytische therapie verkregen. De goede uitslag der kuur wordt belemmerd als een te kort aan beweeglijkheid van de libido vertraging veroorzaakt in dezer scheiding van hare objecten en als de stroefheid van het narcisme de overdracht op het object verder dan tot een zekere grens tegenhoudt. Misschien werpen wij wat meer licht op de dynamiek van het genezingsproces door te doen opmerken dat wij het geheel van de aan de heerschappij der ikheid onttrokken libido machtig worden als wij door de overdracht een deel ervan tot ons trekken.

Het is ook der vermelding waard dat wij uit de verdeelingen, die de libido ondergaat gedurende en door de behandeling, niet onmiddellijk kunnen afleiden waar de libido tijdens het ziek-zijn is ondergebracht. Gesteld eens dat het ons gelukt ware het geval tot genezing te brengen door het verkrijgen — gevolgd door de duiding — van een sterke vader-overdracht op den geneesheer, dan zou de gevolgtrekking dat de patient vroeger aan een dergelijke binding zijner libido aan den vader heeft geleden, niet gewettigd zijn. De vader-overdracht is enkel het slagveld, waarop wij ons van de libido meester maken; de libido van den patient is uit andere stellingen, waar zij zich bevond, derwaarts geleid. Dat slagveld behoeft niet tevens een der sterke vestingen van den vijand te zijn. De verdediging van de vijandelijke hoofdstad behoeft niet juist plaats te hebben voor hare poorten. Eerst nadat men de overdracht weer tot oplossing heeft gebracht kan men de libido-verdeeling, zooals die gedurende het ziek-zijn bestaan heeft, in gedachte reconstrueeren.

Van uit het standpunt der libido-theorie beschouwd, kunnen wij ook nog een laatste woord over den droom zeggen. De droomen der lijders aan neurosen zijn ons van even veel nut als hunne vergissingen en hunne vrije invallen dat zijn, om den zin der symptomen te raden en om te ontdekken waar de libido zich verborgen houdt. Zij toonen ons aan, in den vorm van de wenschvervulling, welke opdoemende

wenschen in verdringing zijn gebracht en aan welke objekten de aan de ikheid onttrokken libido zich heeft gehecht. Daarom speelt de droom-duiding in de psychoanalytische behandeling een groote rol en is langen tijd aaneen, in vele gevallen, het gewichtigst hulpmiddel bij den arbeid. Wij weten reeds dat de slaaptoestand als zoodanig een zekere mate van opheffing der verdringingen teweeg brengt. Door deze verlichting van den op hen rustenden druk wordt het den verdrongenen, opkomenden wenschen in den droom mogelijk, veel duidelijker tot uiting te geraken dan dit over dag aan het symptoom mogelijk zou kunnen zijn. Zoo ontsluit de droomvorsching de gemakkelijkste toegangspoort tot de kennis van het in verdringing verkeerend onbewuste, waaraan de aan de ikheid onttrokken libido toebehoort.

De droomen der lijders aan neurose verschillen echter in werkelijkheid in geen enkel opzicht van die der normale personen, misschien zijn ze er zelfs niet van te onderscheiden. Het zou dwaas zijn een anderen maatstaf aan te leggen voor de droomen van zenuwlijders dan voor die van gezonde lieden. Wij kunnen dus aannemen dat het onderscheid tusschen neurose en gezondheid slechts geldig is voor het dagleven en zich niet over het droomleven uitstrekt. Wij zijn genoodzaakt, om een aantal onderstellingen die voortvloeien uit het verband, dat er bestaat tusschen de droomen van den lijder aan neurose en de verschijnselen door hen vertoond, ook geldig te achten voor den gezonden mensch. Wij kunnen er niet aan twijfelen of de gezonde bezit in zijn zieleleven ook dat, wat alleen de droomvorming zoowel als de verschijnselenvorming mogelijk maakt, en daaruit moet wel de gevolgtrekking voortvloeien dat ook hij tot verdringing is gekomen, dat ook hij zekere moeite doet om deze te onderhouden, dat zijn onbewust systeem verdrongen is en nog aan-energie-rijke aandoeningen herbergt en dat *een deel zijner libido aan de beschikking zijner ikheid onttrokken is*. Zoo is, in virtueelen zin, ook de gezonde mensch een zenuwlijder, maar de droom schijnt het eenige symptoom te zijn dat hij in staat is te vormen.

Als men zijn wakend leven nauwkeuriger navorscht, dan komt men ontegenzeggelijk tot de ontdekking, die dezen schijn logenstraft, dat het voor ons oog gezonde leven krioelt van een overgroot getal nietige, practisch onbeteekenende symptoom-vormingen.

Het verschil dat er bestaat tusschen den bezitter van een gezond zenuwgestel en den lijder aan neurose, is dus een kwestie van praktischen aard en hangt af van het feit of de persoon kan beschikken over een voldoend vermogen om te kunnen genieten en te kunnen handelen. Het komt waarschijnlijk neer op de relatieve verhouding tusschen de vrij gebleven en de door verdringing gebonden hoeveelheden energie en is van quantitatieven, niet van qualitatieven aard. Ik behoef er u niet op te wijzen dat deze opvatting theoretisch de overtuiging grondvest van de principiëele geneeselijkheid der neurosen, in weerwil van het feit dat haar fundament berust in den constitutioneelen aanleg.

Dit is dus wat wij ons, voor de karakteristiek van de gezondheid, verstouten af te leiden uit het feit, dat de droomen van gezonden en van lijders aan neurose identisch zijn. Maar voor den droom zelf komen wij tot de verdere gevolgtrekking, dat wij hem niet mogen scheiden uit zijn verhouding tot de symptomen der neurosen, dat wij niet moeten gelooven dat zijn wezen niet méér zou zijn dan de formule eener overbrenging van gedachten in den vorm eener archaïsche uitdrukking, dat wij moeten aannemen dat hij werkelijk libido-herbergingen en object-bezettingen toont.

Wij zijn nu vrij wel gevorderd tot het einde van onze taak. Misschien is het u tegengevallen dat ik u, wat de therapie der psychoanalyse betreft, alleen theoretische dingen heb verteld, niets gezegd heb van de voorwaarden die het welslagen eener kuur bevorderen en van de resultaten die zij oplevert. Van een en ander onthoud ik mij intusschen. Vooreerst omdat het niet in mijn bedoeling heeft gelegen u een praktischen leiddraad te bezorgen tot de uitoefening der psychoanalyse en in de tweede plaats omdat verschillende beweegredenen mij daarvan afhouden. Bij den aanvang

onzer besprekingen heb ik uiteengezet dat wij — als de omstandigheden gunstig zijn — genezingen teweeg brengen die niet achterstaan bij de schoonste successen waarop de interne therapie vermag te bogen, en ik kan er nog bijvoegen dat zij door geen andere geneesmethode zouden kunnen verkregen worden. Zou ik hier meer aan toevoegen, dan zou ik de verdenking kunnen wekken van een poging mijnerzijds om door reclame de afbrekers van de psychoanalyse te willen overstemmen. Herhaalde malen, ook op openbare congressen, hebben collegae-artsen, de geneesheeren, die de psychoanalyse in hunne praktijk toepassen, bedreigd, dat men de patienten omtrent de nietswaardigheid dezer nieuwe behandeling zou inlichten door een verzameling van misslagen en schadelijke gevolgen, die zij veroorzaakt heeft, te publiceeren. Een dergelijke verzameling echter zou — daargelaten nog den stempel van hatelijkheid en verklikking dien deze maatregel zou dragen — in 't geheel niet geschikt zijn, om een juist oordeel over de therapeutische werkzaamheid der psychoanalyse mogelijk te maken. De analytische therapie is, zooals u weet, jong; het heeft veel tijd gekost alvorens men tot het vaststellen harer techniek vermocht te komen en dat kon slechts geschieden al arbeidende en steeds meer ervaring verzamelende. De geneesheer, die zijn eerste schreden waagt op den weg van de praktische toepassing der analyse, is, ten gevolge van de bezwaren die het onderricht in deze materie in heeft, indien hij vorderingen wil maken in grootere mate aangewezen op eigen krachten, dan het geval is voor ieder andere specialist in zijn bizonderen tak van de geneeskunst, en de uitkomsten die door hem in zijn aanvangsjaren worden verkregen, geven niet het recht om over de waarde der prestaties van de analytische therapie een oordeel te vellen.

Vele pogingen tot behandeling mislukten in den eersten tijd der analyse, doordien gevallen in behandeling werden genomen die zich ten eenenmale niet leenden voor deze therapie en die tegenwoordig dan ook gecontra-indiceerd zijn. Maar de ondervinding moest den weg tot die tegen-

aanwijzing banen. Men wist destijds van tevoren niet dat echte gevallen van paranoia en dementia praecox ongeschikt voor de behandeling zijn; men had toen nog het recht, de methode bij allerlei aandoeningen te beproeven. De meeste mislukkingen in die eerste jaren zijn echter niet aan den geneesheer te wijten noch aan de ongeschikte keus van gevallen, maar aan de ongunstige uitwendige omstandigheden. Wij hebben slechts van de inwendige weerstanden gesproken, die de patient vertoont, van zulke die noodzakelijk en die te overwinnen zijn. De uitwendige weerstanden, die tegen de analyse geboden worden door de verhoudingen waarin de patient zich ten opzichte zijner omgeving bevindt, hebben, van een theoretisch standpunt beschouwd, weinig belang, maar zijn van zeer groot praktisch gewicht. Men kan de psychoanalytische behandeling vergelijken bij een chirurgisch ingrijpen en dient voor haar de gunstigste voorwaarden te bedingen om de kansen tot welslagen te verzekeren. U weet welke maatregelen de chirurg gewoon is te nemen: doelmatig vertrek, goed licht, assistentie, het verwijderd houden van familieleden en vrienden, enz. U kunt zelf beseffen hoeveel er terecht zou komen van deze operaties als zij plaats zouden moeten vinden in tegenwoordigheid van al de familieleden, die hun neus zouden steken in het operatie-gebied en het hard uitgillen bij elke messnede, door den operateur verricht. Bij de behandeling door psychoanalyse is het tusschenbeide komen der verwanten bepaald een gevaar, en wel van dien aard dat men er niet tegen op kan. Tegen de inwendige weerstanden die men als van zelf sprekend aanvaardt, is men gewapend, maar hoe kan men zich verweren tegen die uitwendige weerstanden? Men kan aan de verwanten van den patient geen inlichtingen van welken aard ook geven, men kan hen er niet toe bewegen om zich met het geval niet in te laten en men mag met hen geen gemeene zaak maken, daar men dan het gevaar loopt patient's vertrouwen te verliezen; deze toch moet er zeker van kunnen zijn dat de geneesheer, dien hij zijn vertrouwen schenkt, ook zijn partij

kieze. Als men bovendien in aanmerking neemt, hoe verdeeld een familie vaak is, dan kan het ons, als analyticus, ook niet vreemd voorkomen, dat de naastbestaanden van den zieke menigmaal er minder verlangend naar zijn dat hij beter worde dan wel dat hij blijve zooals hij is. Waar de neurose, zooals niet zelden voorkomt, samenhang vertoont met conflikten tusschen familieleden, daar weifelt de gezonde niet lang bij de keus tusschen zijn eigen belang en dat van patient's herstel. Het is niets wonderbaarlijks, als de echtgenoot met leede oogen een behandeling ziet instellen, waarbij, gelijk hij met recht mag vermoeden, zijn zondenregister onder handen wordt genomen; daarover verwonderen wij ons ook niet; maar wij kunnen er ons dan ook geen verwijt van maken, als onze pogingen tot genezing falen en te vroeg worden gestaakt, omdat de weerstand van den man zich toevoegt aan de weerstanden van de zieke vrouw. Wij hebben dan iets ondernomen dat onder de bestaande verhoudingen onuitvoerbaar was.

In plaats van ettelijke voorbeelden aan te halen, wil ik u slechts een enkel geval meedeelen, waarin ik door omstandigheden, die samenhingen met mijn ambt als geneesheer, tot het vervullen van een passieve rol gedwongen werd. Vele jaren geleden ondernam ik de analytische behandeling van een jong meisje dat reeds sinds langeren tijd wegens angst zich niet op straat dorst te begeven en niet alleen thuis durfde te blijven. Geleidelijk kwam ik van haar te weten dat haar fantasie werd bezig gehouden door toevallige waarnemingen die haar op het spoor hadden gebracht van een omgang van teederen aard tusschen haar moeder en een vermogend huisvriend. Zij was echter zoo dom of zoo geslepen om moeder een wenk te geven van hetgeen in het analyse-uur besproken werd, terwijl zij haar houding ten opzichte van haar moeder zoo wijzigde, dat zij eischte dat niemand anders dan deze haar gezelschap mocht houden om haar te behoeden voor den angst van alleen te zijn, waardoor zij moeder belette om het huis te verlaten. De moeder was vroeger ook zenuwlijdend geweest maar jaren

geleden in een sanatorium genezen. Laat ons voor bovengemelde lezing van dit feit deze andere in de plaats stellen, dat zij in die ziekeninrichting kennis heeft gemaakt met den man tot wien zij sindsdien in een geheime verhouding staat die beide partijen bevrediging brengt. De opgewonden eischen, die de dochter haar stelde, wekten moeder's argwaan en plotseling begreep deze wat haar dochter's angst beteekende. Zij zocht haar heil in ziek-worden om haar moeder tot gevangene te maken en deze te berooven van haar vrijheid van handelen.. Onmiddellijk besloot toen de moeder om een einde te maken aan de hinderlijke behandeling. Het meisje werd naar een sanatorium overgebracht en lange jaren daar verpleegd en versleten voor een „arm slachtoffer van de psychoanalyse". Al dien tijd werd mij dat slechte resultaat van de behandeling nagehouden. Ik deed er het zwijgen toe daar ik mij door mijn ambtseed gebonden gebonden, daartoe verplicht voelde. Geruimen tijd nadien vernam ik van een collega, die het bedoelde sanatorium bezocht en daar het aan agoraphobie lijdend meisje gezien had, dat de verhouding tusschen moeder en huisvriend een publiek geheim was en hoogstwaarschijnlijk met medeweten en goedkeuring van den vader werd voortgezet. De behandeling is dus aan de geheimhouding ten offer gebracht.

In de jaren vóór het uitbreken van den wereldoorlog, toen de toevloed van patienten van heinde en ver, uit alle landen van de wereld, mij onafhankelijk maakte van de gunst of wangunst van mijn vaderstad, hield ik mij aan den regel, dien ik mij had gesteld, om geen patient in behandeling te nemen, die niet sui juris, wat zijn levensonderhoud betreft van anderen onafhankelijk was. Niet elk geneesheer, die de analyse toepast, kan zich die weelde veroorloven. Misschien komt u door mijn waarschuwing om zich te wachten voor de verwanten tot de gevolgtrekking, dat men de patienten, die men psychoanalytisch wenscht te behandelen, uit den familiekring dient te verwijderen en men er zich dus toe zou moeten bepalen om deze geneeswijze alleen toe te passen bij patienten die in inrichtingen voor zenuwlijders vertoeven.

Maar dan zoudt u zich ten zeerste vergissen; het is veel meer in het belang van de patienten, tenzij zij zich in een toestand van ernstige uitputting mochten bevinden, dat zij tijdens de behandeling onder dezelfde voorwaarden blijven verkeeren, waaronder zij te voren leefden, en dat zij voor dezelfde moeielijkheden staan die zij moeten overwinnen. Alleen wensch ik dat de verwanten door hun optreden dit voordeel niet illusoir maken en dat zij geen vijandelijke stelling innemen tegenover den behandelenden geneesheer. Maar hoe wilt u die voor ons ontoegankelijke factoren daartoe brengen? Natuurlijk vat u wel dat de kansen van slagen bij een behandeling ook zeer afhankelijk zijn van de maatschappelijke verhoudingen eener familie en van het ontwikkelingspeil waarop zij staat.

U zult mij toegeven dat een en ander een troosteloos vooruitzicht geeft voor de resultaten der psychoanalyse als geneeswijze, zelfs als wij het overgroote deel onzer mislukkingen op rekening zouden mogen stellen van die storende invloeden van uitwendige factoren! Vrienden, die de analyse een goed hart toedragen, hebben ons wel den raad gegeven een statistiek op te maken van mislukkingen en successen. Ik ben niet op dat voorstel ingegaan. Ik beweerde dat een dergelijke statistiek geen waarde heeft daar de naast-elkander gevoegde eenheden te uiteenloopend van aard zijn en omdat de gevallen van neurose die men in behandeling krijgt, werkelijk in de meest verschillende richtingen ongelijkwaardig zijn. Bovendien zou de tijdruimte, die men te overzien kreeg, te kort zijn om daaruit een oordeel over de duurzaamheid van de genezingen te kunnen vellen en dan ook zou men van vele gevallen in 't geheel geen melding kunnen maken. Zij zouden personen betreffen, die hunne ziekte en hunne behandeling geheim wenschten te houden en wier genezing dus insgelijks geheim moest blijven. De grootste tegenaanwijzing voor het ontwerpen van zulk een statistiek is echter gelegen in het feit, dat de menschen zich in zaken, die de therapie aangaan, zeer onredelijk gedragen, zoodat de kans nul is om bij hen met verstandige middelen

iets gedaan te krijgen. Een noviteit op geneeskundig gebied wordt òf met geestdriftige opwinding begroet — zooals bijvoorbeeld destijds, toen Koch zijn eerste vinding van tuberculine als middel tegen de tuberculose bekend maakte — of wel met het grootste wantrouwen bejegend, zooals het geval was met de werkelijk zoo waardevolle, heilzame koepok-inenting van Jenner die zelfs heden nog haar onverzoenlijke tegenstanders heeft. Tegen de psychoanalyse was duidelijk een vooroordeel in het spel. Als men een ernstig geval tot genezing had gebracht, dan kreeg men te hooren: die genezing bewijst niemendal, dat geval zou wel vanzelf genezen zijn. Evenals een patiente, die reeds vier malen een cyclus had doorloopen van depressie en manie, onder mijn behandeling was gekomen in een pauze na de melancholie, en na drie weken weer in het stadium van manie kwam, dan waren al de verwanten, mitsgaders de ter hulpe geroepen medische autoriteit overtuigd, dat deze nieuwe aanval slechts het gevolg kon zijn van de analyse die men op haar had beproefd. Tegen vooroordeelen kan men niets uitrichten; u ziet het nu weder aan de vooroordeelen die de eene groep van oorlogvoerende volken tegen de andere uitspeelt. Het verstandigst is om den tijd af te wachten, die vooroordeelen oplost. Den eenen dag denken dezelfde menschen over dezelfde dingen weer heel anders dan den anderen dag; waarom ze de andere maal dan niet even gedacht hebben als nu, blijft ons duister.

Het is niet onmogelijk dat nu reeds het vooroordeel tegen de psychoanalytische therapie aan het afnemen is. De steeds toenemende verbreiding der analytische leerstellingen, het stijgend aantal geneesheeren die in vele landen psychoanalyse toepassen, schijnt daarop te wijzen. Toen ik nog jong geneesheer was heb ik juist zoo'n storm van verontwaardiging van de geneesheeren — het gold toen hypnotische therapie — medegemaakt, als die, welke nu is losgebroken over de analyse van de zijde der „nuchter-geblevenen". Als therapeutisch agens heeft het hypnotisme zijn belofte niet ten volle mogen vervullen; wij, psychoanalytici,

mogen ons echter uitgeven voor zijn rechtmatige erfgenamen en blijven dankbaar voor de aansporing en theoretische opheldering die wij aan die geneeswijze danken. De nadeelen, die de psychoanalyse zou aangebracht hebben, bepalen zich in werkelijkheid tot voorbijgaande teekenen van verergering van een conflict, als de analyse onhandig toegepast is of in 't midden van een behandeling wordt afgebroken. Ik heb u rekening en verantwoording gedaan van hetgeen wij met de patienten doen en u kunt zelf oordeelen, of ons optreden aanleiding geeft om daaruit een blijvende benadeeling van den patient te verwachten. Misbruik van de analyse maken is mogelijk in verschillende opzichten; vooral is de overdracht een gevaarlijk middel in handen van een gewetenloos geneesheer. Maar er bestaat geen enkel geneesmiddel of eenige geneeswijze waarvan men geen misbruik zou kunnen maken; als een mes niet scherp is, kan het ook niet met succes worden gebruikt.

Ik ben nu aan het einde gekomen van mijn taak, mijne dames en heeren. Het is meer dan het gebruikelijke praatje, als ik erken mij zeer bezwaard te gevoelen over de vele tekortkomingen die aan de volledigheid mijner voordrachten afbreuk doen. Vooral spijt het mij, dat ik zoo dikwijls beloofd heb, ter andere plaatse te zullen terugkomen op een thema dat ik slechts vluchtig had behandeld, en er dan door omstandigheden niet toe heb kunnen komen mijn woord gestand te doen. Ik heb het op mij genomen u op de hoogte te brengen van een zaak die nog niet af is, die nog verkeert in een staat van ontwikkeling en daarbij komt nog dat mijn beknopte samenvatting, zelfs nog onvolkomen is gebleven. Op verscheidene plaatsen had ik de stof gereed liggen die mij wettigde daaruit een gevolgtrekking te maken, maar ik ben niet tot het trekken van de slotsom gekomen. Mijn doel echter was niet om u tot deskundigen te vormen; het bepaalde zich tot de poging om u de stof duidelijk te maken en u tot de studie er van aan te moedigen.

INHOUD

EERSTE DEEL

TWEEDE DEEL

Prof. Dr
S. FREUD

PSYCHO-
ANALYSE

Tweede Deel

PROF. SIGM. FREUD

PSYCHOANALYSE

VERTAALD EN INGELEID DOOR
DR. VAN RENTERGHEM

TWEEDE DEEL

ENCYCLOPAEDIE VAN DE
WERELDBIBLIOTHEEK

